

ERDÉLYI
ÖTVEN HISTORIKUS

BUDAPEST,
EGGENBERGER-FÉLE KÖNYVKERESKEDÉS, RÉNYI KÁROLY
1941.

ÖTVEN
HISTORIKUS
SZENTISTVÁNI EMLÉKMŰVEI

SOK TISZTÁZOTT ALAPVETŐ PROBLÉMA

ÍRTA
Dr. ERDÉLYI LÁSZLÓ

SZEGED 1941

SZEGED VÁROSI NYOMDA ÉS KÖNYVKIADÓ RT.
Igazgató: PUSKÁS ISTVÁN

Előszó.

A Szent István emlékévé két nagyszerű kiadvánnyal ajándékozta meg a magyar történettudományt: az Árpád királykor elbeszélő kútfőinek nagy két kötetével és a Szent István Emlékkönyv három hatalmas kötetével. Ötvenegy historikusunk műve a két nagy kiadvány összesen hetvenkét értekezéssel, amelyekből huszonhárom esik a forráskiadásra és negyvenkilenc az Emlékkönyvre. Egy-egy szerző két-három munkát is vállalt.

Forráskiadásunk eddig is volt: a XVIII. századi Schwandtneré, Endlicher Lászlóé 1849-ben két kötet, bevezetések és jegyzetek nélkül, s a 80-as években Mátyás Flóriáné négy kisebb kötet latin bevezetésekkel és szövegkritikai jegyzetekkel. Az új kiadvány szerkesztője Szentpétery Imre, a magyar oklevéltudomány budapesti egyetemi tanára, kinek nemes törekvése volt, hogy új forráskiadásunk kisebb terjedelemben, formailag semmiképp se maradjon el az óriási méretű s filológiai leg-tökéletesebb németországi forráskiadások mögött. E szabatos munka irányítására és egyenlősítésére Szentpétery kiválóan alkalmas volt s munkatársai pontosan végbevitték a filológiai összehasonlító módszer összes követeléseit. A tudós bevezetések latin fordításai a legkөрmönfontabb humanista latin stílus ékességeivel pompáznak a külföldi tudósok számára s nem csekély gyakorlatot követelnek majd a történeti szemináriumok törekvő fiataljaitól.

A Szent István Emlékkönyv is megtalálta nagyszorgalmú szervezőjét Gombos Albinban, akinek munkatervéhez hatalmas súlyt adott Serédi Jusztinián bíbornok jogtudós egyénisége és köztiszteletben álló tekintélye. Szerencsésebben nem lehetett volna összehozni és együttartani a nagy tudós táborát. Itt a

nagyalakú átlag 600 oldalnyi egy-egy kötet tizennyolc értekezést ölel föl, csak az utolsó kötet hosszú cikkeiből nem fért el több tizenötnél s itt is két cikk a történeti források és feldolgozók két nagy jegyzékére esik.

A két nagy ünnepi kiadvány bármelyik olvasója talán szívesen elolvasson egy-két alapos cikket és bizonyosan gyönyörködni és okulni fog a szerzők mélyreható, finom aprólékosságokig kidolgozott rengeteg tudásából; de arra, hogy az összes hetvenkét nagy értekezést — amelyekben vannak 40—60—100 oldalra terjedő, sőt 8° könyvalakban nyomtatva 200 oldalt is kitevő cikkek, egész könyvek — valaki mind egyenlő figyelemmel végig olvassa, jegyzetekkel, szakértő bírálattal kísérje s világos áttekintést adjon a rengeteg adat logikus összefüggéséről, s ezt az olvasók százainak kezébe adja és őket a két kiadvány szeretetére, buzgóbb olvasására lelkesítse: ezt a feladatot talán senki sem végezné el. Azért vállaltam én a munkatársak egyike.

I. Mikor kezdődött a magyar krónikaírás?

Megszületett az első igazán tudományos magyar történeti forráskiadás, mely teljes joggal melléje állhat a nagy német történeti kútfőkiadások mintaszerű köteteinek. Szentpétery Imre oklevéltudós egyetemi tanár nem kímélt gondot, fáradságot, hogy a Magyar Tud. Akadémia és Magy. Tört. Társulat anyagi támogatásával a két kötetnyi nagy magyar történeti forráskiadvány a legteljesebb filológiai összehasonlításokkal és értelmezésekkel lehetőleg tökéletes legyen. Mindegyik latin forrás-szöveg előtt válogatott fiatal és idősebb szaktudósok adnak humanista latinra fordított bevezetést, amelynek megértése sokkal nehezebb, mint a középkori kútfők magyaros latin nyelve.

A bevezetések sorát az I. kötetben *Deér József* kezdi s arra a kérdésre felel: *melyik volt a középkori magyar gesták és krónikák ősforrása, mely a XI. században keletkezett s aztán elveszett?* Aztán Madzsar Imre a Pray-codex évjegyzeteit, az ú. n. Pozsonyi évkönyvet mutatta be, Domanovszky Sándor Kézai Gestáját, Szentpétery Imre a Zágrábi és Váradai krónikát, s újra Domanovszky egymás mellé rakta a XIV. századi magyar krónikák megfelelő részeit, t. i. a Sambucus és a Bécsi képes-krónika párhuzamos szövegeit-

Mindegyik szerző nagyon gondos, alapos tanulmányt végzett. Domanovszkynak és Hóman Bálintnak régóta ismerjük a legfinomabb részletekig menő szövegösszehasonlításait és következtetéseit, s Pauler Gyuláét meg Domanovszkyét táblázatba is foglaltuk.¹ Hóman előtt már Toldy Ferencről s

¹ Erdélyi L. Magyar művelődéstörténet. Kolozsvár. II. 1918. 37—52. 1. U. a. Árpádkor. Bp. 1922, 304—307. 1. U. a. Krónikáink atyja Kézai. Szeged 1933, 48 1.

Kerégyártótól tanultuk emlegetni I. András, Salamon, Kálmán és II. Géza Névtelenjeit, mint akik ama királyokkal egykorúan megkezdték és folytatták a magyar történetírást. *Hóman Bálint* volt az, ki a Képes-krónika sajátos betoldásai közt, tehát 1358 után pillantotta meg a *Gesta Sancti Ladislai* címet Szent László történetének elbeszélése végén, s úgy vélte, hogy ez Szent László korában írt történeti könyvnek a címe, amely először foglalta magába a későbbi magyar krónikák legrégebbi anyagát.² A felfedezés méltán keltett nagy figyelmet. A Bécsi Képes krónikában Salamon király uralkodásáról, amelyben gyakran emlegetett hős lovag Szent László herceg, 18 oldalnyi elbeszélés van, Szent László királyról és bátyjáról további 14 oldalon szól a bő krónika. Deér József nagy meggyőződéssel bizonyítja mestere tanítását, mely szerint Szent László Gestáit egykorúan írták és folytatták II. István, II. Géza korában is.³

Kolozsvári magyar művelődéstörténeti előadásaim II. kötete kezdetén 1916-ban még nem ismertük Hóman később kifejtett új meglátását és hatalmas bizonyításait, csak Pauler és Domanovszky krónika-származtatását vallottuk legjobbnak, de már akkor föl hívtam a figyelmet arra, hogy nagy krónikáink némely szavai nem illenek a XI—XII. századba: ilyenek *banerium* Atyle, *omagio* regi Atyle, *clericus litteratus* Geyse I., *barones* Stepháni II., Bank báni *magnifici* viri.⁴ Mikor pedig új magyar teljes művelődéstörténelmet írtam⁵ s *párhuzamba állítottam az egykorú külföldi altaichi, reichenauai, hersfeldi évkönyvek elbeszéléseit* a kétszáz évvel későbbi Kézai s még hatvan évvel későbbi bő magyar krónikáknak kezdetben főképpen az altaichiból merítő előadásával: akkor nyilvánvalóvá lett, hogy *krónikáink* gazdagon áradó szép, közvetlen elbeszélései *nem származhatnak XI—XII. századi történetírásból*. Rámutattam arra is, hogy *az óbudai és a Képes krónika stílusa egy íróra vall*, ez utóbbi tehát *nem Kálti Márk* fehérvári kanonok fogalmazása, hanem egy *óbudai* kanonoké, vagy préposté. Az egyik stílusa az Óbudai és Képes krónika szép elbeszélé-

² Hóman B. A Szent László kori Gesta Ungarorum és XII—XIII. századi leszármazol Bpest 1925, 108 !. ívrét alakban.

³ Szentpétery Scriptorum I. 3—11. 1.

⁴ Erdélyi Magy. művelődéstörténet II. Kolozsvár 1918, 37. 1.

⁵ U. a. Magy. tört. I. Bp. 1936, 65—127. 1.

seiben mindig megérzik, de legszembeszökőbb akkor, mikor a bő krónikák ezt írják:⁶

quot et quantis virtutibus floruerit quot et quanta bona genti sue

sanctus confessor Christi **Emencus**, Beatus **Ladislaus** fecit scribere supersedimus,

quisquis enim hoc scire voluerit,

ex legenda eiusdem . . . plenam . . . de gestis eiusdem plenam poterit

notitiam habere poterit

habere notitiam.

A párhuzamos két kis szövegből kitűnik: 1. hogy az elsőben Szent Imre, a másodikban *Szent László legendájáról, nem Gesta című krónikáról van szó*, hanem legendás tettekről (gesta — tettek); 2. Szent Imrénél arról van szó, hogy hány és mekkorra erényekkel virágzott, Szent Lászlónál arról, hogy hány és mekkorra jókat tett népének; 3. az óbudai krónikás Szent Imre *legendájára utalja az erényei iránt érdeklődőket*, de Szent István *politikai történetében nem akarja fölhasználni a legendát (scribere supersedimus)*; épp ilyen szándékkal utalja Szent István gestáira azt az olvasót, aki ezen királyt mint népe jótevőjét akarja megismerni; az ő legendáját vagy gestáit azonban a szent király politikai történetében nem használja fel; 4. Szent Imre legendáját az Óbudai Kézai-bővítéssel a Bécsi Képes krónika is megemlíti, ellenben *Szent László legendagestáit az Óbudai bővítés 1347 táján még nem ismerte*, mert e legenda gesta 1351 körül készült, s *először a Képes krónika hivatkozik rá 1358-ban.*⁷

Domanovszky már régen elegendőképpen kimutatta, hogy összes magyarországi krónikáinknak három alaptípusa van (a hamar külföldre került s így követők nélkül maradt Anonymus nem számítva): *Kézai*, *Budai* és a *Bécsi Képes*. A *Budai* nyomtatott krónikának alapja az elől Szent István 1002. évi Gyula-háborújáig csonka, fejetlen „Acephalus”⁶⁶⁶ codex, mely 1347 körül íródott s melyhez szöveghűség dolgában legközelebb áll a másfél századdal későbbi Sambucus-codex, s igen közeli rokona a nyomtatott *Budai krónika* (1473), amelyről papírkodexbe másolták a *Dubnici krónikát*. Ezt adta ki Mátyás Flórián *Fontes c. III.* kötetében. Ezt összehasonlítottam *Kézaival* s ami ennél több volt benne, ezt neveztem *Kézai I. bővítésének*.

⁶ Szentpétery *Scriptores I.* 312¹⁰, 420⁵.

⁷ Erdélyi L. *Magy. művel. tört.* II. Kolozsvár 30. 1.

Ezt megint összehasonlítottam a *Bécsi Képes krónikával* s láttam, hogy ez magába foglalja az I. bővítést Kézaival együtt s elvégezte Kézai a II. bővítést 1358-ban.

Összehasonlító táblát állítottam össze arról, hogy hány sort vagy oldalt nyújt egy-egy történeti egységről Kézai, az I. bővítés (Dubnici), a II. bővítés (Képes).⁸ Ezt itt javítva megújítom, mert fontos:

	Kézaiiban		Óbudaiban		Képesben	
	sor	oldal	sor	oldal	sor	oldal
Vándorlás		1/2		1 1/2		1 1/2
Honfoglalás		1 1/4		5 1/2		5 1/2
Kalandozás		1		1 1/2		1 1/2
Augsburg		1		1		1
Megtorlás		1		1		1
Botond		1		1		1
Szent István		1		8		8
Péter először		1		1		1
Aba		2 1/2		5		5
Péter másodszer		1 1/5		8		8
I. András (XIV. sz.-tól Endre) .		2		6 1/2		7 1/2
I. Béla		1/2		2		2 1/3
Salamon		1 1/2		15		18 1/2
I. Géza	3			5		5 1/3
Szent László	6			5		8 1/2
Kálmán	23			1		6
II. István	—		4			6
II. Béla	2			1		3 1/2
II. Géza	2					4
III. István, II. László, IV. István	8		17		16	
Görög III. Béla	5		8		7	
Emerik (Henrik, 1528. Imre)	1		12		10	
II. András	7			1 1/2		1 1/2
IV. Béla	11			2		2
V. István	9		11		11	
III. (Kún) László		2 1/2		2 1/2		2 1/2
Hódtavi kún csata		1/2				
Advenák		4		4 1/2		4 1/2
Udvarnokok		2				
III. András				1 1/2		1 1/2
I. Károly haláláig				26		14 +
Összegezés III. András előtt . .		25		81 1/2		106
I. Károly haláláig				109		120 +

⁸ Erdélyi L. *Krónikáink atyja Kézai*. Szeged 1933, 16.

Visszatekintve a fõntebbi táblázatra, azt kérdezzük: *Kézai lehet-e kivonata a bö krónikáknak?* Ezt lehetetlennek tartom, mert ha Kézai előtt ott vannak a bö és szép elõadásokban gazdag krónika vagy gesta szövegek, akkor Kézai nem írt volna történet-éhes királya számára 5 oldalnyi honfoglalástörténetbõl egy oldalt, Szent István 8 oldalnyi történetébõl is egy oldalt, Aba és Péter második uralmáról 13 oldal helyett négy lapot, I. Andrásról 7 lap helyett kettõt, a rövid ideig uralkodó I. Béláról 21. helyett felet, Salamonról 15—181. helyett másfelet, I. Gyészáról és Szent Lászlóról 10 1. helyett kilenc sort, vagyis 330 sorból $\frac{1}{2}$ részét, Kálmánról 6 1. helyett ennek $\frac{1}{2}$ részét, II. Istvánról 6 1. helyett semmit, stb.

Ha lett volna Magyarországon bö királytörténet, amelynek fõleg a királyi irodában lett volna helye, akkor *Kézai mondhatta volna-e Elõszavában, hogy a magyar királytörténet olvasására vágó ifjú királynak majd Itáliából, Franciából és Germaniából szedeget össze gyér adatokat* s ezekbõl ír neki hunn krónikát 20 lapon s magyar krónikát is annyi oldalon, de 14 királyról egyenkint nem ír többet *õt és fél* sornál átlagosan, száraz számokban és hibás sovány adatokban. Bizonyos, hogy Kézai előtt sem bö magyar krónikák nem voltak, sem III. Béla király P. nevû jegyzõjének bö honfoglalástörténetét nem használhatta, mert az külföldi, volt párisi diák számára készült,

Szcita-ország leírását Kézai Reginóból vette s mindjárt az elején ráüti a saját magyar kora bélyegét azzal, hogy szerinte Szcitiában 108 tartomány van, mert ott Hunor és Magyar királyfiaktól, a babiloni Nimród fiaitól és vitézeitõl *108 nemzetiség* származott s ennyi tiszta magyar nemzetiség van itt Magyarországon is, mert a többi nemzetiségek jövevényektõl és foglyoktól származtak.⁹ A jövevényeket művecskéje végén fogja felsorolni és fel is sorolta. *így Kézai* a maga „művecskéjének“ az elejét is, kis terjedelmét is, végét is annyira felismerhetõvé és sajátjává tette, hogy *itt kivonatról nem lehet*

⁹ A magyar honfoglaló 40.000 lovasnak — az õreket nem számítva, nõtlenekeket besorozva — 40.000 család felel meg, s ha *egy* nemzetiségre (genus) tíz családot veszünk átlagnak, akkor a honfoglalókat 4000 nemzetiségnek kell mondanunk. Kézai azonban csak a maga korában divatos lovagnemzetiségekre gondolt s ezek számát tette 108 magyar nemzetiségre, akikhez 1408-ig kb. 80 jövevény és fogoly eredetű nemzetiség járult.

szó. Az Acephalus-codexből másolt Sambucus-krónika *Kézai Előszavát is lemásolta, mert csak Kézait akarta bővíteni* az 1347-ik évi Acephalus-codex írója, egy óbudai kanonok vagy prépost, aki maga bővítette tíz év múlva ugyanazt a Kézai bővítést új pótló betoldásokkal a Képes-krónika első kéziratában.

Szcutia leírását, mely mindjárt Kún László király korabeli, 1283 körüli 108 tiszta magyar nemzetségről szól, Kézai nem írhatta ki 1083 körül készült Gestából. Hiszen genusokat, nemzetségeket csak III. Béla lovagjai kezdtek először emlegetni, azelőtt ilyen nincs a törvényekben és oklevelekben a XI—XII. században. Nem írhatta ki Kézai Szent László XI. századi Gestájából a hunn *rector, kapitányok, communitas* említését, mert ezek a nevek 1200 körül tűnnek föl először a magyar írásokban, inkább később, mint előbb. Kézai *ötször emleget baneriumokat* Attilától kezdve (t 453), holott a bandériumok franciaolasz normann bárók 1217-iki hatása alatt kezdtek divatosak lenni a magyar keresztes hadjárat körül kezdődő magyar báró címzésekkel, címerekkel, zászlókkal, bárói hadakkal együtt. Vetus Buda, *Óbuda* csak 1255 után, Buda vára és városa telepítése óta szokásos, tehát nem eredhet a Szent László-kori Gestából. *Csaba* hunn királyfi mondája sem lehetett meg a XI. század végén, mert Soba mogera = Csaba magyarja Anonymusnál 1200 körül még azon „stultus“, „ostoba“ magyarokat jelentette, akik vezérok Szovárd halála után is Görögországban maradtak.¹⁰

Kézai igazi művecskéjének a hunn krónikát tekintette s ehhez csak függelékkül csatolta a magyar krónikát (peresenti opusculo apponere dignum duxi).^{10/a} Ezt nagyon hiányosan ismerte, különösen Szent László király történetét, kiről csak hat rossz, hibás sort tudott írni László nevű ifjú király számára, a védőszentjéről és lovagi mintájáról. Lehetett akkor készen Szent László idejében írt gesta vagy krónika? vagy ez már akkor elveszett? de honnan vették elő Nagy Lajos király korában? Ekkor ugyan megírták *Szent László király gestáját vagy legendáját*, ám ez a legenda a legüresebb történeti forrás minden legenda közt és írásának idejét elárulja az *illustris* és *incli-*

¹⁰ Szentpétery I. 93. 1.

^{10/a} U. o. 164. 1.

tus rex 1351 körüli találkozása, másrészt Magyarország nemzetközi nagy tekintélye, mert a legenda szerint „*Magyarország akkor kezdte a szabadság fejét tele bőségszavakkal az étherek fölé emelni*, majdnem minden földet gazdagságban, tiszteletben és dicsőségben felülmúlni“, t. i. Szent László idejében (helyesen az 1335. évi visegrádi kongresszuson),¹¹ amit az Acephalus-Sambucus óbudai írója Szent László atyjának, / *Bélának* idejére helyezte át e szavakkal: „*Magyarország igen nagyon meggazdagodva fejét az összes körüle fekvő tájak fölé emelte*,“¹² Ezt Kézai nem írta ki Szent László legendás gestájából, mely későbbi, de Szent László-kori gestából sem írhatta ki az / *Béla pénz javításáról* szóló hírt. Mert Hóman nagy pénztörténeti művéből tanultuk, hogy négy pénztörténeti korszak következett egymásután: 1. a közel egy grammos dénár bajoros kora Szent Istvántól Kálmánig, 2. az apró dénárok kora, amelyeket nem számlálva, hanem mérlegen összegeztek II. Istvántól III. Istvánig, 3. a friesachi dénárok kora, amelyekből 40 darab tett egy fertót, vagyis $\frac{1}{4}$ márkát, III. Bélától IV. Bélaig, 4. a báni dénárok kora, amelyeket 1255-től kezdve veretett a szia von bán Zágrábban, s amelyekből 40 darab tett egy bizánci arany penzát. Ez Kézai korának a pénzrendszere s ez a királyi kancelláriai diák követte el azt az anachronizmust, hogy a saját korabeli pénzrendszert I. Bélától származtatta. Ezt a tévedést nem követte volna el, ha igazi Szent László-kori gesta feküdt volna előtte, mert Szent László történetírója 1083 körül tudta volna, hogy milyen dénárok forognak 1063 körül, I. Béla halála előtt, hogy azok a dénárok nagyjában ugyanolyanok, mint a XI. századi magyar királyoké általában. Azt sem vehette Kézai igazi Szent László-kori gestából, hogy *Salamon király felesége Zsófia*, ki férje hazátlansága után a stájeri *Admont apácakolostorban* élt és szentül halt meg; mert Salamon felesége Judit német császárlány volt, s ezt Szent László történetírója mint kortárs nagyon jól tudta volna. Kézai Vak Béla király leányára Zsófiára gondol, ki az admonti apácakolostorban csakugyan szentül halt meg; de ez az apácamonostor még nem volt meg Szent László korában, csak ennek halála után 30 évvel

¹¹ Erdélyi L. Magy. művelődéstört. II. Kolozsvár 1928, 29, 30. 1.

¹² U. o. 359. 1.

keletkezett 1125-ben; s ezt, valamint a báni dénárokat Kézai két bővítése Nagy Lajos korában épp úgy elhibázta, mint Kézai.

Az altaichi bajor évkönyv írója mint kortárs egy kis lapon beszélte el a magyar *pogány lázadást* 1046-ban. Ezen egy kis lapból Kézai másfél, az Óbudai nyolc oldalt mesél 250—300 évvel előbb történt dolgokról. *Az altaichi és Kézai még nem említi Vatát, de az Óbudai már igen*, nemcsak 1046, hanem 1074-ben is mint gonosz, cselszövő Vatát és végül Kálmán király alatt mint megvakított Vata ispánt. Honnan vette, minő régi könyvből? A Pozsonyba került deáki misekönyv utolsó húsvét-táblai jegyzetei közt olvasta a *Pray codexben*, hogy III. Béla király megvakíttatta Vata ispánt Gyécsa kir. herceggel való összeesküvése miatt. Itt *beláthatunk az Óbudai bővítő műhelyébe*. Amit utazásai közben dömösi, szekszárdi stb. monostorokban és pozsonyi stb. káptalanban hallott, látott, följegyezte és fölhasználta bővítésekre. A pogány lázadásnál szüksége volt történeti nevekre. Az altaichi évkönyv csak *Zaunic* főember kínos kivégzéséről tud, ki Péter királynak tett esküjét híven meg akarta tartani. Az óbudai bővítőnél *Zaunic*-ből *Zonuk* ispán lett, a pogányok vezéréül pedig jónak találta a *Pray-codexben* 1187-ben talált Vata ispánt. Más ily könyvekben is talált fölhasználható adatokat. Szent László bátyját *Gyészát* „*prudens et circumspectus*“ jelzővel illeti, ami a XIV. században is nagyon korai a városi polgárok szokásos jelzőjeként, de ez akkor már kétségkívül meg volt. Gyula kun herceg *serviense* Oslu lenézi a páncéltalan magyarokat, mert ő már *páncélos serviens*, amiről a kyrielejsi vagy kerlési csata idején 1065-ben még nem lehet szó, csak kétszáz évvel később. Három évvel a kerlési csata után következett Nándorfehérvár ostroma. E vár igazi neve akkor Alba Bulgarorum, Bolgárfehérvár, ellenben *Nándorfehérvár* hiteles oklevelekben nem fordul elő 1332 előtt.¹³ A soproni csapatok „*rektorának*“ mondja az Óbudai bővítő Ján soproni ispánt az 1068. évi nándorfehérvári ostrom idején. Ám ily rektorokról 1200 körül kezdtek csak beszélni és semmi esetre sem írtak ily nevet Szent László korában.

A Képes krónika betoldásában van említve Ivánka „*clericus litteratus* Geyse ducis“ az 1074. évi monyoródi csata előtt.

¹³ Századok 1915, 629. 1.

Ezt sem írták ebben a korban, mert a clericus diák az Árpád-kor végén kezd átalakulni litteratus deákká.¹⁴ Pozsony ostrománál a monyoródi csata után Szent László úgy tűnik fel a Képes krónikában, mint *páncélos serviens*, ami az előbbiekhöz hasonló kortévedés, mely érthető Nagy Lajos-kori írónál, de nem érthető Szent László-kori gestában.

Ily gesta nem volt Kézai előtt, ki csak ennyit tudott az ő királya védőszentjéről, Szent Lászlóról: *30évig* uralkodott (helyesen 18 évig), Váradon nyugszik; az ő idejében az erdélyi Kyrioleis (Kyrie-eleison csatakiáltásból), *Kerlés hegyen a bessusok* (helyesen kunok) Magyarország kifosztása után oly vereséget szenvedtek László királytól, hogy állítólag egy sem maradt belőlük (a kerlési csata Salamon király idejében volt, 12 évvel Szent László uralma előtt). Kézai első bővítésében a püspökök *reverendissimus* címe még Nagy Lajos király idejében is korai,¹⁵ de már nem hivatalosan előfordult.

Korai cím volna Szent Lászlóról az ő idejebeli gestában az, hogy az első keresztesek fölkérték őt /boruknak és *gubernatorukndk*. Ezt csak Nagy Lajos idejében írhatták, de nem hitelesen, mert a rector és gubernátor cím 1200 után tűnik elő Magyarországon, s mert Szent László fél évvel az első kereszteshadjáratot elhatározó clermonti zsinat előtt meghalt. Négy évvel előbb a Temes-vidéken elfogott egy sereg betörő kunt s ahelyett, hogy lemészárolta volna, megkegyelmezett nekik, hogy megkeresztelhesse őket, és letelepítette ott, ahol Anonymus szerint már Árpád elhelyezte a kunokat, a *palóc földön*, Tárcaítól, Tokajtól Komáromig. Árpáddal azonban még nem jöhettek be a töröknyelvű kunok, ezeket Magyarországtól 895—1055 között 200 éven át a besenyők választották el, s azok a kunok, akik az Anonymus kir. jegyzőtől nagyon jól, a legjobban ismert vidéken laktak, nem is költözhetek máskor Tokaj—Komárom közti lakóhelyükre, mint Szent László kún hadifoglyainak letelepülése- és megkeresztelésekor. A keresz-

¹⁴ Pannonh. Rendtört. I. 721., 799. lapjain nagyon jó példát találunk az átmenetre.

¹⁵ Erdélyi L. Magy. tört. I. 389. A kir. kancellária írásaiban a reverendus helyett reverendissimus legelőször 1464-ben fordul elő, a kalocsai-bácsi érsek, kir. kancellár címeként, az egész püspöki kar ezt a címet csak 1495-ben kapja meg II. Ulászló alatt.

teles, térítés szorgalmasan folyt kilenc éven át, 1091—1100 közt, amikor a kunok megölték Kopán püspököt. Bizonyára egri püspök volt ez. Azon a vidéken mindenki tudta, ahol akkor a Pray-codex miscskönyvet használták a Boldva vizénél, s a sekrestyés bencés belejegyezte, hogy 1100. „*Kopán püspököt megölték a kunok. Lőrinc püspök meghalt.*“ Melyik Lőrinc? Talán a csanádi püspök, akiről a Szent Gellért legenda azt mondja, hogy kortársa Szent Lászlónak. Ha ez a Lőrinc csanádi püspök halt meg 1100-ban, akkor nem azonos azon Lőrinc csanádi püspökkel, akit két zobori oklevél 1111. és 1113-ban élőként említ. Csakhogy miután láttam e két oklevelet Nyitrán, kénytelen voltam hitelességüket kétségbe vonni.¹⁶ Kopán püspök kún megölését és Lőrinc püspök halálát megpillantotta a Pray-codexben Kézai óbudai és képes krónikái kibővítője s 1358 után kijevi orosz krónikák azon hírébe illesztette be, hogy Kálmán király ostrom alá vette Przemisl várost, ahova kunok siettek segítségül, farkasüvöltéssel megriasztották a magyarokat és sokat megöltek, köztük Kopán és Lőrinc püspököket. Ez *megint bepillantást enged az Óbudai bővítő műhelyébe, ki a Pray-codexből és a kijevi krónikákból is gyűjtött adatokat a Képes krónikához, s oda talán maga is szállított híreket Nagy Lajos alatt.*¹⁷

Ez a *Képes krónika* Kálmán király fiának // *Istvánnak a történetét bővítette ki legterjedelmesebben*, éppen azért, akiről Kézai semmit sem írt. Itt egyszersmind legalaposabban meglátjuk, hogy az Óbudai bővítő kanonok v. prépost miképpen dolgozik. Neki az a *célja*, hogy mikor a magyar lovagkor tetőpontra emelkedik Nagy Lajos lovag király alatt, ennek lovagi udvarát magyar lovagkirályok történetével ékesítse és kipótolja azt a hiányt, mely Kézainál oly sivárrá tette a magyar király krónikát, sőt II. Istvánt teljesen kifelejtette. Az Óbudai bővítő ezt a hiányt először csak 4 sorral pótolta, de tíz év múlva a Képes krónikában már 6 oldalt írt II. Istvánról. *Honnan vette az adatokat? Nagy Lajos király 1350-ben másodszor vezetett hadjáratot a nápolyi királyságba s egy hónapig ostromolta Aversát. Mikor elfoglalta, megkérdezte báróit és lovag-*

¹⁰ Árpádkori társad, tört. legkritikusabb kérdései. Budapest. 1915.

26. 1. 2. jegyz. — A tizenkét legkritikusabb kérdés. Kolozsvár 1917, 40. 1.

¹⁷ Erdélyi Magy. tört. I. 103 1.

jait, hogy ki vállalja az apuliai helytartóságot s egy sem vállalkozott. Lack fia István erdélyi vajda két évvel előbb elfogadta Nápoly kormányzását, de csakhamar rábízta Wolfhard német zsoldosvezérre és maga hazasietett a király után Budára. Nem kellett a magyar báróknak az idegen földön való kormányzás és Lajos király egy önként ajánlkozó, önfeláldozó hű Lackfit bízott meg Apulia kormányzásával.¹⁸ Meghallotta ezt az érdekes esetet az Óbudai krónikabővítő és az 1358. évben kezdett Képes krónikába már nagyon érdekes történetet vitt bele // *István vladimiri = ladoméri hadjáratának elbeszélésébe* (1120 k.). A magyar király szerinte hadat vezetett és elrendelte Ladomér ostromát. A magyar princeps főemberek tanácsot tartva kijelentették, hogy egyikök sem fogja ostromolni a várat. Pázmán nembeli Kozma azt mondta II. István királynak: „*Mi bárók (!) nem vesszük be a várat, küzdj magad, mi hazamegyünk s választunk más királyt.*“ A király látva, hogy övéinek segítségétől *Joggal meg van fosztva*“ (!), visszatért Magyarországra.¹⁹ Erre az elbeszélésre ráfogták, hogy élénk párbeszédese alakja miatt csak egykorú ember írhatta. Pedig ha csak egy pillanatot vetünk a „Mi bárók“ szóra, rögtön tudhatnánk, hogy így csak az Árpádkor végén fejedelmi gazdagságra emelkedett magyar királyi főtisztek beszélhettek, kiknek báró címe száz évvel később kezdődik II. István kora után, s nagy hatalmuk és király elleni föllépések Kun László és III. András, Vencel, Ottó, I. Károly 1321-ig tartó zavaros uralma alatt jelentkezett, de aztán I. Károly legázolta őket, Kun László előtt pedig a királyi főtisztek, 1217 után bárók, még szegényebbek és udvari főtisztségeiket, ispánságaikat csak egy-két évig bírhatják, úgyhogy II. István alatt sem nemzetségek, sem bárók, sem királlyal dacoló várispánok, sem királyválasztás emlegetése nem lehetségesek, s ebből a *hamis történetből magyar alkotmánytörténeti* következtetéseket levonni nem szabad.

II. Béla története (1131—41) a *véres aradi országgyűléssel* és sajjóparti báró-mészárlásokkal Kézainál két sor, az Óbudainál *egy* oldal, a Képes-krónikában negyedfél oldal teljesen hamis. *Bárók* még száz évig nincsenek akkor Magyar-

¹⁸ U. o. 267, 269. 1.

¹⁹ U. o. 112. 1. Szentpétery Scriptores J. 438, 439. 1.

országban, *congregatio generalis* nevű országgyűlés pedig 1279-ben van először. *A III. Bélának tulajdonított írásbeliség* is hamis adat a bő krónikákban Kézai nyomán oly értelemben, ahogy Rogerius beszéli ezt el IV. Béláról, mint gyűlöletes újítást, hogy t. i. minden kérelmező tartozik először a kir. kancellárnak előadni óhajtását vagy panaszát s a kisebb ügyeket intézze el a kancellár, a nagyobb ügyeket vegye írásba és így terjessze a király elé. Ezt az írásos kérvényezési Kézai tévesen tulajdonította a valóban kezdeményező IV. Béla helyett nagyatyjának III. Bélának, mint ahogy a *báni dénárok* verését is IV. Béla koráról, 1255-ről visszavetítette I. Bélára, kétszáz évvel régiebb időre.

Óbudainak mondjuk Kézai bővítőjét azért, mert Szent István történetében világos jelét adja óbudai érdekeltségének, mikor elmondja, hogy Szent István Óbudán nagy monostort kezdett építeni Szent Péter és Pál tiszteletére, sok jószágot adott neki és „*a római egyházéhoz hasonló szabadságot.*“ Ennél nagyobbat elfogultabban nem mondhatott. Hasonló módon árulja el magát Szent István nagyobb legendájának szerzője, hogy a pécsváradi vagy vashegyi bencés monostor tagja, midőn azt írja, hogy ezen monostorban virágzik a szerzetesi fegyelem, anyagiakban túlbővelkedő, s nem hiányzik neki más, mint övéinek és másoknak a lábát mossa, vagyis alázatos legyen.²⁰

A tudomány azzal halad, hogy kitapogat minden lehetőséget, ezeket összehasonlítja, s egy lehetőséget legvalószínűbbnek vagy biztosnak talál, miután a többit kidobta. Így vagyunk a magyar krónikák kérdésében is. Sok vélemény hangzott el róluk, *Domanovszky* gondos aprólékosságig elemző filológiai módszere szétválasztotta a krónikákat a Kézai, Budai és Képes krónikák csoportjára, az utóbbiakon belül fölismerni vélte a Salamon, II. István és II. Géza királyokkal egykorúan írt részeket, *fióman fontos meglátása volt a Szent László Gestájának fölfedezése*, s kétségtelen érdeme, hogy e körül a *legalaposabban elvégezte a védőügyvéd szerepét*. Ez is szükséges a tudo-

²⁰ Erdélyi L. Magy. művelődéstört. Kolozsvár 1918, 5. 1. Szentpétery Scriptores I. 317. 1.

mány előbbreviteléhez akkor, mikor már régóta mutogatták a tudósok a többi lehetőségeket, András, Salamon stb. királyod névtelenjeit. Mindezen források mutogatásában hiányzott a kultúrtörténeti kritérium, a történeti kor- és kórjegyek vizsgálata, a *történelmi diagnosztika*. Ennek a segítségével kimutatjuk, hogy Kézai nem ismert régibb magyar történetírást, legkevésbé Szent László-kori gestát, de a többi XI—XII, századi királyokkal egykorú krónikairást sem, mert ezek mind tele vannak XIII—XIV. századi kultúrszavakkal.

Az a föltevés, hogy a XI—XII. szövegeket a *XIV. századi írók átdolgozták*, nem megnyugtató, mert a szöveg mindenütt tele van ugyanazon magyar Anjou-lovagkori felfogással és leírásokkal s nincsenek sehol XI—XII. századi szövegmaradványok, amelyeket az Anjoukori írók is meghagytak volna eredeti összefüggésükben. Már pedig a középkori írók sokkal inkább hajlandók szövegeket átírni, mint átdolgozni. Egyébiránt azt kell mondanunk, hogy az eredeti hiteles formulák közé betoldott későbbi oklevélszövegeket hamis okleveleknek tartjuk, s bizony nagy gondot okoz, hogy a történeti adatokat gyűjtő, dömösi, szekszárdi stb. monostorok királyhagyományait feldolgozó XIV. századi Óbudai krónikás nagyon szép, élénk, érdekes elbeszéléseiből mit fogadhatunk el történeti értéknek. Teljesen lemondani róluk kár volna épp úgy, mint a szintén 1347 körül készült nagyon szép, gazdag és érdekes nagy Szent Gellért legenda becses kultúrtörténeti anyagát is mindig többre fogjuk tartani pusztá költeménynél. Ennek párbeszédés, közvetlenül szóló előadása nagyon hasonló az Óbudai krónika bővítő 1347. és 1358. évi gazdag betoldásaihoz. Értékelés szempontjából *úgy* tekinthetjük e szép betoldásokat és a nagy Szent Gellért legendát, mint a tihanyi apátság Nagy Lajos-kori Szent László-féle hamis birtokösszeírását, mely hiteles oklevélnek semmiképpen sem fogadható el, de a régi birtokok fekvésére nézve a Pannonh. Rendtörténetnek nagy X. kötetében igen értékes jogi emlékiratot és útbaigazító régi hagyományokat dolgozott föl az azonkori világi litterátus-deák konventjegyző és hasonló műveltségű prókátor keze által.

Végszólul visszapillantunk Deér József latin bevezetésére.²¹

Szent László Gestájának és II. István—II. Géza kori foly-

²¹ Szentpétery *Scriptores* I. 3—11. 1.

tatóinak irodalmi nyomait keresi és hivatkozik kilenc Kézai előtti könyv nyilatkozataira. Odo de Deogilo 1147-ben átutazik kereszties haddal Magyarországon és itt „mondják“ neki, hogy a sok legelő Július Cézáré volt. Itt tehát írott emlékről nincs szó Deogilo számára. Viterboi Godefrid császári káplán 1185-ben már „olvasta“, hogy a magyaroknak két országuk van, a meotisi régi Magyarország, Ungaria, a másik pedig a pannóniai új Ungaria. Hogy hol olvasta, ez volna a fontos és ha Magyarországon olvasta, ez kifejezetten nem jelenti sem Szent László gestáját, sem a II. István—II. Géza-kori állítólagos folytatásokat. Ricardus dominikánus jelentése a magyar dominikánusok hitterjesztő útjáról (1237) hivatkozik egy *Gesta Ungarorumra s régi írásokra, amelyek útmutatást adtak a régibb magyarok lakóhelye, az Ungaria Maior felé*. Itt gondolhatunk a III. Béla király P. jegyzőjének Gestájához hasonló valamely magyarországi régibb írásra, amilyen több helyen is készülhetett, mint töredék, de semmi sem jelenti itt a Szent László-kori gestát, amely Nagy Lajos-kori Szent László-legenda volt. A francia Alberik cistercita világkrónikája sehol sem hivatkozik Szent László-kori gestára, csak magyarországi értesüléseire, amelyeket somogyvári francia bencések és pilisi, keresi cisterciták közvetítésével szedett össze („amint hallottam“, „amint a magyarok mondják“, ezek a hivatkozásai). Az Árpádkor-végi szomszéd sittichi rímes krónika szintén *rómaiak legelőjeként* említi a magyarok előtti országot régi codexekre hivatkozva. Ez a codex rokonság Deogilohoz vezet, nem pedig Szent László-kori Gestához. A magyarok tetteiről szóló régi könyvek *antiqui libri de gestis Ungarorum*, amelyek a magyar pogányok lázadásáról szóltak, lehettek az altaichi évkönyvek és lehettek régi könyvekbe írt hírek e lázadásról több monostorban, de semmi sem szól Szent László-kori Gestáról. A *zágrábi, varadi krónikák, spalato* Tamás, *Anonymus* P. kir. jegyző egyes szavaira való még gyöngébb hivatkozások szintén nem jelentenek Szent László-kori Gestát, valamint *Szent László, Szent Gellért XIV. századi legendáira* sem lehet oly súlyos épületet fölemelni, aminő a Szent László-kori Gesta föltevése. Rajongva kellene ünnepelnünk ezt a Gestát és fölfedezőit, ha legalább elveszett voltát és XIV. századi törmelékeit igazán fölismerhetnénk.

II. Melyik Béla király jegyzője volt Anonymus ?

A Szent László-kori Gestával összefüggő kérdések megvilágítása után Szentpétery forráskiadásában az I. kötet többi forrásai közül fontosságra leginkább kiemelkedik Béla király jegyzőjének Gestája. Ehhez képest nagyon kicsi terjedelmű a *Pozsonyi évkönyv* (a Pray-codex misekönyv húsvéttábláján háromszor kezdett évjegyzetek kis sora) Madzsar Imre bevezetésével;²² a zágrábi és váradi krónikák jelentőségét pedig nagyon leszállítja Szentpétery tanulmányának, összehasonlításának az eredménye, mely szerint a Váradi krónika a *Zágrábi krónika* stiláris átdolgozása váradi érdekű betoldásokkal s egyetlen önálló adata sincs, történeti, forráskritikai értéke is alig van; ellenben a Zágrábi krónikának értékes adata: Bonuzló Szár László fia, Péter király uralmi éveinek száma 7, Imre király halálának éve 1204, III. László halála napja 1205 május 3.²³

Anonymus Gestájának szövegét Jakubovich Emil vezette be s aztán a magyar történetkritika nagy kárára hamar elhunyt, ő volt az, aki Erdélyinek egy kis jegyzetét döntő jelentőségűvé fokozta, mikor előadta a Magy. Tud. Akadémia előtt, minő képtelenségnek tartotta Fejérpataky a „P. dictus magister“ olvasását Erdélyinek akadémiai székfoglalója jegyzetében,^{23/a} aztán Jakubovich száz stb. idézettel igazolta a hús

²² Szentpétery *Scriptores* I. köt. 121—124. 1. Itt a könyvészetet ki lehet egészíteni hasznosan ezzel: Erdélyi L. *Magy. művelőd.*, tört. II. köt. 57—62. 1. Itt az évkönyv ismertetése részletesebb, behatóbb.

²³ Századok 1934, 410—425. 1. Szentpétery *Scriptores* I. 197—202. 1. Erdélyi L. *Magy. művelőd.* tört. II. 51, 52. 1. Itt megvan az, hogy a zágrábi statútumokat 1334-ben írták s 20 év múlva írták hozzájuk a lapszélékre az Acephalus-szal legegyszerűbb krónika-kivonatot. A váradi káptalan statútumait 1374 után írták össze és másolták hozzá a zágrábi krónikákat.

^{23a}Erdélyi L. A tihanyi apátság kritikus oklevelei 1906, 5. 1.

évvel előbb elhangzott székfoglalói jegyzet helyességét, XII. századi külföldi divatját.²⁴ Közben Jakubovich Fejérpatakynak hitt, hogy „Predictus“ a helyes olvasás, tehát Anonymus codex első üres oldalán a lekapart szöveg legmodernebb fototipiai eljárással elő fogja tüntetni a codex szerzője nevét és munkája címét. Ámde a fénykép az első oldalon is a második oldal kezdetén olvasható szöveget mutatta, ezt kaparták le a codex első oldalán. Jakubovich örült a csalódás árán bebizonyosodott igazságnak, hogy a *Gesta Hungarorum* című könyv szerzője szerénységből csupán így nevezte magát: „P. kit mesternek mondanak, néhai dicső Béla király jegyzője...“ Neve tehát P.-vel kezdődött, s jó barátja ebből is megtudta a nevét. Én; pedig köszönetet mondok J.-nak halóporában is, annál inkább, mert a további igazság kedvéért ellene kellett mondanom. Jakubovich t. i. ugyanakkor, mikor igazolta a P. dictus magister olvasást, mindjárt azt is meg akarta határozni, hogy az a P. mester nem lehetett más, mint Péter kir. jegyző 1131—35 közt, tehát II. Béla király jegyzője, aztán fehérvári prépost, ki valószínűen Péter budai préposttal azonos, ki 1124-ben II. István kir. jegyzője volt. Más P. nevű jegyző nem“ ismeretes II. Béla és II. Géza alatt, Heilig német tudós Barnabás kir. jegyzőt talála II. Géza alatt alkalmasnak arra, hogy P. kezdőbetűvel szerepeltesse. Ez ellen Domanovszky Sándor lépett föl.²⁵ Vele egyidőben jelent meg nyomtatásban „Anonymus III. Béla jegyzője“ c. füzetem, amelyben előrebocsájtva ezen történeti forrás földrajzi és néprajzi fontosságát fesoroltam a III. Béla jegyzőségét bizonyító adatokat, melyeknek legjava ez:

Anonymus a Lajtánál említi *Göncil hídját*, amely jóval 1146 után keletkezett név.

Vaszil kapuja a bolgár Szófia és Filippopoli közt és *Rác-föld* mint Magyarország déli határai csak akkor lehetségesek, amikor III. Béla mint a bizánci császár gyámja sereggel járt ott és fia Henrik fölvette a Szerbia királya címet (1182, 1202). Anonymus szerint Glád herceg *Viddinből nagy kún bol-*

²⁴ Jakubovich E. P. mester. Gr. Klebelsberg-Emlékkönyv Bp. 1925, 169—213. 1. Adalékok az Anonymus-kérdéshez. Akadémiai Értesítő 1926, XXXVIII. 143—171. 1.

²⁵ Századok 1933, 38—54, 163—184. 1.

gár és oláh sereget vezet a Temes folyóhoz, s e népek szövetsége 1186-ban jött létre, hogy felújítsa a *bolgár fejedelemséget* a bizánci császár ellen. Ezt pedig 1204-ben a latin császárság váltotta föl, amiről Anonymus már nem tud. Ez tehát könyvét 1186—1204 közt írta. Ezt az érvet már korábban is erősen hangsúlyozták tudósaink.

I. András még életében utódául koronáztatta kis fiát Salamont 1057-ben.²⁶ Erre az *ifjabb királyságra* nincs közelebbi eset, mint III. Béla idejében fiának Hemriknek két koronázása (1182, 1194) és Hemrik király életében III. László koronázása (1204). Béla fia hét, Hemrik fia négy éves a koronázásakor. Anonymus is így képzelte el Árpád, a kiskorú Zsolt és Taksony fejedelemmé avatását atyjok életében, ki hűségesküt *tétegett* főembereivel utóda iránt.

Anonymus „*In perpetuum*“ köszöntő formulája Fejérvataky szerint III. Béla kancelláriájában kezdődött pápai bullák szokása szerint.

Szent Istvántól III. Béláig a vár neve mindig civitas, III. Béla korától castrum (azért a várörök neve előbb civis, civilis, III. Béla korától castrensis) és Anonymus könyve tele van *castrumokkal*, ellenben II. Béla kir. jegyzője e király halála előtt négy évvel még Mussun civitasnak írja Mosón várat.

Jakubovich megkapta füzetemet és hamarosan levelet írt, hogy ő talált három castrumot III. Béla előtt 1162, 1163, 1165-ben sopron- és pozsonymegyei oklevelekben. Én megköszöntem ezt az értesítést, mert ez még bizonyosabbá tette, hogy ime a szorgalmas oklevélkutató Jakubovich sem tudott találni három castrumnál többet, mikor ily szórványoknak meg kellett előzniök a castrum-divat teljes kivirágzását, amely Anonymusnál III. Béla halála után jelentkezett. Az a *három castrum-szórvány* csak tíz évvel előzi meg III. Béla uralmát, ellenben 21 évvel marad el II. Béla uralmától. Melyik Bélához tartozik tehát a castrumok divatjának teljes kivirágzása?

Jakubovich levele az ifjabb királyság III. Béla kori jelentkezése ellenében hivatkozott arra, hogy II. Géza és fia István herceg egyszer együtt adtak ki oklevelet. Ez sem nehézség,

²⁶ Az altachi krónikából 1058 következik. Erdélyi L. Magy. tört. I. 12. 1.

mert más a XI—XII. századi *hercegi harmad* és más az 1053—1182 közt hiányzó ifjabb királykoronázás után ennek új sorozata 1182, 1194, 1204-ben stb. Anonymusnál Árpád, Zsolta és Taksony fejedelemmé avatása atyjok életében a főemberek hűségesküjével csak az 1182-ben kezdődő ifjabb, sőt kiskorú királykoronázásokban található mintát, nem pedig a hercegi országharmadon való uralkodásban.

E levélváltás után Jakubovich megingott a II. Béla-pártiságban és csatlakozott Hórnan álláspontjához, hogy nincs döntés II. és III. Béla jegyzője közt. Én pedig teljes biztossággal III. Béla jegyzőjének vallom Anonymus P. mestert.²⁷

²⁷ Ennek igazolását 1. alább Szilágyi Lóránd függelékében a forráskiadás végén.

III. Kisebb magyar krónikák kiadása.

(Szentpétery *Scriptores* II. 7—345. 1.)

A *pozsonyi kónikát* Domanovszky ismerteti, a forrás-szövegek összehasonlításának fő mestere. Megállapítja, hogy ez a krónika legrokonabb az Acephalusszal s éppen nem rokon a Képes krónikával (noha egyformán 1330-al, Károly király oláh vereségével végződik a pozsonyi krónika is). Némely részekben Kézaival egyezik, de becses adatokat őriz az Acephalusból való kivonat. Betoldásaiban feltűnő a Csák nembeli Újlakiak iránt való érdeklődése s a bencésekkel, minoritákkal, domonkosokkal való barátsága. Betoldásai főleg 1290—1318 közé esnek s a krónika kevéssel 1350 után készülhetett.²⁸ — Domanovszky ismerteti a *müncheni krónikát* is (Monacensis), mely külföldi kéztől készült hibás kivonat a Képes krónikából 1330-ig. Hártya kódexe a XV. századból való s München nemzeti könyvtárában őrzik.²⁹

Mügelni Henrik 1358 júl.—1359 jún. közt írta IV. Rudolf osztrák hercegnek ajánlott magyar *krónikáiéit* *Chronik der Hewnen* címmel *németül* az Acephalus-krónikából, mely szintén I. Károly apuliai útjánál 1333-ban fejezi be előadását. Volt még másik codex is az 1057—1167 közti betoldásokkal,³⁰ amelyek 1152-ig megvannak a Képes krónikában. Ezt azonban csak 1358 máj. 15-én kezdték írni, amikor Mügein már az osztrák

²⁸ Szentpétery *Scriptores* II. 9—11. 1. V. ö. Erdélyi L. *Magy. művelőd., tört.* II. 49—51. 1. A pozsonyi krónika XV. századi másolatban maradt ránk.

²⁹ Szentpétery II. 55. 1.

³⁰ Talán az óbudai bővítő adatgyűjteményt látta, vagy a Képes krónika fogalmazványát, melyből azonban az 1152—1167. évi kis többlet kimaradt.

udvarban tartózkodott. Forrásait rövidíti, de néha többet tud, mint a Képes krónika. Henrik lovag, dalnok a meisseneni Mogelin faluból származott, a cseh udvarban verselt s IV. Károly császártól 1356 táján jött át Nagy Lajos magyar királyhoz, majd IV. Rudolf osztrák herceghez ment, de 1359 jún. előtt, mert Rudolf ekkor már palatínus archidux. Német nyelvű hunn krónikáját bizonyára ő maga fordította le *latin rímekben* (Chronicon Rhythmicum) az 1068. évi nándorfehérvári ostromig s Nagy Lajos királynak ajánlotta. Szentpétery forráskiadásában Mügelni krónikáját Travnik Jenő vezeti be nagyon alaposan gazdag irodalom alapján (89—102. l.), a rímes krónikát pedig Domanovszky (227—232. l.).³¹

Pukánszky Béla a *szepesszomboti krónikát* (in monte S. Georgii) ismerteti. A városi levéltár papír codexében megvan a Zipser Willkür = szepesi jogkönyv, aztán Zsigmond 1433. évi szepesi német kiváltságlevele, a 18—24. lapokon pedig a krónika 1457-ig terjedő egykorú kézírással, mely 1330-ig a Képes krónikát kivonatolta, innen 1401-ig nagyon keveset tud, aztán félszázadon át a német betelepedésről s egyéb szepesi eseményekről a legrégebb szepesi emlékek közé tartozik. Az író szepesi születésű művelt világi németnek látszik.³²

Hatodik kiadvány Szentpétery Ser. II. kötetében a *magyar-lengyel krónika* s bevezetője Deér József (291—298). E krónikának egyik szövege Varsói hártya codexben vagy Zamojski codexben maradt ránk a XIV. század második feléből, a másik szöveg a Czartoriski codex a XV. század végéről, mely átírata az előbbinek ugyanazon hibákkal; de az egész magyar-lengyel krónika fordításai a XIII. század végén készültek: a kamenci, sziléziai, krakói stb. évkönyvek, kivált az Ossolinski codex Lembergben. Deér előre bocsátja, hogy a magyar-lengyel krónika történeti értéke semmi. Hartvík Szent István-legendáját tartotta szem előtt, de el is tér tőle. Szent István anyját lengyel Athleidának nevezi, Magyarországot pedig a magyar honfoglalás előtt Sclavoniának. Deér e magyar-lengyei krónika forrásai közt nagy gonddal fejtegeti a Szent László-kori Gestát. Aztán újra megállapítja, hogy a magyar-lengyel

³¹ V. (5. Erdélyi Magy. műv. tört. II. 46, 47. l.)

³² Szentpétery Ser. II. 275—277. l.)

krónika történeti hitelessége teljesen értéktelen s benne a magyar királyok rokonsága különösen hibás.³³ Így aztán rossz rokonságba keveredik a Szent László-kori gesta.

A Knauz-krónikát négy rokonával Bartoniek Emma vezet: be (Szentétery II. 323—326). A bécsi és müncheni codex XV. századi, a párisi 1500 k., a Knauz-féle 1561 előtti; Toldy Ferenc pedig úgy nyomatta ki a róla elnevezett krónikát, hogy nem írta le a codexet és helyét. A bécsi a müncheninek másolata s így csak négy krónikáról kell szólni, amelyek nagyon keveset tartalmaznak, a királyok uralkodása kezdetét, időtartamát és családi adatait; csak a Knauz-krónikának vannak becses betoldásai, amelyeket Bartoniek egy föltételezett Somogyvári krónikából származtat (amelyből a Szent László-kori gesta nőtt volna ki). A négy krónika közös forrása a Budai krónika a Képes krónika betoldásai nélkül és egy oly codex, amelyben megvoltak a Mügeln-féle adatok II. László és IV. István trónbitorlásáról 1162—67 közt. A Knauz-krónika Zágrábban egybe van kötve Werbőczy Tripartitumának 1561-iki kiadásával és 1540-ig halad magyar történetében, magasztalja II. Andrást az aranybulla miatt; a Toldy-krónikában pedig erdélyi toldások vannak 1556-ig.

³³ Erdélyi Magy. művelőd, tört. II. 12, 52—53. 1. A lengyel határ e krónikában Esztergomig terjed (Anonymus szerint Sóvár is magyar), Szent Istvánnak Imre halála után még három fia maradt, felesége Gizla Abához ment nőül, Szent István után fiai uralkodtak: Alba, Levente, Páter és Béla, s ennek öt fia Albert, Jesse, Coloman. Salamon és Ladislaus.

IV. Magyar szentek legendái Szent Lászlóig.

(Szp. Ser. II. 349-527. 1)

Szent Zoerárd és Benedek legendáját Madzsar Imre vezeti be (349—356). Gazdag jegyzetekkel, az öt-hat száz évvel későbbi lengyel Dlugosz és Baronius munkáiból vett idézetekkel sem állapíthat meg több igazt, mint amennyit maga a legenda írója mond, az 1000 körül született Mór, pannonhalmi puer scholasticus, 1036-ig apát, aztán pécsi püspök Írásában 1063 és 1074 között, Gyésza herceg idejében.³⁴

Szent István legendájához Bartoniek Emma írt bevezetést (365—376. 1.). Azzal kezdte, hogy három ily legendát ismerünk, s ezek közül kettőnek a szerzőjéről éppen semmit sem tudunk. Elkerülte figyelmét az, amit leginkább szerzetesek tudnak, hogy a rend alapítóját és monostoruk apátját „atyá“-nak tisztelik és mondják. *Szent István nagyobb legendáját* egész bizonyosan bencés szerzetes írta, mert „Sancti patris Benedicti“ monostoráról ír, a Vashegyen Szent Benedek atya monostoráról, amelynek első apátja „Ascrieus páter“ volt, aztán Bonifacius apát következett, ki *vértanúnak tekintendő*, ámbár nem halt bele a pogány támadásba (a vashegyi apátságnek későbbi neve Pécsvárad). A Pray-codexbe bejegyezték, hogy Szent Benedek monostorát 1038-ban avatták föl, tehát Szent István király halála évében. Erről a monostorról legjobban ennek öreg tagja írhatta a nagy legendában, hogy „*itt mindmáig a monostori gyülekezet szerzetesi fegyelemmel ékeskedik, túlságosan bővében van az anyagi ellátásnak, nincs is egyébre szüksége, mint hogy övéinek és másoknak a lábát mossa az evangélium szerint*“ vagyis hogy alázatos legyen. Ez az író vashegyi szerze-

³⁴ Erdélyi u. o. 4—5. 1.

tes nem magyar, mert a magyarokat „filios perditionis et ignorantie“-nek, a „pusztulás és tudatlanság fiainak¹“ és nyelvöket *Jsporum lingua*“-nak mondja, tehát a saját nyelvétől megkülönbözteti. ír arról is, hogy Gyésza fejedelem összehívta a főembereket a „következő rend“-et, amiben cseh társadalmi elnevezést lehet fölismerni s ez nem meglepő, mert a vashegyi első apát Ascric római és cseh, lengyel bencésekkel építette föl a vashegyi monostort, az 1038. évi Szent Benedek-egyház fölszenteléséig még új tagokat is kaphattak Csehországból, s egy Szent Istvánnal közei-egykorú bencés írta meg a nagy legendát a király szenttéavatására 1083 körül. Ezt olvasta egy pannonhalmi bencés s ő hallott oly dolgokat Szent István tetteiről, kivált Pannonhalmát érdeklő dolgokról, amelyek nem voltak benne a nagy legendában. Ő tehát megírta a pótlegendát, *Szent István kis legendáját* Szent László király halála után (1095 után). A két legendát egybeillesztette, a nagy legendába betoldozta a kislegenda egy harmadát és egyéb hírekkel is bővítette *Hartvik* püspök Kálmán király megbízásából 1100 körül. Magyar művelődéstörténelmem II. köt. 5—13. lapjain (Kolozsvár 1918) Szent István legendáit áttekinthetően, szemléletesen mutattam be: a kis legendát dőlt betűs részeivel, amelyeket *átvett* Hartvik a nagy legendába és itt kiemeltem Harvik sajátos adatait.

„Auctores duarum legendarum pláne ignoti sunt“, írja Bartoniek Emma, szerényen teljes tájékozatlanságot hangoztatva ott, ahol maguk a szerzők eléggé elárulják hollétüket és szerzetes voltak. *Hartvikra* nézve megemlíti a két véleményt, hogy regensburgi vagy győri püspök volt, s ő ez utóbbi véleményt fogadja el és magyarnak vallja Hartvikot, ki szerinte Szent Imre legendáját egy helyen használta, tehát 1112—1116 közt írta legendáját.

A *legenda minor*t Bartoniek nagyobb értékűnek mondja, mint a nagy legendát, s megállapítja, hogy a kisebb legenda szerzője nagy műveltségű, kora minden tudományában jártas ügyes író, Horatiusra s Persiusra hivatkozik, ért az astrologiához; míg a nagyobb legenda szerzője szerény, a szenteknek csak üres, szokott képét rajzolja meg, hasonlóan Hartvikhoz, azért Wattenbach e kettőt egynek tartja.

A *nagyobb legenda* hivatkozik Szent István törvényeire,

fiaihoz intézett intelmeire (de morum institutione), Szent Zoerárd-András és Benedek legendájára, sőt talán az altaichi krónikákra is. Ezen legenda adatait Hartvik sajátos adatokkal toldozza ki, amelyek közt Sebestyén esztergomi érsekségét Bartoniek valótlannak véli, noha benne van a pannonhalmi 1001. évi hiteles alapítólevélben is.³⁵ A somogyi gyermektized mindig félreértés volt a decimé „liberorum“ szó miatt, mely a „szabadok“, telepések terménytizedeit jelentette, nem pedig „gyermek tizedelését“, ámbár a tatárjárás előtt adtak egyszer gyermeket tíz közül a monostornak s ez gazdag ember lett a somogyi Balaton parton. A magyar korona kérésében Hartvik kétségtelenül téved, mikor Meskó lengyel fejedelemnek tulajdonít hasonló koronakérést a pápánál, holott ezt Bartoniek szerint Vladisláv (993—1025, Bolesláv) fejedelem kísérelte meg 1008/9 körül.

Ezután Bartoniek azt vizsgálja mi a közös Hartvik és a Szent László-kori gesta közt. A nagy legenda Geysának, Szent István atyjának látomását említi. A gesta (Anonymus) Emese álmát beszéli el, Hóman szerint a magyar pogány turul-mondát, amelyet a keresztény papság Szent István anyjának Saroltnak álmával akar ellensúlyozni s ez kerül bele Hartvik legendájába, mert a férfinak, Geysának a látomása kevésbé hihető. A gesta másik hatását Hartviknál abban látja Bartoniek, hogy koronázás előtt az uralkodót nem királynak, hanem hercegnek mondja, mert ez a gestákban is így van, s éles ellentétbe kerül a várkonyi jelenetnél a korona és kard választásában. Igen fontos, hogy a nagy legenda szerint Pétert Szent István tette utódává s Hartvik a Gestát követte, mikor azt hangsúlyozza, hogy ez nem Szent István akarata volt, hanem a királynéé. — Mivel azonban Szent László Gestája a Képes krónika szerint Szent László legendáját jelenti, amelyet az óbudai bővítő 1348-ban még nem ismert, csak 1358-ban említ meg mint olyant, amely Szent Lászlónak népe iránt való jótékonykodásait (irgalmassági cselekedeteit, szent erényeit) beszéli el s amelyet az ő politikai történetében nem használ föl a krónika: s mivel Kézai magyar történetet óhajtó fiatal

³⁵ Ennek hitelessége Szentpétery legújabb fejtegetése dacára is, mint látni fogjuk, teljesen bizonyos. Az a fejtegetés — mint látni fogjuk — nagy tévedéseken alapul.

királyának nem tud más magyar történetet kezébe adni, mint azt, amelyet ő sebtiben megírt hunn és magyar gestájában valami negyven oldalon; mivel ily gestát Anonymus gestája sem említ forrásul; végre mivel krónikáink összes anyaga a XI—XH-ban tele van kortévedésekkel, mert nem egykorúan, hanem a XIII—XIV. században kerültek írásba: azért az 1100 körüli Szent István legendákban, főleg Hartvikéban Szent László-kori gesta hatását keresni meddő dolog. Geysa, Gyésza fejedelem álma a bibliai Dávid király álmát utánozza (Krón. I. 22⁸, ^a), mely azt hangoztatja, hogy a véreskezű apa nem méltó, hogy Istennek templomot építsen, hanem majd békés nevű fia, Salamon építi azt föl, mint ahogy a véreskezű Gyésza keresztény terveit is fia, István fogja megvalósítani. Gyésza álmának semmi köze sincs az Anonymusnál 1200 után megírt Emese álmához, mely Álmos születését magyarázza szószármaztató etimologikus mesével (álom, Álmos). Akik koronát kértek a pápától 1000-ben, azok már akkor tudták, hogy különbség van koronás király és rokonai, a hercegek közt; s ez a tudat Szent László törvényeiben és mindenütt megnyilatkozik az oklevelekben Szent László-kori gesta nélkül.

Nevezetes Bartoniek bevezető lapjain végül az az összegezés, hogy tehát négy munka íródott Szent István legendái sorában: a nagy legenda 1083 körül, a Gesta 1091/2-ben, a kis legenda 1095—1108-ban, a végén csonka nagy legenda összefoglaló a kis legenda egész szövegével; végül a Hartvik-legenda, amelyet III. Ince pápa 1201-ben jóváhagyott, kihagyva az „utroque iure“ kifejezést, vagyis hogy Szent István pápai fölhatalmazást kapott volna „mindkét jog“ (isteni, egyházi és emberi, polgári jog) szerint rendezni az általa alapítandó keresztény egyházakat, püspöki és falusi templomokat. A pápától kihagyott két szó csak a bécsi és másolata, a müncheni codexből hiányzik. Hartvik mellett a nagy és kis legenda feledésbe merült.

Bartoniek szövegkiadásában a XII. század közepéről fennmaradt legrégebbi codex szolgál alapul, amelyet Varjú Elemér mint új felfedezést mutatott be 1928-ban, s amely codex most Budapesten a Nemzeti Múzeumban van. E codex egyesítve tartalmazza a nagy és kis legendát. A heiligenkreuzi és lilienfeldi szövegek a XIII. század elejéről valók, a melki pedig a

XV. századból. Hartvik szövege néhol a budapesti szöveggel mutat legközelebbi rokonságot, más helyeken pedig a heiligenkreuzi stb. osztrák szövegekkel.

Szentpétery kiadásában a közölt szövegek mindenütt gazdag és lehetőleg teljes összehasonlításokban és történeti, könyvészeti értelmezésekben részesülnek.

Szent Imre legendáját szintén Bartoniek Emma vezeti be (443[^]—448. 1). Nagy gondot fordít arra, hogy e legenda négy évszázaddal későbbi codexei az 1200 körül írt reini codex Szent Emerik legendájától eltérő kezdettel indulnak meg. Ez csak ismertető jel lehet a codexek rokonságának kérdésében. A legenda keletkezése idejét Bartoniek 1109—1112 közé teszi s első megírását pannonhalmi szerzetesnek tulajdonítja. Azt a Vargha Damján-féle gondolatot, hogy maga Szent Mór pécsi püspök írta volna az ő szerzetesi nagy alázatosságát és szüzi erőnyeit magasztaló legendát, Bartoniek azon az alapon veti el, mert az Imre-legendá írója az 1083 körül írt Sz. István-nagy-legendá szavaival kezdi munkáját, akkor pedig Mór pécsi püspök közel 83 éves. Elvethette volna azért is, mert Sz. Imre legendája Szent László király halála, 1095 után íródott, sőt Álmos herceg 1108/9. évi konstantinápolyi útját is említi. Érdekes belső jegyei, hogy szerinte Pannónia megtérése a pogányságból csaknem az ő idejében, az íróéban történt, valamint a német Konráddal Szent Imre sírjánál 1083-ban esett csoda is. Csodálatos hírt hallott Szent Imréről, midőn „egykor“ Álmos herceggel Konstantinápolyban tartózkodott (1109). E miatt a szerzőt nem tarthatjuk utazó szerzetesnek, hanem inkább diáknak, clericusnak, amilyen volt Fulkó német vendég diák, aki először Álmos herceghez szegődött diáki szolgálatra (clericali servitio), az ő távozása után Szerafin esztergomi érsek-nél, majd öt veszprémi püspöknél szolgált, 1146-ban pedig végrendeletet tett felesége, leánya s a pannonhalmi meg a vértesszertúri monostorok javára. Szent Imre legendájának írója is Álmos hercegnek szolgált és esztergomi, veszprémi, főleg pedig pannonhalmi emlékeket szőtt bele legendájába. Végrendeletében öregségét említi sok szolgálat után 1146-ban, amikor talán 76 éves. Szent Imrere vonatkozó emlékeit jóval 1109 után,

Álmos herceg „egykor“ történt konstantinápolyi útja után írta meg. Ezért teszem ezen írás idejét 1030 tájára, s ezt nem dönti meg az az állítás, hogy Hartvik már használta volna 109—12-ben írt Szent István-legendájában azt a Szent Imre-legendát, amely szerint Álmos herceg említett 1109-iki útja „egykor“ történt. Ezt az „egykort“ nem lehet három évvel áthidalni úgy, hogy Hartvik mindjárt melegiben használhassa Szent Imre-legendáját, ennek hangos említése nélkül. Az „egykori“ konstantinápolyi útról így valami húsz évvel utóbb írhatott a legendaíró.³⁰

A *Szent Gellért-legendát* Madzsar Imre ismerteti (463—470. L). Itt is van kis és nagy legenda, mely az előbbit nagyon szép és közvetlen, párbeszédes, helyzetrajzoló nagy bővítésekkel írta át (mint az óbudai bővítő Kézait). A kis legenda Madzsar szerint szentbeszéd, mely XIII. századi Írásban maradt reánk. Időrendi s történeti tévedései nincsenek, Az utolsó fejezetben Lőrinc csanádi püspököt említi, ki az UH. és 1113. évi (?) zobori oklevelek szerint még él és egykor, 1083-ban Sz. László királysága idején részt vett Szent Gellért kanonizálásában.

Itt azonban tudnunk kell, hogy a két zobori oklevél Fejérpataky véleménye ellenére nem látszik hitelesnek ;^{36/a} a Gellért-legendát 1068-ra teszi Szent Gellért kanonizálását Lőrinc püspök jelenlétével, de hibásan László királyságával együtt; a Pray-codex 1100-ra teszi Lőrinc (csanádi?) püspök halálát. Ha a kanonizálás 1068-ban történt, ezután Lőrinc püspök még 45 év múlva is élne, ami óvatosságot ajánl. Az 1068-ik évnek átváltoztatása 1083-ra önkényes, mert a Sz. Gellért-legendát szerint Gellért teste hét évig (1047—54) feküdt a Boldog Mária-kápolnában, amikor Maurus csanádi püspök és Fülöp csanádi

³⁶ Erdélyi L. Magy. művelőd. tört. II. Kolozsvár 1918. 14—16. U. -i. Szent Imre legendája. Bp. 1930, 45—46. 1. Szent Imre legendájának írója Sz. István kis legendájának szavait, amelyek ott István nevelésére vonatkoztak, Imrére (Henrik, Hemerik) alkalmazza, s a Sz. István nagy legendájából írja ki a király fiához intézett Intelmek tartalmát. A Sz. Imre-legendát fele szentírási idézetekből, a bámulat és tanulságok kihangoztatásából áll. Legszébb része a pannonhalmi erénypróba elbeszélése.

^{36/a} Erdélyi: Árpád-kori társadalomtörténetünk legkritikusabb kérdései. Bp. 1915, 26. 1. U. a. A tizenkét legkritikusabb kérdés. Kolozsvár 1917, 76, 84. 1.

apát³⁷ Endre király elé járultak³⁸ a nemesek sokaságával és kérték (1054-ben!), hadd vihessék át Gellért vértanú püspök testét a Boldog Szűz pesti kápolnájából marosi, csanádi székhelyére. Később toldott szöveg szerint a csodák Boldog László király és Lőrinc püspök úr idejéig tartottak s 1068-ban történt római zsinati határozatra a szentnek kanonizálása.

Madzsar azt írta, hogy bátran meri a kis Gellért-legenda vagy beszéd megírását a XII. század elejére vagy első felére tenni, a nagy Gellért-legendát azonban jóval későbbi időből származtatja, s bár kiemeli ennek nagyobb szépségét, gazdagságát, de tagadja előadása hitelességét. Keresi forrásait s megtalálja Szent Adalbert valamelyik életrajzában és Szent István nagyobb legendájában, amelyekre Kaindl mutatott rá. Hogy a szerző Anonymus Gestáját is olvasta volna, ezt Madzsar lehetők véli, valamint azt is, hogy használta az Arany legenda néhány helyét. Megemlíti, hogy több tudós a nagy Gellért-legendának egyes részeit más-más szerzőnek tulajdonítják, főleg a 11., 12. fejezetben megnevezett Valter mesternek, aki Gellért püspököt utjain is kísérte, s adatait talán a XI. század közepén lejegyezte. A tudós hozzászólásokat Madzsar mellőzi, mert több eredményt vár a codexek összehasonlításából.

Itt is, mint Sz. István legendáinál, van bécsi és müncheni codex XV. századi írással, s az utóbbi az elsőnek egyszerű másolata. Wion a köv. században kivonatolt egy codexet, mely szerinte 1421-ben íródott. A legenda végén szó van arról, hogy Lajos király anyja 1381-ben meghalt, miután éppen húsz éve Szent Gellért érdemei s közbenjárása folytán csodálatosan meggyógyult s ezért drága ajándékokkal tanúsította háláját. Madzsar ezekből arra következtet, hogy a nagy legenda 1381—1421 közt készült el, s a 28-ik fejezetet utóbb csatolták

³⁷ Maurus és Fülöp mintha a Zoerárd-Benedek legendából származnának a Sz. Gellért-legenda 1346-iki írásakor. Erdélyi L. Sz. István Emlékkönyv I. 568.

³⁸ Az Árpádkirályok közt egy sem volt Endre, csak András; ezen Andrások ismerték az Endre nevet is (1226. II. András oki. szerint *egy házban lakik András és testvére Endre!*), de magukat sohasem írták Endrének, Anonymus sem, Kézai sem, csak *Nagy Lajos király idejében jött divatba az András királyokat Endrének nevezni.* E név származása: Andreas, Andre (*as* elhagyásával), Endre (visszaható hangzó-illeszkedés). L. Pannonh. Rendtört. I—II. köt.

hozzá. Hitelességét gyöngítik az anachronismusok: a keresztes-hadjárat, a bolognai egyetem, a márka pénzsúly és Kreenfekl említése. De ezekből csak az következik, hogy Szent Gellért nagy legendája a 28-ik fejezet nélkül nem íródhatott a XIII. század előtt.

Madzsar szerint Kézai kivonata az 1358. évi Márk kánok írta krónikának s továbbiak a Budai nyomtatott krónika (1473) és a Dubnici (1479). Ezek Szent Gellért halálát s a pogányok lázadását 1046-ban a nagy Sz. Gellért legendával egyezően beszéli el. Volt-e ezeknek közös forrásuk? vagy Márk krónikáját használta-e a legenda 1381 előtt? A codexek összehasonlítása azt mutatja, hogy a nagy Gellért-legendá korábbi és jobb előadásban ismeri a pogány lázadást és Gellért halálát, mint a krónikák. A nagy legenda alapja ugyanis a kis legenda s ezek közelsége főleg három helyen tűnik elő a krónikákhoz képest: a vértanú szavait a kis legenda Sz. István első vértanú passiójából merítette, a nagy legenda a kis legendából, míg a krónikák ama szavakat elhagyták; kis legendából merítette a nagy legenda azt is, hogy a szent vértanú teste a Duna partján feküdt s másnap temették el a Boldog Szűz egyházába; közelebb áll a nagy legenda a kicsinyhez, mint a Képes krónikához abban is, hogy az akkor leölt keresztények számát és nevét csak Isten tudja. Más három helyen a krónikák őrizték meg az eredetibb szöveget (lőhúst ettek és nagy gonoszságokat cselekedtek, Péter király futása, a lázadás vége). Ebből Madzsar azt következteti, hogy a nagy legendának volt egy korábbi, XIII. századi szövege is, amelyben nem voltak meg azok a világi történeti részek, amelyeket az az író toldott be, akinek könyvét kivonatolta Kézai (?). Ezeket a részeket a XIV. század vége felé illesztette a nagy Gellért-legendá XIII. századi szövegébe a kései librarius, ki Erzsébet királynéről magasztaló adatokat toldott hozzá.

Kultúrtörténeti adatokban való gazdagsága, szemléletes, élénk párbeszédes és oly közvetlen előadása, mintha az elbeszélő jelen lett volna, s nagy terjedelme (27 l.) alig egy nemzedékkorról a nagy Szent Gellért-legendát nemcsak érdekes, hanem értékes történeti forrássá is teszi számunkra. Azért megérdemli a legbelsőbb megfigyelést. Töréneti hűségű, egykorú

alapkeretét megadja az *altaichi évkönyv* az]046-ik évnél eképpen:

Míg III. Henrik német-római császár 1046-ban Itáliában járt a sutri zsinaton, azalatt Magyarországon felújult az összeesküvés Péter ellen, mert főemberei és familiárisai éjjel-nappal vele társalogva, úgy elámították, hogy tudtán kívül meghívták Andrást, ki sok toborzott katonát hozott magával. Az ország főemberei eléje siettek fegyvereseik nagy sokaságával. Űgy elzárták királyuk elől az utat, hogy sehol sem talált menedéket, mígnem a pogányok és hitványok fölszabadítva mindenre megfosztották őt szeme világától, ami hallatlan volt királlyal szemben, hogy ne menekülhessen Németországba felújítani a háborút. A főpapokat ott csaknem mind ugyanazon pusztulás érte s a szerzetesek egy részét a klerikusokkal, akiket hitökért kegyetlenül leöltek. Egyik főember Zaunic megkínózva múlt ki, mert Péternek tett esküjét híven meg akarta tartani. Sok idegent megöltek. Három püspök maradt életben, kik Andrást királlyá kenték, noha előbb kegyetlenkedett a szentegyház nyája ellen.

Kézai azzal kezdi Gestáját vagy krónikáját, hogy királya számára kellene magyar história, de ilyen nincs, tehát ő írja meg külföldi írások alapján. Előtte fekszik 1283-ban az *altaichi évkönyv* s ennek előadását a pogány magyar fölkelésről, mely egy kis oldalra terjed, (a föntebbi sorokban), kibővíti másfél oldalra, ezt ismét kibővíti Nagy Lajos király idejében 1347 táján egy óbudai kanonok vagy prépost nyolc oldalra, s itt fordul elő legelőször a belus-vári Vatha. Ennek nevét a Pray-codex 1187. évi jegyzetéből vette, mely szerint III. Béla megvakíttatta Vatha ispánt s az óbudai író ebből csinálta a pogány Vathát, a cselszövő gonosz Vathát s a Kálmán királytól megvakított Vathát az 1046, 1074 s 1115. évekre. Az óbudai bővítésben tűnik föl először a nagy Szent Gellért-legenda, amelynek jellemzője a *Chanadinus* név, mint a marosvári Ajtony urat legyőző és megölő főhős neve mindjárt a Szent Gellért püspökségéről szóló történet elején és sokszor emlegetve a nagy Gellért-legenda további lapjain. Anonymus 1200 táján e nevet még Csönádnak (Sunad) ismerte, Kézai Chenadnak vagy Chanadnak. Az 1347. évi óbudai íróra igen nagy hatást tett a saját korabeli nagy

építkező Csanadinus esztergomi érsek. Ennek neve ritkaság vagy egyetlen, félszázaddal előtte ugyanily ritkaság *Buzadinus* zalai főúr, Nagy Búzád bán fia (mint Nápolyban Konrád fia Conradino). Az óbudai író is használja a Chanadini nevet, s még inkább használja a nagy Szent Gellért-legenda.

A híres Csanadin érsek temette I. Károly királyt 1342-ben s ő maga 1349-ben halt meg. Az ő neve a nagy Gellért-legendában korhatározó és nagyon fontos, hogy az 1347. évi Óbudai krónika (Acephalus-codex) a nagy legendát használja, s ennek a legendának egész stílusa párbeszédeivel, helyszínleírásaival, szép és érdekes anekdotáival nagyon rávall az 1347. évi óbudai bővítőre, aki a Képes-krónikát is ugyanoly érdekesen megtoldozta 1358-ban. Ily írótehetségeket többszörözni nem tanácsos, azért merem mondani, hogy ugyanazon óbudai kanonok vagy prépost díszítette Nagy Lajos lovagkirály udvarát a legszebb olvasmányokkal, a Gellért-legendával, az Acephalus-codexnek Kézait megszépítő bővítésével és a Képes-krónika újra bővítő fogalmazványával.

Ezzel kell tökéletesebbé tenni Madzsar álláspontját, amelynek teljes igazsága van abban, amit a *kis Gellért-legendáról* vagy helyesebben a Szent Gellért *passiója* c. beszéd idejéről s az 1381. és 1421-iki toldásokról mondott. Leközlte a Szentpétery forráskiadás II. köt. 471—479. lapjain a Sz. Gellért-passió szövegét s ebben igen korszerűnek látok mindent, különösen Stephanusnak „christianissimus rex“ címét, a beatus rex Stephanust, az *Andreas* rexet, azt, hogy Endre királyt még nem ismer. Nagyon érdekes az, hogy Gellért püspök nyáron jégbe hűtötte a misebort. Ez többet jelent, mintha én ezt csak az 1347 körül írt nagy Gellért-legendában olvasom. A passió 1100 körüli megírása értékesebbé teszi azt az adatot is, hogy a szolganó éjfélkor a kéziörlést dallal édesítette, s a püspök megdicsérte, pénzzel is jutalmazta; ez itt értékesebb, mint ha csak Nagy Lajos-kori legendában olvasnánk. Az altaichi annales elbeszélése Gellért passiójának megírásában egyáltalán nem hatott. Igen becses a kis legendában Lőrinc ötödik csanádi püspök említése László királlyal együtt s itt van Szent Gellért kanonizálásának a leghitelesebb elbeszélése.

Ellenben a *nagy Gellért-legendában* egész sora van a kor-tévedéseknek, anachronismusoknak, amelyekből Madzsar is

említ néhányat. A kórjegyek teljesebb sora ez: 1. Pápai parancsra az egész kereszténység keresztel megjelölve hadba indul az Úr jeruzsálemi sírjához, ami nem lehet 1000 körüli zarándoklat, hanem 1096-iki első *keresztes hadjárat*. 2. A bolgna *decretum* tanulás Gratianus Decretuma, a XII. közepe utáni időkre vall. Karácsonyival ellentétben újra kell hangsúlyozni, hogy Rasina apát nem lehetett pannonhalmi apát, mert mint ilyen nem táplálhatott széltől Istna-szigeti kikötőbe menekült hajóutasokat az egész negyvennapos bójton át; ezt csak az ottani szigeti monostor Szent Márton apátja tehette meg nagy bencés vendégszeretettel Szent Benedek Regulája szerint is ritka mértékben. 3. Egyáltalán nem valószínű, hogy Sz. István idejében lett volna váradi apát, tehát kis vár ott, ahol Sz. István legrégebb legendája vashegyi apátról beszélt, s Pray-codex csak Szent Benedek-monostor fölszenteléséről szól a későbbi Pécsvárad helyén. 4. Hogy amikor Pannonhalmán Anasztáz apát van (1001), s onnan Mór pécsi püspökké lesz (1036), ugyanakkor, pontosan 1015 táján a pécsi püspök már *Maurus úr* (dominus nem domnus) s a váradi apát *Anasztáz úr*: ezek is nagyon valószínűtlenek, 5. A „*reverendi patres et domini*“ megszólítás sem illik Sz. István korába, még kevésbé 6. a „választott püspök“ „*Gerhardus electus*“ kinevezése. 7. „*üimericus dux*“ igazi neve Szent Istvántól Szent László koráig „*Henricus dux*“. 8. Az allodiumok is későbbiek Magyarországon (majorok). 9. Állandó 1347 körüli kórjegy Szent Gellért nagy legendájában a sokszor ismétlődő *Chanadinus* név. 10. A Kyrie-elejson csatakiáltás sem az a kori jegy, amilyenek ezt Karácsonyi érvelése után hittük, mert a kerlési csatahely neve ezt a kiáltást őrzi ugyan, de azért krónikáinkban s a nagy Gellért-legendában nem régebb 1347-nél. 11. Anjoukorban is korai szó a „*bladis*“ Szent István ajkára adva úgy, hogy Gellért püspök tizedeket szedessen „gabona kepében*““. 12. Nem régebb az Árpádkor végénél a „*viri literati*“ szó, s a „*pauperes scolarii*“, 13. a fehérvári iskolák virágzása, úgyhogy Szent István ott keresztetett az iskolások számára „doctort vagy tanítót“. 14. A *márka* pénz nem régebb Magyarországon a XII. század közepénél. 15. Ezt a névsort: „*filios Wazul: Endre, Béla et Leventhe, de genere Sancti Stephani*“, Szent István és Péter király korában így írták volna: „*filios Wazil: Andreám, Belam et Leven-*

tham, de cognatione regis Stephani“; a Wazul alak XIII. században kezdődik s a de genere szintén, az Endre pedig a XIV. században. 16. Anjoukorias a *doctor decretorum* címzés, semmi esetre sem régebb a XIII. századnál. Mindeme korjegyek Szent István és Szent Gellért korába visszatolva kórjegyekként rontják a különben nagyon érdekes nagy Szent Gellért-legenda hitelét,³⁹ s bizonyítja a Chanadinus, Endre név a nagy legenda s ennek rokonsága az 1347. évi óbudai Kézai bővítéssel e két egyező stílusú írásnak egykorúságát.

Szent László legendájához is Bartoniek Emma írt bevezetést (509—514. 1.). Állítja, hogy a Szent László-kori gestát használta úgy a nagy, mint a *kis Szent László-legenda*. Ezeknek a rokonságát családfán tünteti föl, amely szerint a Gesta (Képes krónika) elveszett archetypusa, ősforrása a Sz. László-legendának, amely XV. századi bécsi és müncheni codexekben nyújtja a nagy legendát, XIV. századi gyulafehérvári és XV. századi corsendocki-párisi codexben a kis legendát, s állítja, hogy ez későbbi, mint a nagy legenda, de nem származéka, nem kivonata. Írásuk idejét László szenttéavatása (1192) utáni évtizedre teszi s a kis legenda utolsó csodája 1200-ból való adat, váradi istenítelet Szent László sírjánál. Igen fontosnak tart egy bécsi XIII. századvégi codexben megőrzött két Szent Lászlóról szóló beszédet, amelyet úgy látszik II. Benedek váradi püspök (1291—98) írt a codexbe. A szövegek kis darabjainak párhuzamba állítása nagyon szerencsés, de bátran ki lehet belőle következtetni azt, hogy valamint a Szent Gellért-legenda egy beszédből bővült ki, ugyanaz történt a Szent Lászlóról szóló beszéddel is: ebből bővült ki a nagy Szent László-legenda, amelynek egyszerű rövidítése a kis legenda a végére illesztett 1200. évi váradi istenítelettel.

Szent László-legendája az elején szép szentírási idézeteket nyújt s első négy fejezetében alig van történeti adat, mely csak annyi, hogy László atya Béla, nagybátyja András, testvére Geysa (Gyécsa) vagy Magnus, ki már rég a szentség dicsőségébe tündökölhetne, ha nem keveredett volna viszályba

³⁹ V. ö. Erdélyi Magy. műv. tört. II. 16—29. 1.

Salamonnal. Hogy itt András királyt említ, ez beleillene a XIII. századi írásba. De van ugyancsak az írás kezdetén, az első fejezet közepén oly mondat, mely az Acephalus 1347-iki írásában is megvan és az 1335. visegrádi cseh, lengyel, német, magyar kongresszus hatása alatt keletkezett. Az óbudai bővítőnél s a Szent László-legendában a magyar dicsőség szava I. Béla király gazdasági újításainak sikereként így hangzik :⁴⁰

Hungária *quamplurimum locupletata super omnes circumadjacentes regiones caput extalit* (az Acephalus és Sambucus codexben).

Ungaria *magis ditior, quam, antea cepit libertatis caput plenis copie cornibus extollere super eiheracunctasquefereregiones evincere divitiis, honore et glória.*

(Sz. László leg.)

Melyik könnyebb: a szép mondást megrövidíteni, vagy tovább díszíteni? Úgy vélem, nem az Acephalus írója csonkította meg a Szent László- legenda szép mondását, hanem előbb volt meg az Acephalus-codex, s aztán 1347 után vette át ennek szép mondását a legenda írója és tovább díszítette.

Az Acephalus, mint Kézai-bővítő a László koronázásáról szóló fejezetben föllelkesedik, és az új királyt hajnali csillaghoz, teli holdhoz, ragyogó naphoz hasonlítja, kit már a neve is előre nagynek jelez, mert *Ladizlaus* annyi mint Istentől népnek adott dicséret, mert a *LAOS* annyi mint nép, *dosis* annyi mint adás (mindkettő görög szó) s első szótagja *laus* annyi mint dicséret. Szent László nem kereste az esendő és mulékony világi dicsőséget, hanem az égi hazát; a törvény szigorúságát ítéleteiben irgalmassággal enyhítette. A sújtottak vigasztalója, elnyomottak fölemelője, kicsinyek kegyes atyja, árváknak védelmezője volt. Kegyes királynak hívták (*pius rex*). _ Amit itt az Acephalus valami tizenöt sorban elmond, azt a nagy Szent László- legenda közel száz sorban hinti el folyton körülírja, bővíti, díszíti.⁴¹

Ez valóban érdekes, hogy az Acephalus írója hivatkozik Szent Imre legendájára és az ő erényei iránt érdeklődőket oda utasítja, ellenben Szent László király legendáját még nem ismeri; de 1358-ban már fölhívja erre a Képes krónikában azok

⁴⁰ Szentpétery I. 359, II. 515. 1.

⁴¹ U. o. I. 404—406. II. 515—519. 1.

figyelmét, akik tudni akarják, hogy László mennyi és mekkora jókat tett népével: azok megtudhatják ezt Szent László gestáiból, vagyis jámbor tetteiről szóló legendájából.⁴²

Ezekhez a bizonyítékokhoz már alig szükséges azt⁴³ is hozzátenni, hogy az *illustris* és *inclitus rex* címzés divatja XIII—XIV. századi hiteles helyek hivatalos fölterjesztéseiben hetven jelentés során 1351-ben található úgy, hogy az *illustris rex* 1351 után csak kétszer fordul elő (1353, 1363), az *inclitus rex* pedig előbb háromszor (1282? 1335, 1347).⁴³ A nagy Szent László-legenda elején a két címzés együtt van, tehát 1351 táján íródott. — Az is kisebb jelentőségű korbizonyosság, hogy Nagy Lajos király 1351. évi nevezetes törvényének nevezetes szava az *universitas*, s a nagy Szent László-legendában ez az *universitas* szintén kiáltó korjegy.⁴⁴

⁴² U. o. I. 312, II. 420. 1.

⁴³ Erdélyi L. A tihanyi apátság kritikus oklevelei. Akad. Értek. 1906, 62—64. 1.

⁴⁴ Erdélyi L. Magy. művelőd, tört. II. 29—32. 1.

V. Kisebb emlékek a nagy forráskiadás végén.

(531—627. 1.)

Ricardus domonkos jelentése Ungaria Magnáról Deér bevezetése (531—533) szerint nem igazi történeti forrás, csak arra jó, hogy mutassa a Szent László-kori Gesta hatását. A szövegkiadás alapjául XIII. századvégi szentangyalvári-vatikáni codex szolgál más vatikáni és firenzei két codexszel összehasonlítva. Az eredeti jelentés idejét elárulja az, hogy Julián először 1236 karácsonyán érkezett haza s az 1237. évi útról a jelentés nem szól. A Szent László-kori Gesta hatása az volna, hogy a jelentés szerint útrakelés előtt a magyar domonkosok a keresztény magyarok tetteiben (in gestis Ungarorum Christianorum) úgy találták, hogy van más nagyobb Ungaria, amelyből a hét vezér népeivel kijött, mert már nem fértek el, és sok országon át eljutottak végül a mostani Ungariába, amelyet eddig rómaiak legelőjének mondtak. Deér bizonyítja, hogy ez a Gesta Ungarorum nem azonos Anonymus Gesta Ungarorumjával, mert ez nem beszél nagyobb Magyarországról, csak Scitiáról, s nem szól ott maradt magyarokról, tehát csak a Szent László-kori Gesta Ungarorumot láthatták a domonkosok. Ezt azonban nem láthatták, mert Szent László gestái nem egyebek, mint Szent László nagy legendája, mely 1351-ben íródott. Kézai nem ismert régibb magyar históriát vagy gestát, Anonymusét sem. De a domonkosok mégis legjobban Anonymus kéziratából láthatták és következtethették mindazt, amiről a jelentés szól, s más Gesta Ungarorumot, egész könyvet a magyarok tetteiről, Anonymus sem ismert, azért készített egészen újat külföldi barátjának, mint Kézai is a maga ifjú királyának. Egyébiránt a sok szerzetesi és kanonoki magyar monostorban bizonyára voltak itt-ott régi könyvekbe írt jegyzetek a magyarok tetteiről, régi

hazájukról, a két Ungariáról, tudálékos hír az itt volt római legelőről, stb.

Rogierius apuliai olasz pap 1244 elején Epistolát írt pártfogójának Pecorari Jakab prenestei (palestrinai) bíboros püspöknek a magyarországi tatárjárásról (1241/2). Mint váradi főesperes tatár fogságba esett s a következő évi márciusban sikerült megszöknie az Erdélyből Ázsiába siető tatároktól. Váradi kanonok és főesperes azután lett, hogy a prenestei bíboros pápai követtel 1232/3-ban Magyarországon járt-kelt. A tatárjárás után 1244 jún. 26-án a bíbornok meghalt és ez év elején Rogierius mint soproni főesperes, tehát győri kanonok írt neki jelentést Epistola címmel a tatárok magyarországi rémtetteiről. Öt évvel ezen levélírás után Rogierius zágrábi kanonok és Toletanus János bíbornok káplánja Lyonban 1249 április előtt, amikor spalatói érsek lett s 1266-ban halt meg valami hatvanegy éves korában. Rogierius Epistolája Juhász László szerint, ki a legújabb kiadást bevezette (545—550. 1.) leghitelebberen Thuróczy krónikájának 1488. évi brünni és augsburgi nyomtatásában maradt reánk, s a hibák jórészt az eredeti kéziratból származnak. Az első kiadó adta az Epistolának a *Carmen Miserabile* címet és csupán az ajánló első részt vette Epistolának. A *Carmen Miserabile* címhez Rogieriusnak csak annyi köze van, hogy munkája elején „mestos módos“ szavakat ejtett el. A megrázó események és okaik meglátására s megírására nagy érzékkel megáldott olasz pap írása mindenestre igen becses forrás, noha vannak zavaros értesülései is. — Ugyancsak Juhász vezeti be a „*Planctus destructionis regrú Hungarie per Tartaros*“ című egykorú verses elbeszélést is (591—92. 1.). Ennek írója tanult magyar szerzetes, ki a tatárok távozása előtt ragadott tollat (1242 elején). Egy XIV. századi boroszlói papír-codex őrizte meg számunkra a legrégebb szöveget, a leoninus rímes 6 versszakot. „*Salva nostram Hungáriám!*“ sóhajtása mutatja a szerző magyar voltát

A *sittichi rímes magyar krónikát* 1245 augusztusa után írta egy heiligenkreuzi cistercita, ki monostora követéül küldve 1240 május 20—jún. 18. közt Sopronban találta IV. Béla királyt, kit verses töredékeiben nagyon magasztal de a magyarokat istentelenséggel és tudatlansággal vádolja, a magyar papságot gazdagnak s hiú dicsvágyónak tünteti föl, a tatárpusztítás

miatt mégis részvétellel van a magyarok iránt. A magyar királyi udvar arany edényei s a nemesek fényes ruhái a királyi asztalnál megragadják figyelmét. A heiligenkreuzi codex a laibachi egyetem egyik codexében maradt ránk, amely codex első 163 lapja a XII. század második felében készült a sittichi cistercita monostorban, s végül XIII. század közepén túli írással tartalmazza egy latin rímes magyar krónika 21 versszakát, melyben az utolsó“ strófa az elején megszakadt. Ennek kiadását M. Kos vezeti be (601—604. 1) a verseket pedig alul Deér József értelmezi (605—609. 1.), ki itt is a Szent László-kori Oesta igen becses bizonyítékát látja. T. i. a 14—16. strófák szólnak „öregek lapjairól, ősök codexeiről“, amelyek szerint a magyarok országa eredetileg a „rómaiak legelője“ volt, aztán Adalbert főpap megkeresztelte Istvánt, a királyi gyermeket, népét predikálásával megszabadtotta Lucifertől, s azóta királyait *István székébe ültetik koronázáskor*, az ő fegyverzetével díszítik, az országfőpapjai fölszentelik stb. Vagyis e strófák oly dolgokat mondanak el, amiket a legbővebb Képes krónikában sem találunk így együtt, de a tatárjárás korában tudhatott minden udvari és nem udvari magyar ember. Csak azt nem tudta, hogy lett volna Szent László-kori Gesta II. Gyécsa-kori folytatással, mert erről soha senki nem szólt, csak a Képes krónika említi 1358-ban az új „Szent László gestáit“ vagyis legendáját, amely tíz évvel azelőtt még nem volt megírva.

„*Libellus de institutione morum*“ a címe Szent István király fiához Henrikhez intézett intelmeinek, politikai tankönyvének. Institutio Morum = Erkölccstan, mint Justinianus jogi tankönyve Institutiones nevet visel. Az erkölccstan része az államtan. Szent István mintegy tíz parancsot és tanácsot ad fiának az égiek (angyalok kilenc kara és a szentek egy, összesen) tíz kara szerint tíz capitulumra osztva. A könyvecske köszöntő formulája: „In nomine Domini nostri Jesu Christi“ csak a Pippinidák oklevelei és rendeletei élén fordulnak elő 742—801 közt és az Institutio Morum magyar Thuróczy-codexében megőrzött az elején. Ebből kezdettől fogva következtettem, hogy Szent István valamely Pippinida mintát használt föl.⁴⁵ — Ezt a kis politikai tankönyvet igen pontos szövegolva-

⁴⁵ Erdélyi L.: „Magyarország társadalma XI. századi törvényeiben.“ Bp. 1907, 5—7, 12—17. 1.

sásokkal adta ki Szentpétery Ser. II. köt. 619—627. lapjain s előtte Balogh József ad bevezetést (612—697. 1.). A szövegközlés leghitelesebb forrása szerinte is a XV. századi Thuróczy-codex és 1544 tájáról Ilosvai István egri prépostnak szintén papír-codexe. Az *Institutio Morum* szerzője, mint Balogh írja, nyugatról jött szerzetes, ki a XI. század elején írta művét Szent István élőszóbeli utasításai után, s tartalmát legkorábban fennmaradt emlékeink közt Szent István nagyobb legendája 1083 táján már ismerteti. Balogh egyik írói specialitása a Szent István körüli idők irodalmi emlékeinek mély, alapos vizsgálata. Az *Institutio morum* mintáját keresve nem szorítkozik a Pippinidákra, hanem szélesebb körben tart szemlét és meglátja a *speculum regiumokat*, a királytükroket, aminők a XI. századi Karoling királyfiak számára készültek, ellenben kevésbé véli elfogadhatónak a bizánci mintákat, mert nyugati egyháziak közül görögül tudó alig akadt. Közelebbről fölismerhető mintát Balogh sem talált. A szerzőt galliai, rajnai, bajor földről jöttek véli s az itáliai stílust, szerzőséget kizárja, gondolva Békefinek Szent Gellért-szerzőségét bizonyító kísérletére.

Szentpétery „*Scriptores rerum Hungaricarum*“ című nagy magyar történeti forráskiadása II. kötetének legvégén Fludorovits igen gondos tárgy- és névmutató *Indexe* előtt van még egy érdekes kis *függelék*, amely befejezetté teszi a boldogult Jakubovich halálával félbenmaradt Anonymus-korkeresést: ez *Szilágyi Loránd kis értekezése P. mester koráról és személyéről* (631—634. 1.). E függelék voltaképpen szerzői kivonata Sz. L. Századokban megjelent ily c. két közleményének: „Az Anonymus-kérdés revíziója“. (1937, 1—54, 136—202. 1.). E revízió százhusz oldalnyi fejtegetésében legfontosabbak a következő megállapítások: a nemzetségek *de genere* jelzésű emlegetése oklevelekben 1181-től fogva ismeretes, Anonymusnál már tíz nemzetségről van szó. Ugyanitt a régibb font (*libra*) nem fordul elő, hanem csak a *marca*, mely Hóman megállapítása szerint 1146-ban kezd ismeretes lenni Magyarországon, vagyis „ak II. Béla király halála után öt évvel. Anonymus verszerződésekben feltűnt Szilágyinak ez az átok-formula: „*anathemati subjaceat in perpetuum*“. Ez a magy. kir. oklevelekben leginkább 1171—1198-ban szokásos, az *in perpetuum* pedig 1181-től. A *gloriosissimus rex* címet csak III. Béla használta okleveleiben

míg II. Béla priissimus volt, s Anonymus a gloriosissimus című királynak volt jegyzője. A *pagina* 1193 óta volt szokásos „diploma“ helyett. A kevés oklevélben Budrug 1164-ig ismeretlen. III. Béla és Hemrik alatt szokásos. Ez gyöngé érv. A *Sunad*. Chimad, Senad, Cenad Chenad (— Csönad, Csenad; a XIII. századvégi Kézainál Chenad és Chanad) hiteles névalak oklevelekben 1166—1204 közt, Anonymusnál Sunad alakban fordul elő.⁴⁰ Szilágyi új és tetszetős kísérletet tesz a szerző P. kezdőbetűjének megfejtésére. Ez szerinte „igen valószínűen“ az a Péter, akit Miklós esztergomi érsek 1183. évi oklevele említ először mint *Péter mester esztergomi kanonokot*. Hogy ez királyi jegyző lett volna, nem tudjuk, csak azt, hogy 1198-ban már esztergomi *prépost*, rendesen magister címmel, ki 1204-ben egyik követe volt Hemrik királynak III. Ince pápánál s tovább is prépost maradt Esztergomban 1218 körül bekövetkezett haláláig. Szilágyi itt nagyon helyesen kitapogatja ezt az új lehetőséget is, de határozott bizonyítékot az emlékek nem nyújtanak, s legfeljebb valószínűség látszatáig emelik a pusztá lehetőséget. Szilágyi nagy apparátussal tette teljesen befejezetté azt az Anonymus-keresést, amely a *P. dictus magister* helyes olvasással 1906. és 1926-ban indult el a döntő útra és 1933-ban meg 1937-ben célhoz is ért. Egy kérdés még eldöntetlen: miért nem írja meg P. mester oklevéli inscriptio-szerű első soraiban, hogy ő most mily állásban van (esztergomi prépost), hanem csak azt, hogy mi volt (királyi jegyző.)

⁴⁶ Az 1111. és 1113. évi (?) zabori oklevelek itt újabb bizonyosságot adnak megbízhatatlanságukról, mikor előbb *Chonadiensis*, két évvel utóbb már a XIII. század végén föllépő *Chanadiensis*, püspököt emlitenek. Itt nagyon szükséges a finom megfigyelés.

VI. Szent István Emlékkönyv. I.

Két vezércikk és a Szent István előtti kereszténység.

Mikor az egész magyar nemzet buzgó hódolattal ünnepelte Szent István első magyar király halálának, égi születésének 900-ik esztendejét, akkor nagyon méltó és tiszteletre kötelező tett volt a Magyar Tudományos Akadémia elhatározása, hogy nagy tudományos díszmű kiadásával állít ércnél marandóbb emléket ezen ünnepi és nagy történeti évnek. A Szent István Emlékkönyv főszerkesztőjévé *Dr. Serédi Jusztiniánt* választotta meg, a világirodalomban is elismert nevű nagy egyházjogtudóst, ki legközvetlenebb munkatársául szerencsés tapintattal *Gombos Albin* nyugalmazott, de fáradhatatlanul tevékeny gyakorló-főgimnáziumi igazgatót kérte föl.

Az Emlékkönyv három nagy kötete közel kétezer nagy oldalon, finom papíron, díszkötésben, művészi fényképekkel gazdagon díszítve 1938-ban jelent meg a Sz. István Társulat nyomdájában. A képek számára jellemző, hogy pl. az I. kötet képeinek a jegyzéke tizenkét nagy hasábot, hat oldalt tölt meg.

1. A nagyszabású tanulmányok, értekezések sorát a *főszerkesztő* bíbornok kezdi meg a Szent István életét hatvan évvel utóbb megíró három legenda alapos és mély bölcsességű feldolgozásával. Kiemeli, hogy az egyház az összes európai királyok közül legelsőnek forma szerint is az első magyar királyt, az igazi magyar vér örökösét avatta szentjei közé 1083-ban. Fölidézi Szent Ágostonnak a modern műveltek lelki fölemelésére is hatásos szavát: „Mi nem Istvánnak, (az első vértanúnak) emeltünk oltárt, hanem Istennek István maradványaiból“, és Aranyzájú Szent János fölhívását, hogy „vagy

követni kell, akit dicsér az ember, vagy nem kell dicsérni azt, kít követni vonakodik.“ Szent István azon ritka király volt, akitől sem hazai, sem külföldi történeti források rosszat nem írtak.

2. *Kornis Gyula* Szent István nemzetnevelő hatásáról írt nagyon érdekesen és világosan (19—28. 1.). Itt már főleg a fentebb említett *Institutio Morum* szolgál a fejtegetés alapjául, mert az első szent király „bölcs kormányzati elveit Intelmeiben foglalta össze“. Három részben fejt ki Kornis Sz. István nemzetnevelő hatását, ú. m. a valláserkölcsei érzület átalakítására, a nemzet politikai hivatástudata megalapozására és gazdasági élete megindítására. E nevelő törekvésében megérik rajta Szent Ágoston *Civitas Dei*-szelleme, a clunyi bencések hatása és az, hogy a szerző jártas a Karoling (vagy inkább Pippinida) frank politika irodalmában. Sz. István legendájából előtűnik a Boldogságos Szűz iránt való különös tisztelete. A magyarság államalkotó és államfenntartó sajátos képessége először Sz. Istvánban testesül meg mindjárt eszményi módon, mindmáig érvényesülő hatékonysággal. A lázongó törzseket egy csapásra sikerült monarchikus érzületű néppé nevelni, amit Széchenyi István is nagyon kiemelt (22. 1.), csudaként hangoztatva a legyőzhetetlen pogány magyarság áttérését Krisztus hitére, noha nem volt popularis a fejedelmi akarat, de elég volt az, hogy koronát viselt. Kelet népe európaivá lett anélkül, hogy a császár hűbéresévé törpült volna és szomszédországi főpapnak hódolna. Sz. István egyenlőséget hirdet Isten előtt, s testvérséget egyes vendégek és nem tömeges nemzetiségek számára mint bölcs civilizáló kultúrpolitikus. A magyar európaivá emelkedik, de szintiszta magyar marad, faja hagyományainak letéteményese és köteles őrzője. A magyarságot Sz. István defenzív, nem offenzív néppé formálta. Intézmények útján is nagy nevelő munkát fejtett ki: monostorokat épített, amelyek nemcsak tanítottak, imádkoztak, hanem mintagazdaságokként is működtek.

II. András⁴⁷ aranybullája éppen Szent István fehérvári ünnepére engedte meg a későbbi országgyűlések első alkalmait a későbbi köznemesség számára. Ma is Szent István méltó nagy nemzeti tisztelete neveli a nemzeti közösség érzését és az ifjúság kegyeletét. Nem volt soha oly kor, mely jobban rászorult volna

⁴⁷ Endre királyok sohasem voltak, csak Andrások.

nálunk Sz. István államfenntartó képességeire és példájára, mint a pánszláv, pangermán veszélyek mai kora.

3. *Nagy Lajos* Pannónia Sacra címen 118 nagy oldalt ír tele nagyon gondos és értékes keresztény régészeti megállapításokkal. Az újabb magyar régészeti kutatás külföldi példákon felbuzdulva sok, régebben félreértett emléket vett újabb vizsgálat alá, helyezett új világításba és mutatott rá azok jelentőségére. Bebizonyult, hogy a római uralom utolsó évszázadában, a IV-ben, nagyszámú kereszténnyel és népes egyházközségekkel számolhat el a keresztény archaeologia. A régen ismert emiékkel Nagy Lajos rövidebben foglalkozik, bőven pedig azokkal, amelyeknek ismertetése helyesbítésre szorul vagy még eddig nem is történt meg. Bemutatja a leleteket földrajzi sorban egy-egy nagyobb központ körül. Ebből értékes történeti következtetéseket vezet le a kereszténység elterjedésére, irányára és főbb helyeire nézve. Minden ismertetést a szép, tiszta képek egész sora világít meg és tesz emlékezetessé. Érdekes pl. a fenéki és szombathelyi leletek bemutatása stb.

4. A népvándorláskori keresztény nyomokat Pannoniában *Alföldi András* mutatja be húsz oldalon (151—170. 1.) Szerinte a keletmagyarországi gepidáknál az V. század közepén még a régi pogány vallási fogalmak uralkodtak, de az arianizmus is megvetette köztük a lábát. Gepidáké lett Sirmium, hol ariánus gepida püspök is székelt. Gepida sírmezőket tárt fel a régészet különösen Szeged környékén, pl. Kiszomborban nyakban hordott kis keresztet. A gepidák halálos ellenségei a langobardok részben katolikusok. Az igazi avarok a kereszténységnek makacs ellenségei voltak, míg Nagy Károly fegyverei meg nem törték őket. A nyolcadik században réginek mondták a krími gótok székvárosa Doros körül egy kazár, egy hun s egy onogur-bolgár püspökség főnnállását. Már a VI. század elején kiadtak hun nyelven egyházi iratokat s 528-ból ismeretes Gordas hun király megkeresztelése.

5. *Moravcsik Gyula* „a honfoglalás előtti magyarság és a kereszténység“ címen értekezik (173—212. 1.). A magyar nyelv honfoglalás előtti szókészletében szerinte talán a kereszt szó kivéve nincs keresztény fogalomkörbe tartozó szó, mely keresztény hatást mutatna. De nevezetes, hogy a Fekete-tenger északi partvidékén már Szent András apostol elkezdte a kereszt

hirdetését az I. században a szkítáknál. Hieronymus (†420) följegyezte, hogy a hunok tanulják a zsoldárokat. S archaeologiai lelet a bezdédi tarsolon indás keretbe foglalt kereszt, honfoglaláskori sírba került levediai készítmény.

6. Magyarország kereszténysége a honfoglalás korában *Vúczy Péterben* talál nagytudású ismertetőre (215—265). Az avarok legyőzése 800 körül ment végbe s két évvel előbb tette érsekké a pápa Nagy Károly kérésére a salzburgi püspököt, ki aztán püspököt szentelt mint chorepiscopust a karantánok megtérítésére a Dráva torkolatáig terjedő megbízással, missióval, állandó székhely nélkül. Passau püspöke is nagy erőfeszítéset tett a szlávok megtérítésére a Rábáig (Szombathely és a Duna közt húzódtak meg a maradék avarok). Elbától a Garamig pedig Regensburg püspöke térítette őket úgy, hogy 845-ben tizennégy cseh fejedelem kérte a keresztségét. Mojmir morva herceg a Morva és Vág közt uralkodik, Pribina Nyitrán templomot épít a regensburgi védőszent, Emmerám tiszteletére s főszentelteti a salzburgi érsekkel (836 előtt). A jámbor Pribina kénytelen menekülni Mojmir elől, az ostmarki grófhhoz fut, Lajos német király megkeresztelteti, Ratimir sziszeki horvát fejedelem udvarában is szíves fogadtatásra talál. Ezt a Ratimirt Ratbod ostmarki gróf elűzi (838) és Pribina hűbérül kapja Alsópannoniát. Alsó-zalai mocsárvára a németek ajkán Moosburg a mai Zalavár helyén. Itt érdekes, hogy Pribina papja Domonkos 837-ben Német Lajos király udvari főkáplánja volt, a regensburgi püspök mellett bajor kancelláriai munkát végzett, mint nótárius (840 1) több oklevelet állított ki. Sabaria és Poetovio (Pettau) comitatusokban feküdtek a salzburgi missió területén, a birodalom határörvidékén. S megindult a bajor gyarmatosítás, Pribina német nevű falvaiban, azon Pannoniában, ahol Einhard szerint Nagy Károly idejében minden lakosság hiányzott. Moosburgban Pribina Keresztelő Sz. János és Sz. Hadrián tiszteletére szenteltetett templomokat, s az utóbbiból lett az a zalavári apátság, amely Sz. István idejében újult fel. Mivel a térítő püspökök, chorepiscopusok önálló püspöki egyházmegyét akartak, helyökbe Pannoniában archipresbytereket neveztek ki. A német király Mojmir morva fejedelem helyébe Rasztiszlávot segítette be (846), s ez kilenc év múlva lerázta a német frank főséget, szövetkezik Német Lajos király fiával

Karlmannel, Pannoniába ront és Pribinát megöli (861). Ennek fiát és utódát Kocelt olykor „comes de Sclavis“-nak címezik.

Bolgárországban éhínség támadt és Bogoris fejedelem nem tud ellenállni a bizánciaknak, elfogadja a bizánci kereszténységet (864). De pátriárkát kért és nem kapott, azért Rómához és a bajor udvarhoz fordult. Ignatius konstantinápolyi pátriárka erre küldött érseket a bolgároknak tíz püspökség tervével. Bogoris tovább is ingadozott s végre megkapta a külön patriarkaságot, egyháza függetlenségét. Rasztyiszláv püspököket kért Konstantinápolytól és megérkezett Methodios és Cyrillos mint egyszerű papok. Ez utóbbi új betűket talált ki a görög írástól eltérő szláv hangok megjelölésére a glagol (= szó) írást. Photios pátriárka 867. évi bukása előtt pártfogolta Methodios, hogy a szentbeszédet, liturgiát szláv nyelven mondhassa, csak az apostolicumot (Credo) és az evangéliumot kellett latinul felolvasni. Cyrill hamarosan meghalt (869), Method pedig Kocel udvarában működött mint egyszerű pap. Pannónia német archipresbytere (= jesprist — esperest) visszatért Salzburgba. Mikor a bolgárok elszakadtak Rómától, akkor a pápa Methodot sirmiumi püspökké szentelte talán érseki jogokkal Pannónia és Moesia fölött. Sirmium azonban a 845. évi paderborni béke szerint bolgár terület maradt és Methodius nem foglalhatta el sirmiumi székét. Akkor a szlávok érseke lett (omnibus regionis slovenicis, 871).

Ugyanakkor könyv készült „Conversio Bagoariorum et Carantanorum“ címmel annak bizonyítására, hogy Pannóniában a salzburgi érseket illeti meg az egyházi joghatóság Nagy Károly hódítása és rendelkezése folytán. A bajor püspöki zsinat megidézte Methodios és harmadfél évig fogságban tartotta. De az új pápa, VIII. János 873 tavaszán elküldte az anconai püspököt és felfüggesztette a bűnrészes püspököket, míg elégtételt nem adnak Methodosnak. Nagy Károly intézkedése Pannoniában mint Illyricum egy részén beleütközik az apostoli szék joghatóságába, melynek elévüléséhez a római jog szerint száz év kell és hetvenöt év (798—873) nem elegendő. Method kiszabadult és Pannónia közvetlenül pápai joghatóság alá került a salzburgi érseké helyett. A pápa csak a szentbeszédre engedélyezte a szláv nyelvet és Szvatoplukhoz küldte Methodos. A morvák földje a Garamig ért s ott Passau püspökének pap-

jai térítettek. Szvatopluk nyitrai morva fejedelem szövetkezett Karlmannal, az Ostmark hercegével és Ratiszlávot megbuktatta. A következő évben (871) megszabadította népét a bajor fennhatóságtól, a bajor papoktól is, mikor Method hozzá érkezett (873). A pápa hét évvel utóbb engedélyezte a nyitrai püspökséget Szent Emmerán egyházával és létrejött a zobori bencés apátság is Sankt Pölten védőszentje Szent Hyppolytus tiszteletére, tehát onnan küldtek szerzeteseket.

Konstantinápolyban meghalt Ignatius pátriárka (877) s helyébe visszatért Photius. Ez pártolta a sirmiumi pannon érsekiség felújítását. Method Rómába ment, hogy tisztázza magát a bajor egyháziak részéről emelt eretnecség vádjá alól. A pápa felmentette őt és Sirmium püspökévé teszi a szláv misézés jogával. Method aztán hajóra szállt, hogy a bizánci császárt engedékenységre bírja a római apostoli szék iránt s ekkor találkozott az Aldunánál magyarokkal. Nemsokára Method meghalt (885). V. István pápa eltiltotta a szláv misézést, Szvatopluk megint a bajor papokat pártolta és Method papjai a bolgárokhoz menekültek.

Megkezdődött a magyar honfoglalás és a bajor papok hazasiettek. Wiching nyitrai püspök 893-ban távozott. Hét év múlva a bajor püspökök azt írták a pápának, hogy a morvák magyarokat vesznek maguk mellé, kopaszra nyírják fejüket a magyarok módjára, gyilkolnak, rabolnak és Pannónia bajor tartományban egy egyház sem látszik. Ám a tények azt mutatják, hogy Nyitra, Zobor, Pécs, Zalavár Pribinától épült templomai Szent István alatt könnyen felújultak, mert a magyarok Methodióst is megbecsülték a Dunánál, a magyar fejedelem megcsókolta arcát és imádságát kérte, oktalanul nem pusztítottak. Keresztény foglyaik s ezek papjai lassan térítőleg hatottak a magyarokra. A keresztény szláv jövevényszavak a magyarok közé beolvadt pannóniai és drávai tót-szlovén katolikusok nyelvéből eredtek.

A kalandozások alatt St. Gallen necrologiumába beleírták, hogy Prunwart püspök st. galleni bencés sok magyart megtérített királyukkal együtt. A gemblouxi monostor ostromakor Szent Gilbert a magyarok közé került és néhányat megtérített. Nagy volt a passauai papok térítő hatása 973/4-ben, amikor

Geyza magyar fejedelem quedlinburgi követsége védelmet biztosított a térítőknek és 5000 előkelő vette föl a keresztségét.

De vannak bizonyítékai a bizánci térítéseknek is. Simeon bolgár cár halála (927) után a magyarok Bizánc felé is kalandoznak. A 943. évi béke öt évre szól s akkor Bulcsú harka és Gyula Bizáncban követségbe járva, fölveszik a keresztségét és amaz patrícius címet és ajándékokat, ez István nevet nyer és Hierotheus szerzetest püspökké szentelve hozza magával. Gyula leánya Sarolt tehát keresztény, mikor Geyza fejedelem felesége lett, s talán görög rítusú papokat is hozott magával. A veszprémvölgyi görög apácák is görög hatást jelentettek. Görög kapcsolat támadt Konstantinápolyval, mikor ott Sz. István zarándokházat alapított a magyarok számára. Az István nevet Sarolt fia talán Gyula-Istvánról, a nagyatyjáról kapta, de a keresztény térítést egészen nyugatívá tette.

Váczy ezen fejtegetésében sok figyelemreméltó adat és szempont merült fel, azért az olvasás ajánlására nagyobb gondal szedtük össze a szintézis bonyodalmasán szövődő érdekes szálait. A vége felé nem vettem át a fejedelmi és déli magyar törzsek oly ellentétét^ mintha ezek külföldi, bizánci kapcsolataikban túlszárnyalták volna a fejedelmi törzs főnökét (!). Hiszen Bulcsú csak kísérője volt a fejedelmi ház tagjának Termacsúnak Konstantinápolyban s a bizánci császár nem egyes törzsfőnökökhöz intézte iratait, hanem a törzsfőnökök testületéhez, amelynek élén ott volt a fejedelem. Ajtony nem oly magyar törzsfőnök, mint Gyula és Bulcsú harka, hanem hét feleségével olyan, mint „sok barátnője“ közt Ménmarót, kinek felesége és népe kazár (vagyis kavár), ez Biharvár, amaz Marosvár mohamedán ura nagyjában szomszédos területeken.

7. Váczy főleg a IX. századdal foglalkozott, *Csóka Lajos* a X. század végével „A magyarok és a kereszténység Géza fejedelem korában“ c. dolgozatában (269—391. 1.), Geyza fejedelem reformakarátára erősen hatott a clunyi kor Nagy Ottó császára és a passauai Pilgrim püspök térítő kísérlete, majd Szent Adalbert és bencéseinek volt nagy hatása Sarolt fejedelemasszonyra és fiára, a bajor házassággal tetézve. A 910-ben alapított clunyi monostor apátjai hosszúéletűek és bölcs szentek. Alapítólevelükben főcél az istentisztelet szépsége és a krisz-

tusi vendégszeretet hallgatagsággal, közvetlen pápai fennhatóság alatt. Szent Odó apát (927—942) a szentágostoni Civitas Dei reformját akarja előkészületül Krisztus 1000-ik évben való eljövetelére (chiliasmus), s a reform számára szent ihletű szerzetesek és papok képzése, hogy hatni tudjanak az előkelő világiakra s ezek irgalmasak legyenek a szegények iránt. A clunyi apátok fölemelő hatása tetőfokra emelkedett Sz. Maiolus apátnál (954—994) Nagy Ottó császárra és Szent Odilopapátnál (994—1054) Szent Istvánra és összes kortársaira.

Nagy Ottó császár (936—973) a clunyi kor államfő-ideálja, ki eszközül használja az egyházat és térítést hatalmi terjeszkedésre Isten nevében. A püspököket és apátokat állami hivatalnokoknak gondolja. XII. János pápa megengedi, hogy a szláv területeken a császár szervezzen püspökségeket, ahol célszerűnek látja. Ezt 968-ban XIII. János pápa az új magdeburgi érsekségre bízta a valóban meghódított területeken. Nagy I. Ottó halála, öreg végső napjai közeledtekor húsvéti ünnepen Quedlinburgban az összes szomszéd népek követeit fogadja: a dán, lengyel, cseh, magyar, bolgár, görög, olasz követeket, s örömmel hallja a magyar követek békekészségét a keresztény térítők biztosításával. A prágai püspök a mainzi érsek hatósága alá kerül a morvái területtel együtt (975, 986).

Géza fejedelem két jelentős törekvése a magyar központi hatalom nyugatias megerősítése és a keresztény hitterjesztés pártolása. Thietmár szerint Géza „nagyon kegyetlen, sokakat megölt hirtelen haragból“ s a nagy legenda szerint „szigorúbban és kegyetlenbbül járt el egykor hatalmaskodva övéi ellen.“ Férfiasan ivó, lovagló szép felesége még fölötte is uralkodott. Mese, hogy Géza csak törzsfőnöknek érezte magát s nevével e hatalmat kéréseivé az egész nemzet fölötti uralmat kereste. Ez az uralom öröksége volt, de védekeznie kellett a senioratus ősi jogelvé ellen fia javára, akinek megszerezte a bajor herceg leányát, a német császár unokahúgát. A császár és herceg viszályában Géza magyarjai a bajorok mellett álltak és pusztították annak a Pilgrim passauai püspöknek birtokát, akinek papjai már 974-ben 5000 magyar előkelőnek megkeresztelésével dicsekedhettek a pápánál, hogy ez tegye a magyarok érsekévé a passauai püspököt. A pápa azonban hamis iratok miatt a passauai püspököt meghagyta a salzburgi érsek hatósága

alatt s 975—995 közt a keresztény hitlejlesztés a magyarok közt ellanyhult.

Csóka szerint is Géza fia négy-öt évig pogány Vajk volt, 969-ben született, Pilgrim passai püspök papjai keresztelték meg 973/74-ben. Főntebb rámutattunk, hogy gyerekek mondták magát 998-ban, amikor Csóka szerint 29 éves volt. Helyesebb a krónikás megbízhatatlan 969 évének elejtése és a 980 körüli születés logikus föltevése, amikor még mindig passai papok keresztelnek Sz. István első vértanú egyházmegyei védőszentjük pártfogása alatt A nagy legenda szerint ez a szent jelent meg Sarolt fejedelemasszonynak fia születése előtt s a keresztény anya nem hagyhatta pogánynak négy-öt évig a fiát akkor sem, ha nincs ily látomása. Szent Adalbert legfőbb hatása, hogy bencéseket hozott Rómából Prága mellé s ezen szerzetesek négy és hat év múlva már Pannonhalmán és Vashegyen működnek, térítenek (996, 998). Maga Sz. Adalbert csak rövid ideig hathatott Esztergomban Szent Istvánra (994). Lehet, hogy bajor házasságának előkészítésében részt vett. A bajor Gizella clunyi szellemét főleg húgán, Brigittán és bátyján Szent II. Henriken lehetett látni.

VII. Szent István püspökségei és monostorai.

8. *Galla Ferenc* „Sz. István apostoli tevékenysége és e téren ismertebb munkatársai“ címen értekezett (295—328. 1.). Adalbert prágai püspök 994 végén jött Esztergomba s néhány hónap alatt nagy hatást tett az akkor még gyerek István trónörökös fogékony lelkére. Egy év múlva már Rómában volt s 1000-ben István elnyerte az apostoli koronát. Ez őt apostoli munkára kötelezte. Híre ment nyugaton s zarándokok most már az ungrok földjén át találtak rövidebb utat a Szentföld felé. „István parancsára kezdett sarjadozni“ a krisztusi hit és sok pap, szerzetes jött hirdetni a keresztény vallást. Így írta ezt Szent Mór pécsi püspök, a szent király kortársa. A nagy legenda szerint István király nem hirdette ugyan az Igét, de azért megérdemelte az apostol nevet. Elve volt, hogy a király ne táplálja az igaz hit ellenségeit, annál inkább gyakorolta Ő maga az imádság és más erények példáit. Legmagasabb eszményként tisztelte Isten anyját, s a magyarok Nagyasszonyának ajánlotta föl országát. Az ő és Sz. Adalbert tiszteletére szentelte Esztergom érseki egyházát. Apostoli buzgalmában osztozott neje Boldog Gizella, kinek testvére Szent II. Henrik császár szűzházasságban élt Szent Kunigundával. Másik fitestvére Bruno augsburgi püspök. Gizella királynéval jött Magyarországra az alsó-altaichi Sz. Móric védőszent tisztelete, először Bakonybélbe, és Henrik császár védőszentjei voltak a szlávok elleni küzdelemben Szent György, Sz. Hadrián és Sz. Lőrinc vitézek, kik az első magyar király alapításában is nagy tiszteletet nyertek Sz. Márton vitéz püspökkel együtt. Ez Pannonhalma monostorának lett a védője és István csodás segítője, Sz. György a királyné veszprémi kápolnáját ékesítette, ahol fia szüzi fogadalmat tett. Gizellában

új női típus lépett a magyar földre, kinek nagy gondja volt az egyházi ruhák méltó díszű elkészítésére női udvarával. Az ő művészi alkotása a magyar koronázó palást mint fehérvári kazula, s ehhez hasonló műdarab a pápának küldött kazula. A Sz. Gellért legendában felsorolt királyi és királynéi ajándékok 14 vég skarlát bársonyban, 50 vég posztóban és 4 vég gyolcsban a csanádi egyház számára Nagy Lajos-kori író elgondolásai.

Az új hit nem veszélyeztette a magyar ősi műveltség értékeit, csak megneemesítette és gyarapította. Ebben Sz. István segítői Szent Adalbert és Sz. Romuáld társai s tanítványai, meg Szent Gellért. Szent Anasztáz már 996-ban pannonhalmi apát, Szent Márton apátja 1001-ben is, akit jól meg kell különböztetni Razim Gaudentiustól, Sz. Adalbert öccsétől és attól az Anasztáz apáttól, ki 1001-ben a horvát tengerparti Sclavonia Sz. Mária monostorának a fejeként volt jelen III. Ottó itáliai táborában. Valamint Razina (nem Razim) szentmártoni apát istria sziget apátja volt, nem pedig pannonhalmi, mikor a *negyvennap* böjtön át egy hajó utasait élelmezi; úgy a szlavóniai Anasztáz apát sem pannonhalmi, mikor Itáliában tiszteleg a császár előtt. A magyar korona ügyében ott már nagyon elkésett volna.

Az 1001. évi pannonhalmi templomszenteléskor az alapítólevél szerkesztője s talán írója Domonkos érsek (egyházmegye nélküli missionarius), felolvasója Sebestyén érsek, Hartvik szerint esztergomi érsek, akit szembaja idején Astricus kalocsai püspök helyettesít s az érsek meggyógyulása után érsek címmel tér vissza Kalocsára, 1086 táján ott van a kalocsai érsek is Lőrinc érsek tíz suffraganeusa közt az I. esztergomi zsinaton és a kalocsai érsek suffraganeusai éppen száz év múlva tűnnek elő III. Béla jegyzékében.

Astricus vagy Aserik előbb vashegyi apát volt s utóda Bonifacius apát a hithirdetés közben megsebesült, de nem halt bele. Szent Romuáld, a Ravenna-vidéki remete kamaldoli benecések megalapítója Bruno-Bonifác merseburgi püspök halála után huszonnégy szerzetesével indult Magyarország térítésére. Brúnóról elbeszélték neki, hogy volt Esztergomban Radla benecésnél, aztán a fekete ungrok közt térített, de csekély eredménnyel, azért 1007.8 táján a besenyőkhöz készült, mikor talál-

kozott a magyar királyné testvérével, Bruno augsburgi püspökkel. Egy évig vesztegelt itt Esztergomban. Aztán öt hónap alatt megtérített 30 pogány besenyőt Erdélytől keletre, majd a poroszokhoz ment s ezek megölték. Wiper pap megmenekült és eljuttatta Bruno vértanúsága hírét a kamaldoliakhoz. Romuáld a pápával térítő püspökké szenteltette két papját, hogy társaikkal megkereszteljék a magyarokat, ungrokat. Beteg lett Romuáld, vissza kellett fordulnia a magyar határ előtt és visszatett hozpá hét tanítványa, kettő másfelé ment s tizenötön Magyarországon korbácsütéseket kaptak, sőt rabvásárra kerültek. Az igaz történeti kép teljességéhez ez is hozzátartozik *é/* zavarja Szent István apostoli buzgalmának jó hírét. Pauler ezt azzal magyarázza, hogy Sz. István már megszervezte a püspökségeket s a hívása, tudta nélkül érkező hithirdetőket nem vette védelmébe. A kamaldoliakkal való rossz bánásmódot Ajtony-féle déli uraknak is tulajdonítják.

Sz. István munkatársaihoz tartozott Bonipertus első pécsi püspök, ki papját Hilduint elküldte mesteréhez, Sz. Fulbert chartresi iskolájába, ahol előbb II. Szilveszter pápa is mint Gerbert tanított, hogy kérjen tőle lemásolás végett Priscianus latin grammatikát. Bonipert utóda lett 1036-ban Szent Mór pannonhalmi apát. — Szent Odilo clunyi szerzetesét Richárdot talán szintén Sz. István tette püspökké, ki I. András idejében üdvözölte Hugó clunyi apát pápai követet, beszélt ennek kísérelésével s talán őJiivta fel figyelmét I. András királynak a tihanyi védőszentre, Szent Ányos orleansi püspökre.

Van még némi hír Franco belgrádi (fehérvári?) püspökről 1070 táján Lüttichben, ki ott monostorszentelésen vett részt. s Gervinus flandriai apát magyarországi térítéseiről. Legbővebb értesülésünk van a velencei Szent Gellért, végül csanádi püspök apostolkodásáról és tíz-tizenkét bencés esperes-kanonokjáról, Beszterid és Bödi püspök-vértanú társairól, kik mind Sz. István alatt kezdték munkásságukat.

9. „Szent István mint a magyar keresztény egyház megalapítója és szervezője“ címen *Balanyi György* is írt tizenkilenc nagy oldalt (331—359. 1.) Az bizonyos, hogy a magyar katolikus egyház külső és belső megszervezése Sz. István érdeme. A IX. századi alkotás áldozatul esett a honfoglalásnak, a hierarchikus keret széthullott. A latin-szláv liturgia harca

sietette a pusztulást. Géza idejében csak egy-két monostor élete indult meg.

Az uralkodóváltozással járó belső zavarok után István azonnal megkezdte egyházi intézkedéseit. Intelmeiben első helyen az igaz krisztusi vallást ajánlja s itt legsajátosabbak a gondolatai, valamint a második helyen említett egyháznál, mely másutt régi, itt még új. A lengyel és cseh térítés a magdeburgi és regensburgi német főpapoknak szerezte meg ott az egyházi főséget, nálunk a salzburgi érsek részéről lehettek volna ily igények. Szerencsére Hartwik érsek nem nagyon erőltette a dolgot (991—1023). A római Egyház az 1000-ik év táján kinőtt minden nemzeti kötelékből.

Szent Istvánra kétségkívül nagy hatást tett a cseh Szent Adalbert, ámbár *egy* évig sem volt Esztergomban és István akkor tizennégy éves gyerek (994).⁴⁸ De körülvették a magyar trónörököszt és első királyt a szilárd elveket hirdető püspök itt maradt tanítványai és barátai. Egyházi intézkedéseikhez akkor nem kellett pápai legátusi kinevezés. Már Nagy Károly frank király nevezett ki püspököket. X. János pápa (914—928) azt írta, hogy régi szokás szerint a királyon kívül, ki Istentől bírja a kormánypalcát, senki más nem adományozhat püspöki méltóságot. III. Ottó és Sz. II. Henrik oklevelei szerint ők is hasonló jogokat gyakorolnak a pápa előzetes beleegyezése és utólagos szentesítése nélkül. Szent István kortársainak példáján indulva nem gondolt arra, hogy oly külön felhatalmazást kérjen a pápától, amilyent Hartvik legendája VII. Gergely pápa után már szükségesnek vélt Sz. István számára. Jól hivatkozik Balanyi a pécsi és pécsváradi alapítólevelek hasonló kései felfogására, amely ismét új bizonyíték ezen oklevelek hamis volta mellett. Szent István és II. Szilveszter kora oly hűbéri viszonyt sem ismert, amilyent már egész természetesnek tartott VII. Gergely a magyar királyok részéről a pápa iránt a szent korona adományáért az apuliai és horvát följánlott hűbérek után.

Szent István nagy legendája és Hartvik *tíz püspökség* alapítását tulajdonítja az első magyar királynak, a Sz. Gellért legenda tizenkét püspökség tervét említi (mert Nagy Lajos uralma elején készült). Balanyi nagyon helyesen mutat rá, hogy

⁴⁸ Erdélyi L. Magy. tört. I. 40. 1. Pannii. Rendtört. I. köt. elején.

az ismert tíz püspökség úgy elfoglalt minden területet Magyarországon, hogy további két püspökség számára már nem jutott volna elegendő és arányos egyházmegye. Az utolsó püspökség, a csanádi 1030-ban már csak egy politikai vármegyét kapott. Csak később nőttek meg a Sz. István-kori püspöki megyék az őserdők telepítése után.

„A koronázást Domonkos érseknek kellett végezni“, írja Balaiíyi, ámbar igaz, hogy 1001-ben már Sebestyén az *esztergomi* érsek (a hiteles pannonh. alapítólevél szerint), de hát föl-tételezik, hogy Domonkos a koronázás után mindjárt lemondott. Erre azonban sem adat, sem példa nincs. Léi törzs, fejedelmi törzs, Vérbulcsu törzs területéről sincs sehol történeti adat. A *veszprémi* alapítólevél épp oly hamis, mint a *pécsi* és pécsváradi, amelyek miatt Balanyi is vergődni kénytelen Szentpétery tekintélye alatt. Jól látja, hogy keltezésük rossz, más hibákat is lát bennük, de hát a szakkritika megvédi őket a sok eltérő nézettel szemben. Balanyi kevesli tudásunkat a *veszprémi* és *pécsi* püspökség alapításáról s azt írja, hogy még kevesebbet tudunk a *győri* alapításról. Egy XV. századi rézlap 1033. évszáma nem egykorú tanú, a falfestmény sem.

A *kalocsai* Ascherik érseksége kétségtelen (1012. Bambergben), de hozzátesszük, hogy ez csak címzetes érsekség, mert a házasságbontást megengedő I. esztergomi zsinaton Lőrinc esztergomi érsek „tíz suffraganeusával“ van jelen (a házasságbontást végképp eltiltó 1092-iki zsinat előtt, István király szenttéavatása, 1083 után), ott van tehát a kalocsai c. érsek is, akinek éppen száz évvel utóbb jelentkeznek a külön suífraganeus püspökei: a bihari-váradi, az erdélyi, a csanádi és a zágrábi (1186). A *bácsi* érsekség csak annyit jelent, hogy a kalocsai érsek a bácsi várispán várában lakott régen és időnkint, ahogy királyi várban laktak rendszeren a többi főpapok is.

A *váci* püspökségről a garamszentbenedeki apátság 1075. alapítólevele tesz először tanúságot (episcopatus S. Marié Vaciensis), egy évvel a monyoródi csata után, mely előtt Géza herceg fogadalmat tett püspöki egyház váci építésére. A püspökség már előbb megvolt, Géza király csak a székesegyházat építette föl Vácott. — *Eger* püspöksége Balanyi szerint „kabar területen“ volt szervezve s része volt ebben a kabar származású Aba Sámuelnek, s kiterjedt még a „Kende és Ónd törzsek“

területére is. III. Béla P. jegyzője legjobban ismeri a Tokaj—Komárom közti palóc vidéket s itt szerinte kunok telepedtek le Árpád fejedelem idején, helyesen Szent László kún hadifoglyai-ból. Ugyanazon földrajz és népraj ismerő királyi jegyző szerint (ki Kende és Önd törzseket nem ismer, mint más forrás sem) a kazárok, vagyis kavarok Biharvár vidékén laknak Ménmarót uralma alatt, kinek sok barátnője van, vagyis soknejű mohamedán épp úgy mint Ajtony is hétnejű, akinek területén a *csanádi* püspökség keletkezett. Ennek keletkezéséről részletesen szól a Szent Gellért-legenda — de csak Nagy Lajos uralma kezdetén, főhősként szerepeltetve Chanadinus vitézt, kinek III. Béla kori neve Sunad, Cenad, Chenád vagyis Csönád, Gsenád és csak I. Károly király esztergomi Chanadinus érseke után kapta ezt a nevet 1347 táján,

A *váradai* káptalani Statútum 1374 körül Szent Lászlónak tulajdonítja a váradai püspökség alapítását, de ez a székes-egyház alapítására vonatkozik. Az 1347 körül írt óbudai Acephalus-krónika a kerlési csatában váradai püspök leányáról szól. Ezek a legrégibb emlékek a *bihari-váradai* püspökség eredetéről, amelynek kettős nevét azonban már III. Béla 1186. évi jegyzéke is említi. Szent István Biharvárban állította föl a püspöki széket és ezt Sz. László tette át Váradra, mely nem volt ispáni székhely, mint ahogy Kalocsa sem volt az. A csanádi és bihari püspökség közé szorult *pankotai főesperesség* nagyon különös helyzetbe jutott, mert az egi püspökséghez tartozott, még mielőtt a bihari és csanádi kavar püspökségek létrejöttek volna. — Az *erdélyi püspökség* Szent Istvántól való alapítása eléggé igazolva van a századok tagadásával szemben.

A püspöki egyházmegyék négy-öt várispáni megyére s ugyanannyi főesperességre terjedtek ki. Csak a csanádi püspökség volt az, mely eredetileg — úgy látszik — csak egy vármegyében terült el. Sz. István törvénye elrendelte, hogy legalább minden tíz falu építsen egy templomot. A nagy egyházakat a király építette föl s mindegyiket gazdagon ellátta birtokokkal a védőszent tiszteletére. Az egyház védőszentje birtokait a püspök kezelte s jövedelmét négy részre osztotta: a maga, a kanonokok monostori közös asztalára, az egyház díszítésére és világítására, s a szegényeknek. Káptalanalapítás nincs külön, csak nagy egyházalapítás, amelynek sok clericusa

kánonok szerint közös életet él. Ezek a kanonokok, kiknek káptalanét csak 1200 körül kezdik emlegetni. A püspöki székhelyen van székeskáptalan, más nagy egyházak mellett társaskáptalanok, aminő a fehérvári, óbudai, nyitrai, pozsonyi stb. Az esztergomi káptalan 1397-ben 39 tagot számlált, a királyos királynéval együtt (!) kettővel többet. Az egyház vagyonának szétosztása püspök, prépost, örkanonok és alamizsnás közt 1200 táján ment végbe, amikor a kanonokok monostori együttélése is megszűnt.

10. Szent István monostorait *Mihályi Ernő* ismerteti (363—385. 1.). Bizonyítja *Pannónia község* létezését Sz. László korában és *Sabariát* is, amire római sírok, fürdők, pénzek leleteit sorolja föl Szent Márton születéshelye igazolásául, itt alapította Géza és Szent István *Szent Márton* monostorát és javadalmazta főleg a somogyi tizeddel, kevés birtokkal és kitüntette a cassinói nullius jogközösséggel, szandál és útikápolna kiváltsággal 1001-ben. Anasztáz és Szent Mór panonhalmi apátsága közé Hóman akarja besorozni Anasztáz 1001-iki szlavóniai és Razim-Gaudentius istriai apátságát. — A *bakonybéli* apátság remeteségét Sz. Gellért hetévi trónörökösnevelés után 1022—1029 közt lakta. A *zalavári* apátság egyházszentelése 1019-ben történt és oklevelei az 1341. évi tűzvészben elégték.

Asrik apát *Vashegyen* épített monostort 998-tól, s utódát Bonifácot hitelesítés közben történt megsebzése miatt vértanúnak vallja Szent István nagy legendája. A Sz. Gellért-legendában említett Anasztáz *pécsváradi* és Mór pécsi püspök 1015 táján panonhalmi utánszöveg a Nagy Lajos-kori írónál. Bizonyos, hogy a panonhalmi Sz. István-kori misekönyv a XII. századi másolatban (Pray-codexben) 1038-nál említi Szent Benedek egyházának fölszentelését s ez a vashegyi monostorra vonatkozott, mely csak későbbi kis várépítése után kapta a Várad, Pécsvárad nevet.

A *zobori* apátság 1015 táján már Pribináig, Szvatoplukig visszamenő múltra tekinthet, mint Zalavár is, pusztulásuk után pedig mindjárt Sz. István uralma kezdetén felújultak. Az 1111. és 1113. évi zobori oklevelek — ezt nem Mihályi mondja — nagy óvatosságot követelnek, mikor a jobbik oklevél tizedet követel a zobori apátságnak mindenütt az országban, természetesen a saját birtokai terméséből, s a vámok harmadát.

A zalai *Áracs*a nemzetségi kegyúri monostor, amilyen Sz. István korában még a marosvári, oroszlámosi, a sári, tatai, jaki monostor.

11. *Moravcsik Gyula* bizantinológusunk a „Görög nyelvű monostorokéről is értekezik Sz. István korában (389—422. 1.). Bizánci térítőhatás emlékei a Fekete-tenger partjáról hozott bezdédi tarsol díszítve kereszttel és VII—VIII. századi avar sírból a závodi kereszt, meg a pilini ezüst gomb görög felirata honfoglaló sírban. — *Skylitzes* 811—1057 közti harmadfél századra terjedő Synopsis című történelmi adatgyűjteményében van az a hír, amelyet Moravcsik itt kritikailag kiadásban közöl s amelyet Kedrenos, Zonaras is kiírtak, 1740-ben pedig Schwarz Gottfried arra használt föl, hogy a magyarság első megtérítését Bizánc érdeméül tüntesse föl: az a hír pedig *Bulcsú* és *Gyula* konstantinápolyi megkereszteléséről és Hierotheos szerzetes magyarországi püspökségéről szólt. Konstantinos Porphyrogenetos is említi Bulcsúnak Árpád Teveli nevű fiának fiával Termacsúval tett konstantinápolyi látogatását (950. k.). — Orosz évkönyvekbe szintén eljutott a hír, hogy „a peonok, kiket ugróknak neveznek, ők pedig magukat mageroknak mondják, két vezére felvette a keresztségét s az egyik, István meghalt. Rómából fölkerekedtek s a peonokat könyveikkel Istentelen hitőkre térítették.”⁴⁹ Anonymusból s a Gellért-legendából idetartozik az, hogy a hétfeleségű *Ajtony* marosvári nagy úr Viddinben fölvette a keresztségét és görög szerzeteseket telepített Marosvárba (Csenád-várba) Kereszt. Sz. János monostorába, ahonnan Csenád várispán átlakoltatta őket *Oroszlámos* monostorba. *Ajtony* legyőzése 1028-ban történt Pauler szerint, Fehér Géza és flóman szerint 1002/3-ban s *Ajtony*ra értendő az, amit az altaichi évkönyv Gyuláról mond, mivelhogy Viddint a bizánciak 1002-ben foglalták el a bolgároktól és ekkor történt volna Gyula-*Ajtony* lázadása Sz. István ellen, ki 1004-ben beavatkozott a bolgár háborúba és Sámuel bolgár cár halála (1004) után egész Bulgária bizánci uralom alá került (1019). A XIII. század első felében az oroszlámosi monostor bencések kezébe jutott. A legyőzött Gyula testvére volt Sarolt-nak, Sz. István anyjának.

⁴⁹ Karácsonyi János erősen kétségbevonta az 1080 körül 130 évre visszatekintő *Skylitzes*-hír hitelességét.

Szent István e nevét állítólag Gyula Istvánról nagyatyjáról kapta, tehát görög befolyás alatt. Görög kapcsolatot teremtett a *konstantinápolyi* zarándokház építésével, görög kőfaragókkal dolgoztatott a XIV. századi Óbudai krónikás szerint az óbudai prépostság templomán.

Pannonhalmán a XI. században Cerbanus a görög zsol-tárokkal foglalkozott.

A *veszprémvölgyi* görög oklevél vizsgálatával megbízott Simon pécsi püspök tudott görögül, Sz. István uralma kezdetén talán görög pap készítette azt az oklevelet „a monostor alkotója, *auctora* nyelvén“. Keresték ezt az auctort Sz. István *nővérében*, ki Sámuel bolgár fiának és utódának volt a felesége s miután férje Gavrik Radomir elhagyta, 1015 táján elűzte, a feleség a veszprémvölgyi görög apácák közt akarta nevelni görög rítusban fiát Deleán Pétert. Melich Sz. István *anyját*, Saroltot véli auctornak, Horvát István régen Szent Imre *bizánci feleségét*, kiről a Margit legenda szól. A helytelenül 1109—1116-ra tett, helyesen 1030 táján írt Sz. Imre-legenda szerzője, Fulkó vendégdiák hallott valamit Konstantinápolyban Szent Imréről. Ennek képe az 1031-ben anyjától Gizellától hímzett koronázó kazulán gyermeket ábrázol, kit 1015-ben Sz. Gellért velencei apát mint hétéves fiút vett át nevelésbe. Ennek bizánci házassága számára császárlányt alig lehetett kapni, hanem legföljebb császári rokont. A veszprémvölgyi oklevél *keltezését* Szentpétery 1002 elé helyezte, mert azt vélte, hogy Heribert C. III. Ottó császár egyik jegyzője 1002 júliusa után jött Magyarországra, ezután pedig ő szerkesztette s írta volna a veszprémvölgyi oklevelet is latinul. Am Heribert C. esztergomi működését semmi sem bizonyítja, mint ezt alább látni fogjuk a pannonhalmi, veszprémi és pécsi oklevelekkel kapcsolatban, sőt maga Szentpétery bizonyítja, hogy a pannonhalmi írás 1001-iki alakja nem felel meg pontosan Heribert C. írásának, a 200 évvel későbbi átrajzolás föltevése pedig még nagyobb lehetetlenség.

A másik Szent István alapításának tulajdonítható görög monostor a *visegrádi*, amelyben 1221. évi pápai oki. szerint régtől voltak görög szerzetesek, amikor II. András király latin szerzeteseket telepített oda. A Sz. Gellért-legenda 1347 táján

azt mondja, hogy I. András alapított Visegrádon monostort. Bizonyára az előbbire gondol a kései szerző.

Régi, talán Sz. István-kori alapítás a *dunapentelei* görög apácamonostor, amelyet 1329. évi oklevél említ s amelyben egy 1238. oki. abbas S. Pantaleonis-t, apátot ismer a Duna szigetén. — *Szávaszentdemeteri* görög monostort említ egy 1218. évi pápai oklevél, s 1344-ben kelt pápai bulla azt mondja, hogy az utolsó görög apát ott meghalt és bencéseket telepítettek oda. A Radó vagy Radován nádor 1057. évi alapítólevele hamis.

ÍII. Ince pápa 1204-ben íratja, hogy a magyar királyság területén alapított sok görög monostor a szerzetesek züllöttsége miatt, elpusztult, s ezen csak latin szerzetesek telepítésével lehet segítem. Érdekes, hogy a nyelvtudomány egyetlen bizánci eredetű görög szót sem tud kimutatni a magyar nyelvben.

VIII. Szent István külföldi kapcsolatai.

12. *Luttor Ferenc* „Szent István egyházi kapcsolatai Rómával, Montecassinóval, Ravennával, Velencével, Jeruzsálemmel és Bizánccal“ címen írta meg értekezését a Szent István Emlékkönyvbe (425—446. L). Clunyi reformoktól emelkedett lélekkel, politikai célok nélkül indultak meg e kapcsolatok. Gizella magyar fejedelemné fivére kísérte az 1000-ik év nyarán III. Ottó császárt Rómába. Annyi bizonyos, hogy a pannonh. misekönyv egykorú bejegyzése szerint Istvánt 1000-ben koronázták meg s ugyanezt igazolja a hiteles 1000 pannonh. alapítólevél. Újabb német kutatások azon eredményre jutottak, hogy a ravennai tartózkodást nem szabad a pápaság és császárság meggyengülése gyanánt venni.

A magyar hospicium *Rómában* Nagy Károly háza szomszédságában a Szent Péter bazilika déli oldalán épült, ahoi ma sekrestye és kanonokház van. III. István pápa Sz. István első vértanúnak állított ott kis templomot a VIII. században s ezt adta a pápa Szent István királynak, hogy hozzáépíthesse zarándokházát 12 kanonok számára. E ház már nincs meg, lerombolták 1776-ban a bazilika építkezései miatt. Emlékeinek örököse a Coelius-hegyi S. Stefano rotondo. Nevezetes ajándéka volt Sz. István királynak és nejének Gizellának gyönyörűen hímzett miseruhája XIX. János pápa részére.

Velencében III. Ottó császár 996-ban keresztatyja Orseolo Ottónak, a dogé fiának, s 1001-ben meglátogatta Orseolo dogét és innen indult Róma és a délitáliei németek lázongásainak megfékezésére. Valószínűleg II. Henrik közvetítette a házasságot Sz. István nővére és Ottó dogé közt, kinek fia Péter 1012 táján született. Velencéből jött akkor Magyarországra Szent Gelért apát.

Ravennában a magyar zarándokház talán Sz. Gellért püspök tanácsára 1030 után épült a városon kívül San Lorenzo in vado Rondino község közelében az előbb épült San Pietro in Vincoli templom mellett kolostorral. Alapítólevelében Szent István évi 25 márkát ígér, amikor ezt a pénzsúlyt csak Skandináviában ismerik, Magyarországon pedig csak 1091 után, 1146 táján kezdik emlegetni. Így ez az oklevél hamisan került bele IV. Béla és atyja II. András király oklevelébe. A ravennai magyar zarándokházat 1814-ben lerombolták. Emlékét a Szent Lőrinc-templom őrzi.

Montecassinoval Pannonhalma kezdettől fogva jogközséget élvezett és élénk kapcsolatban volt Sz. István király is, ki utoljára szerzeteseket kért onnan új monostorhoz, amikor a király meghalt.

Konstantinápolyban is épített zarándokházat templom mellé, amelyet Szent László király leánya Pirisk-Irene császárnő Pantokrator templom és klostrom megépítésébe belefoglalt. A kis legenda szerint apácák, a nagy legenda és Hartvik szerint férfiszerzetesek gondozták ott a zarándokokat. — *Jeruzsálemben* is épített a szent király zarándokházat és templomot, Petronilla magyar asszony ott élt és alapítványt hagyott, II. Géza király pedig felújította szent elődje alapítását, építményeit. Érdekes, hogy a külföldi krónikák a konstantinápolyi és jeruzsálemi magyar alapításról teljesen hallgatnak.

13. „Szent István egyházi kapcsolatai Cseh-, Német-, Franciaországgal és Belgiummal“, ez a címe *Balog Albin* értekezésének (449—464. 1.). A kor világszemléletében sarkpontok a kereszténység, császárság, germánság. Németország az állami berendezkedés mintája. A regnum és sacerdotium fogalmazása a francia Gerbertben talált genialis képviselőre. Cluny mozgalma nem értet meg mindent. Róma irányító maradt. Jelentékeny tényezők a chiliazmus s a nagy egyéniségek kisebb népeknél is, aminő Szent István. A spirituális korszellem, a clunyi hatás a germánság szűrőjén át jutott el hozzánk.

Szent Adalbert *cseh* születésű, de magdeburgi clunyi szellemű missziós központban nyerte kiképezését. Fiatalon lett püspök 982-ben s Gombos Albin szerint 993/4-ben járt hazánkban, amikor Sz. István 14 éves fiú, kit keresztény erélyes anyja Sarolta nem hagyott ily sokáig keresztetletlenül. Az esztergomi

egyházmegye elsősorban a Morva—Garam folyók közt északra fejlődik és kizárja a prágai püspökség hatását, még Sz. Adalbertben nagyot hatott, de rövid ideig az ő személyében, annál többet a mellőle kiáradt szerzetesekben, amilyen a cseh Radla, a szász Ascherik s az olasz Anastasius. Nem igazolható Sz. Iván rokonsága Sz. Istvánnal.

Németország Nagy Ottó uralma végén s utána kezd hatni Sz. István kereszténységére Pilgrim, Wolfgang, a három Bruno püspök (verdeni, querfurti, augsburgi) és a császári rokon Brúnóból lett V. Gergely pápa által. Ez utóbbi egyik kialakítója a két hatalomról szóló elméletnek, mely Sz. Istvánnak is alap gondolata. Sz. Günther István király rokona, Bakonybél egyik alapítója, s Walter ottani szerzetes Ulrichhal németek és nem tudnak magyarul prédikálni a XIV. századi Gellért-legenda szerint. Sz. Mauritius bakonybéli patrónus Magdeburg monostorából hatott idáig. Más magyar monostorokban is németek a zobori Tassilo s a zalavári Konrád, Albert, kik 1030 körül már tudnak magyarul. Németek a veszprémi és esztergom-szigeti apácák Gandersheimból, Regensburgból (abbatia monialium!). Arnold regensburgi bencés Anastasius esztergomi érseknél igen hasznos javításokat kap Sz. Emmerán életrajzához és himnust, viszont Anastasius és Aschericus magyar érsekek Németországban járnak a frankfurti zsinaton és bambergi templomszentelésen (1007, 1012). Antonius magyar szerzetes megfordult Magdeburgban, viszont Isingrim salzburgi bencés Sz. Gellért csanádi püspökkel van összekötetésben, s a salzburgi és tegernseei monostorok imaszövegükbe vették a magyar királyi párt. Gizla arany-feszületet küldött anyja regensburgi sírjára s férje halála után (1045) Passau niedernburgi klastromába zárkózott és ott halt meg szentül. Szent II. Henrik hatott húga fiára, ki szintén Henrik lett és szüzi házasságot kötött.

Franciaországból hat Sz. Odilo clunyi apát, ki ajándékokat kapott s levelet küldött Sz. Istvánnak. Francia volt II. Szilveszter pápa, Bonipert pécsi püspök és papja Hilduin, ki chartresi Sz. Fulbert iskolájából Priscianus grammatikát kér. Talán György kalocsai érsek is francia, IX. Leo pápa követe a belgáknál, franciáknál a béke érdekében. Francia Orleansból hat a magy. királyra I. Andrásra Sz. Anianus püspök, a királyi

rokonok békítője. Sz. László 1087 körüli pannonhalmi vagyonösszeíró levele Psalterium Gallicanumot említi. — Lieduin bihari püspök 1006 körül meglátogatja namuri rokonait a *belgák* közt. Angouleme grófja 1026-ban Magyarországon át zárandokolt a Szentföldre, a köv. évben ezt teszi a trieri érsek, nyolc évvel utóbb a trieri Sz. Márton apátja s a verduni apát, a következő évben itt járt Jotsald a clunyi nagy Hugó apát és pápai követ kísérője. Itt említhetjük a dunapentelei Sz. Pantaleon tiszteletét, viszont magyar szentek tisztelete és magyar zárandokház keletkezik Aachenben és Kölnben.

14. „Magyar-lengyel egyházi kapcsolatok Sz. István korában“, erről írt *Divéky Adorján* (467—477. 1.). A lengyel történé írók *egy* személynek veszik *Anasztázt* és *Asztrikot*. E kor legalaposabb ismerője Wojciechovvski Tádé, ki hivatkozik arra, hogy III. Ottó 1001-ben Ravennában ápril. 4-iki oklevelet adott lát a San Apollinare in Classe kolostornak s a tanuk közt van Anastasius, Sz. Mária-kolostor apátja a Sclavenensis provinciából (Sclavoniát Sz. László cassinoi levele is említi, t. i. a horvát tengerpartot s innen Ravennába menni szerzetes apátra nézve érthetőbb, mint lengyelföldről). Nagyon jól tudja a lengyel tudós, hogy Anasztáz előbb prága-brewnowi apát és Szent Adalbert egykorú életrajzírói szerint 996-ban társaival Pannonhalmára menekül, s a leghitelesebb 1001. évi oklevél szerint már 998-ban Szent Márton monostorának az apátja; ugyanakkor Asztrik lengyel meserítzi apát és Sz. Adalbert megölése hírére a magyar Vashegyre költözik (998) és itt épít íamonostort (a későbbi pécsváradit), amelynek szép egyházát éppen negyven év múlva szentelik fel (Pray-codex 1038). A lengyel tudós szerint azonban Sz. Adalbert római s brewnowi bencései mind Lengyelországba menekültek Anasztáz apáttal együtt, akinek görög-latin neve „kétségtelenül szerzetesi neve“ a lengyel Asztriknak (!). Az 1001. évi ravennai levél Sclavanensis provinciája a lengyel tudós szerint a gnieznoi lengyel provincia, Boleszláv Lengyelországa. — Parczewsky szerint „anastasius“ görög szó latinul annyi mint „expulsio“ vagyis kiűzés (helyesen föltámadás). Nézete egyedül áll az Anastasius-Astricus azonosságát valló lengyel tudósok közt, kik arra is felelnek: miért pártolt a magyarokhoz? A hirtelen, erőszakos embert bántotta, hogy nem nyerte el a gnieznoi infulát, véli

Wojciechowski. Zakrzewski tovább fűzi a mesét, hogy Asztrik Anasztáz 1001. ápr.-ban ravennai lengyel kolostor apátja nem tér vissza, mert Sz. Istvánnak hoz koronát, bajor származású, Hős Boleszláv ellensége, a bajor Gizella és II. Henrik császár kedvét keresi. Mintha az csak úgy ment volna, hogy egy olaszországi lengyel apát kapja magát és hoz koronát a pápától a magyar királynak.

A *Zoerard* név elferdített alakja a lengyel Swierard-nak. A XV. századi Dlugosz a 998. évnél ír róla röviden s nem tudja, honnan származott, ki volt. Baronius Márton a XVII. század elején, 1610-ben Krakóban megjelent 24 lapnyi kis munkájában öt szent testvér és társaik csodás életéről egyebek közt azt írja, hogy Zoerárd Opatowice mezővárosban született a Dunajec torkolatával szemben, ahonnan fontos út vezetett a Poprząd és Vág völgyébe a Dunáig.

Szent Imréről is szól lengyel monda: a lysagorai hegyben vadászott szarvasokra s mellkeresztjét odaadta a bencéseknek. Dlugosz ezt 1006-ban említi. A valóság az, hogy az ottani Szent Kereszt-monostor későbbi alapítású. Zeissberg szerint a fönti hagyománynak nincs semmi alapja, de nagy volt ott Szent Imre kultusza november 2-án. A nép Sz. Imrének nevez egy térdeplő kőszobrot a kielci szaléziánusokhoz vezető útnál.

Ha már Divéky ily Szent István-kori lengyel meséket, két Anasztáz apát és egy Asztrik összeolvasztását, egy szlavóniai és lengyel-olasz Anasztáz apát magyar korona hozatalát a Szent István Emlékkönyvbe beleillesztette, akkor még hozzátehetette volna a lengyel krónikák ily magyar királyi genealógiáját is: hogy Szent István királynak Imre halála után még három fia maradt, majd felesége lett Gizella, ki aztán Abához ment nőül; hogy Szent István után fiai uralkodtak: Aba, Levente, Péter és Béla, majd Bélának öt fia következett: Albertus, Jesse, Coloman, Salamon és Ladizlaus.

IX. Szent Istvánkori gazdálkodás, teológia, kultusz és alkotmány.

15. „Szent István-kori bencések hatása a föld- és kertmívelésre meg az iparra.“ Ezt a feladatot kapta *Erdélyi László* és tíz lapon felel rá (481—491). Szent Benedek 529 körül írt Regulája közös életet élő remete földműveseknek és iparosoknak szólt, kik olykor papot is vettek föl. Víz, malom, sütőkemence, kert a monostor falain belül volt, s még inkább benn dolgoztak műhelyekben az iparos rendtagok is. Kézimunka váltakozott imádsággal. A terményfölösleget olcsóbban kellett piacra adni. A Rómához közel fekvő farfai bencés monostor szokásait 1000 körül írásba vették s itt is mind kimentek a rendtársak a kézimunkára. De már 81 l-ben panaszkodtak a német fuldai bencések, hogy túlságosan terheli őket a kézimunka, belebetegszenek, s még az öreg testvéreket sem kímélik. Mikor aztán a papok és nemesek megszorodtak a monostorban, a kézimunka áthárult a nem-szabad származásúakra, s az apátok azt adták okul, hogy nagy feltűnést kelt és sok kíváncsit vonz annak a látása, ha előkelő testvér mos vagy főz. Nem tanult barbatus, szakállas „conversus“ (megtért) testvér akadt bőven, a többiek egyre inkább a szellemi munkát keresték és ápolták. A kolostori gazdaságokban megtanulták a szomszéd lakosok is a föld- és kertmívelő s ipari ügyességeket. Szerzeteseknek tulajdonítja a német művelődéstörténelem a marhák istállózását, téli takarmány eltevését, a földek $\frac{2}{3}$ -nyi ugarolása, pihentetése helyett az $\frac{1}{3}$ ugart és hármass vetésforgót, egy eke föld szántását két ekével (20 holdat szánt egy eke, 40 holdat két eke őszelel és tavasszal, összesen 80 holdat, ugar 40 hold). Istálló-trágya kerül a földre s a terra female,

trágyás föld termékenyebb, mint a terra campestris, a gyepföld. Búza, szőlő termelése kellett a misézés céljára is mindennütt, ahol lehetséges; étkezésre kellett a lencse, bab, borsó, hagyma, főzelék zöldség, káposzta, gyümölcs; virág is kellett jelképes és illatos egyházdíszítésre és gyógynövény a betegek számára. Ha valahol újat láttak az utazó szerzetesek, átvitték a saját földjeikre, kertjeikbe, díszfákat és állatokat is. A nyugat-európai bencés kolostorok leggazdagabbjai közül St. Gallen timárok, vargák, szíjgyártók, paizskészítők, fegyvercsiszárok, ötvösök, esztergályosok számára épített helyiségeket a klostromban. A többi kolostorok munkás, iparos szolgálói kevés létszámmal tünedeznek fel szórványosan és véletlenül az emlékekben. A kultúrtörténészek nagy hatást tulajdonítanak a szerzeteseknek úgy a gazdálkodás, mint a szellemi művelődés, nyelvművelés, latinból való fordítások s a nemzeti irodalom, művészetek megindítása terén.

Az itáliai szegény bencés kolostorok és a gazdagabb német- s magyarországi apátságok közt különbséget kell tenni, I. András magyar király 1055-ben a tihanyi monostor biztosítására 60 szántó-szolga házat ad húsz ekére való földdel (2400 kis holdból egy házra 40 hold esik) 20 vincellérházat is. ad, 20 lovas házat fegyveres kísérettel, 10 halász, 5 lovasz, 3—3 gulyás, juhász, 2—2 kanász, méhész, szakács, timár, kovács, ács, pintér, molnár, 1—1 ötvös, esztergályos, szücs, mosó, fonó-szövő háznépet, s a király egyenesen kimondja, hogy az új monostor szerzetesei *az isteni szolgálatot végezzék és a szentek tiszteletét, miután bőséggel megkaptak mindent, ami élelmükre, italukra, ruházatukra szükséges.* A pannonthalmi Sz. László adta nagy összeírásban 1087 táján 557 szolgálónép van felsorolva, köztük 131 „minister“, akik kétségkívül Nagy Károly pannonthalmi hódítása után kerültek ide, a magyar honfoglaláskor nem pusztultak el, akik tehát a frankok római-gall hadifoglyaiból származtak, tehát több száz év óta gyakorolták az itáliai és galliai gazdálkodás hagyományos szokásait. Ezeket a magyar bencések nem sokra taníthatták, ellenkezőleg maguk tanultak tőlük és legfőleg ellenőrizték szolgáltatásaikat Szent István korában. A XII. század második felétől pápai törvények parancsolták, hogy szerzetesek legalább hárman lakjanak együtt a monostortól távolosó birtokaikon lelkész-

kedés és gazdálkodás céljából. Az ilyen kis fiókmonostorok cella, remeteség, prior- és prépostság néven közelebb hozták a falukat a szerzetességhez és kölcsönösen hatottak egymásra, a szerzetesek főleg a más vidékeken és országokban látott újítások és új termények, áruk szerszámok behozatalával és terjesztésével.

16. *Ibrányi Ferenc* „Szent Gellért teológiáját“ mutatja be (495—556. 1.) a freisingi társaskáptalan levéltárának kézírata alapján, mely most a müncheni könyvtárban van. A szerző Szent Tamás bölcseleti teológiáján próbálta ki erejét és tudását 1935-ben s így felkészülve vette kezébe a nehéz feladatot, megérteni a saját korán és irodalmi fokán át Szent Gellért püspök *Deliberatióját*, a kemencébe vetett három ifjú énekének misztikus teológiai értelmezését. A római birodalom felbomlásával egy időben véget ért az ókeresztény szentatyák patrisztikai hittudománya, amelynek vezértékintélye Szent Ágoston volt. A XI. század második felében a Szent Anzelm bölcseletével meginduló új hittudományos kor vette kezdetét, E kettő közé esik Szent Gellért misztikus szentírásmagyarázata. A szillogisztikus formát arra használja, hogy lánc-következtetéssel eljusson oda, ahol már tudja az egyebünnen ismeretes eredményt. A *Deliberatio* hittudományi jelentősége az, hogy a bölcseletet még nem építi bele a teológiába, s hogy közvetíti Pseudo Dionysius Aeropagita misztikus teológiáját Bizáncból Paris felé. Fejtegeti Isten eszméjét és teremtményeit, az angyalokat, embereket stb. Hittitok, hogy Isten fia emberré lett. Aztán beszél az egyházzól, a kegyelemről s a végső dolgokról. Pauler Gyula leszóló bírálata nem ismerte a *Deliberatio* korát és tudományát.

17. *Erdélyi László* „I. István magyar király, Imre herceg és Gellért püspök szenttéavatását“ (559—570) a legújabb szenttéavatási eljárás szigorú keretei és követeléseit közt igyekszik kielégítő és tudományos megnyugtató formában igazolni és történeti körülményeit meghatározni. A szenttéavatásokat III. Sándor pápa tartotta fenn az apostoli széknek (1170). Az első történetileg hiteles szenttéavatás a magyarok augsburgi vereségénél szerepelt Ulrich augsburgi püspöké 993 jún. 11-én ment végbe XV. János pápa közreműködésével. Ily „formális canonisatio“ volt azóta közel 200. A többi tömérdek szentté-

avatást a püspökök végezték és „canonisatio aequipollens“-nek, a formálissal egyenlőértékűnek nevezik. Szent István szüzi házasságban élt sógorát, II. Henrik császárt 1152-ben, nejét Kunigundát 1200-ban avatták szentekké.

Szent László III. törvénye 1083 után egy-két évvel Szent István király ünnepét említi Nagyboldogasszony ünnepére következő napokban, az 1092. évi szabolcsi zsinat pedig kötelező egyházi ünnepek jegyzékébe vette föl Szent István királyt Nagyboldogasszony és Kisasszony ünnepe közé, Sz. Gellértet a szeptemberi ünnepek közé, Szent Henriket Mindszent ünnepe után. Bizonyos, hogy a szabolcsi zsinat püspökei nem vették volna ünnepjegyzékbe az első királyt és fiát meg a vértanú egyik püspököt megelőző rendes canonisatio nélkül.

A nagy legenda és Hartvik legendája azt mondják, hogy István király teste 45 évig feküdt a fehérvári sírban (tehát $1038 + 45 = 1083$), amikor csodás gyógyulások történtek, László király s a püspökök és primás főemberek három napi bojtöt rendeltek közös imádságokkal és alamizsnákkal, az ötödik napon gyászmisét mondtak s fölemelték a szent testet, Ezzel megtörtént az akkor szokásos és törvényes canonisatio. Talán Szent Henrik (1528-tól Imre) fölemelése és canonisatioja is 1083-ban történt szintén három napi bojt után november nónáin vagyis 5-ikén sok csoda után. Mindkét szenttéavatást az 1083 körül írt Szent István-nagylegenda s az 1130 körül írt Szent Imre-legenda az itt mondott körülményekkel beszéli el. Szent Gellért-legendáját az 1347 körül Kézai-krónikát bővítő óbudai kanonok vagy prépost írta meg, tehát háromszáz évvel azután, amikor szerinte Gellért vértanú püspök testét hét évi sírbanléte (1047—1054) után „Endre király“ engedelmével a Boldog Szűz pesti kápolnájában fölemelték, sok csodás gyógyulás után pedig szekerre tették és elvitték a csanádi Boldog Szűz-monostor egyházába, ahova a szent még életében kívánczozott. A Szent György-egyház kanonokjai hiába erőltették a temetést náluk, mert nem bírták ott letenni a koporsót, csak az előbbi egyházban. E kései előadásból az látszik, hogy Szent Gellért canonisatioja 1054-ben történt, de a római zsinat határozatát, apostoli szék követének jelenlétét s az 1068. évi fölemelést elbeszélő legendái befejezést, mely már akkor Szent László királyt szerepelteti, nem tarthatjuk hitelesnek, de az

„Endre király“ engedélyével történt 1054-iki fölemelés sem bizonyos.

18. „A törzsfői hatalom elsorvadása és a fejedelmi hatalom kialakulása“ címen *Belitzky János* fejtegette a legnehezebb feladatot (573—595. 1.). Mert törzsekről, főleg ezek elhelyezkedéséről történeti forrás nem beszél. A Konstantinosz Porphyrogenneta 950 körüli értesülése a Megeré, Neké stb. nevekéről a messze keleti őshazái lakás idejére vonatkozik s *Belitzky* a most meglévő falunevék hasonlóságából következtet ily nevű törzsek ottlakására. Karácsonyi is a Konstantinosznál elsorolt Árpádfiak és unokák neveit falunevékben kereste és kimondta, hogy e falunevék mutatják az Árpád-család birtokait. Utóbb megint azzal az ötlettel lepett meg bennünket, hogy a Megyer, Nyék, Kürt, Gyarmat, Tarján, Jenő, Kéri, Keszi nevű falvak nem az ilynevű törzsek területeit jelzik, hanem azt, hogy az ily nevű törzsek egyes családjai vagy töredékei hova költöztek szét más törzsek területére, mert a saját törzsük területén nem lett volna értelme minden falut a törzsről elnevezni. Nemrégén még úgy vélték egyes tudósok, hogy a törzsek gyepűkkel és irtás-övekkel zárkóztak el egymástól; most meg *Belitzky* Megyer neveket talál az egész ország sok részén szanaszét, s ezeket mind a Megyer törzs területének foglalja le s így már összevissza szabdalja a többi törzsek vélt területeit.

Belitzky tudja, amire nincs adat, hogy a honfoglalás három rövid időn belüli időszakokban ment végbe. Törökös hadszervezetet keres a törzsek elhelyezkedésében, pedig nem-sokára meg kell tudni, hogy Szent István előtt még nem volt török nyelvű nép Keleteurópában, hacsak a kazárok lázadói, a kavarok nem voltak azok. Itt pozitív adatunk van arra, hogy hol laktak Magyarországon a kazárok. Anonymus 1200 körül jól tudta, hogy a palóc föld lakói Tokaj—Komárom közt *kunok* (Sz. László hadifoglyai), a *kazárok* pedig, vagyis a kavarok Bihar vidékén laktak. *Belitzky* ezeket a kabarokat három törzsbe a Mátra, Délbaranya és Szerémségbe teszi, első helyen tehát a mátrai palócok földjére, *kunok* helyébe.

A *Megyer* törzshöz számítja Szabolcsot, Tast, kiket előbb Nyék törzshöz számítottak. Megyerhez tartozik Zemplén, Szolnok s az erdélyi Szamos-vidék. Majd eléri Megyer a Dunát 900 körül, megszállja a Nagy-kunságot keletre, a Tiszá-

tól, de a Sajónál is, g. Körösök torkolatánál is, végre 900 után átkel a Dunán s ott sokat foglal. — A harkák *Kér* törzse szintén birtokos a Sajónál, Szamosnál, Körösnél, de Erdélyben is vannak *Kér* helynevek, vannak Szigetvárnál, Kaposvárnál is. — *Tarján* törzsé Heves, Nógrád, Vágvidék, a győri Szigetköz, de a Sajónál, Körösöknél is foglal, meg Somogyban. Gyönyörű stratégiai elhelyezkedés! Hogy össze ne vesszenek *Keszi* törzs telepszik Megyer és Tarján közé. Mindenütt? Igen, a Körösöknél, Marostoroknál stb., ahol akad *Keszi* falu.

Mert így már Megyer, Kéri, Tarján, *Keszi* a magyarság nyugatra fordulásának biztos, erős támaszai Szent István korában (!). Ezek a törzsek vitték a főbb szerepet tiszai töredékeikkel. A három nyugati törzs (nem négy?) kiegyensúlyozója a Nyék törzs, a gyulák törzse: megint a Szamosnál, Marosnál és messze Mosón, Sopron, Pozsonynál (!), de az erdélyi részeken is. Ez a vitéz Nyék szervezi meg a nyugati és keleti határ besenyőit és székelyeit, míg a kabarok a központi hatalom támaszai (!).

Így öt törzset csak sikerült elhelyezni, de Kürtgyarmat és Jenő falunév kevés van arra, hogy bennök a két törzs helyéi megtaláljuk, „szállásait nehéz megrögzíteni“. Azért ez a két törzs nem játszhatott Sz. István korában oly szerepet, mint a többi (! 580. 1.).

Az erőskezű Árpád után Solt hatalma csupán a Megyer törzs területére szorult. A közös veszély elmúlásával lazították a törzsek összetartását. A Kende talán nem más, mint a Bulcsú harkával Konstantin császárnál járó Tormás. Ellensúlyozásul Gyula is elment Bizáncba. Géza az ellentétet házassággal oszlatja el, Sarolt kezével. Tanácsadó Belyüd besenyő az erdélyi Havasokon túl. De hiába, mert a nyéki Gyulák Sz. István ellen fordultak a besenyőket vezető Ajtonnyal.

„Koppány“ (eredete Katapán görög név) Tarhos leszármazottja, mert neve falunév Tarhos tolnai falu közelében; kende volt, Géza fejedelem helyettese, nem volt a pogányság előharcosa, felkelése nem irányult a keresztény egyház ellen, mely még nem államvallás 997-ben. Sokkal veszedelmesebb Gyula lázadása, mert kétségtelen (!), hogy Gyula nem volt keresztény. Exponense vagy szövetségese Keán, kit bolgárnak tartanak, de talán az avar székelyek vezére (mert a székelyek

most is mint erdélyi őslakók messze a magyaroktól őseik nyelvét beszélik, úgy-e bár avarul beszélnek?). Keánhoz hasonló részfejedelem Ajtony is, ki valószínűleg magyar (mert hét felesége van).⁵⁰ A Tiszán túl erős törzsközi érdekszövetség jött létre a dunamagyarsággal szemben. Gyula s Ajtony bukása a magyar törzsfőnöki hatalom bukása volt. De hát a többi törzsfőnöke meg sem mozdult Gyula és Ajtony s a törzsfőnöki hatalom megmentésére? Mert való igaz, hogy nem mozdult. A bolgár vagy besenyő Keán betörése Erdélybe független Gyula és Ajtony egymástól messzeeső lázadásától.

Hogy ezek mint törzsfők buktak el, arról sehol sem írtak hírt, az egykorú altaichiak sem, a száz évvel későbbi Anonymus, s a XIV. századi krónikák sem. Ezek arról sem tudnak, hogy Aba kabar lett volna a mátrai palóc kunok vidékén, hanem azt írják a krónikások, hogy ősi magyar származású volt. A békés Vata úr valószínűleg a Pray-codexben született 1187-ben és bizonyos, hogy a XIV. századi óbudai krónikás segítette a világra, mint ahogy Koppányi is ő négyeltette fel Zách Felicián példájára. Belitzky föntebbi szülöttjeire is hasonló sors vár.

Mit jelent az, hogy Nyitra vármegyében van egy Tótmegyér falu? hogy Somogyban is van, s van Nógrádmegyér, Vasme gyér, hogy Pestme gyében van három Megyer a pomázi és abonyi járásban? Ott vájjon, hol egy Megyer falu van, az egész vármegye a Megyer törzsé volt? vagy csak egy falu volt a Megyer törzsé? — Szent László pannonhalmi összeírásában olvassuk, hogy Vének és Tömörd falu ily nevű egy-egy colonusról kapta a nevét, vagyis az első telepes szabad bérlőről. Apáti falu sok volt az országban: pl. az apát és monostora Zalavárott lakott s az egyik apát telepített új falut s elnevezte Apátinak. A pannonhalmi apátságna k Szent László-kori faluja Dinnya, később a Vas-családnak is lett ott faluja, s az egyiket elnevezték Apátidinnyének, a másikat Vasdinnyének. Lehet ebből következtetni az egész vármegye birtokosára? Ha egy vármegyében akad Tarján falu, vájjon az a Tarján törzsé? Pl. Pannonhalma mellett volt egy kis, de három részből álló

⁵⁰ Kabar mohamedán volt, mint a bihari Ménmarót. Ajtony nemzetségbeliék 300 évvel Sz. István után tűnnek elő, akkor már magyarok, mint sok más idegen eredetű derék magyar.

Tarján falu s ennek egy harmadát II. Béla király 1137-ben a pannonhalmi templomszentelés ajándékaul ajánlotta föl. Vájjon a királyi család azt a kis falut a kir. birtokok nagy uradalma közepén a Tarján törzstől szerezte?

Ha Csánki Tört. földrajza az I. kötetben is oly gazdag volna, mint a II., III., V. kötet; ha megvolna az északnyugati és erdélyi magyar megyék ily gazdag földrajza is: akkor nagyon érdemes volna a falvak valamennyi nevét összehasonlító alapos tanulmány tárgyává tenni s ahol lehet, keresni azt is, hogy a falvak hogyan, mikor keletkeztek és honnan vették nevöket. De ezek sohasem fogják elárulni, hogy voltak-e egyáltalán törzsi honfoglalások és hol voltak a törzsi területek. Mert krónikáink, ideértve Anonymust is, csak arról beszélnek, hogy a három-négyszáz éve meghalt honfoglaló vezérek utódai azóta hol szereztek, kaptak birtokokat; de arról, hogy honfoglaláskor mely törzsek hol foglaltak területeket, egyetlen történeti forrás sem tud. A törzsek nevét sem említik soha Magyarország területén. Németország bajor, sváb (alemann), frank, szász törzsei majdnem Tacitus óta ugyanott lagnak mindmáig közel kétezer éven át, mindig törzsük neve alatt; a magyar törzseket pedig nem ismerik a törvények, a legendák, krónikák, oklevelek és soha nem említik. Ha felosztották volna az országot törzsek közt, akkor a gyerek István elvehette volna a nyolc törzs birtokát azzal, hogy győzött Veszprémnél a somogyi ispánság fölkelőin 998-ban, négy év múlva elfogta Gyulát feleségével és két gyermekével és negyedszázad múlva egyetlen nagyősi csatában Csenád vitéz kis hada megölte Ajtony marosvári urat és levette kis seregét? Ezzel lett a gyerek István már a veszprémi kis csata és Gyula elfogása után olyan nagy hatalom, hogy törvénybe írhatta: „mindenki azzal, amije van, szabadon rendelkezhet; adhatja fiának, lányának, feleségének, rokonának, egyházának s abba más bele ne avatkozzék halála után se; s ezt a domínium-jogot, szabad rendelkezést magamnak is fönntartom az összes királyi javakban, szolgákban.“ Van már valami harminc várispánja, vára, vannak száz meg száz, sőt ezer számra várfalvai az egész országban, Erdélyben is. Hol vannak a törzsek az I. törvény hozás idején, mindjárt a királyság első éveiben? A seniorok, földesurak, a magyar honfoglaló urak, kiknek vitézeik is van-

nak, mint a kir. várispánoknak királyi várőreik (cíviseik), azok a seniorok ott ülnek a királyi törvényhozó tanácsban már 1010 körül. Miképpen jött létre ez a monarchia? Árpád bejött 40.000 lovassal, nem szanaszét futva, mert a magyar egy vereséggel nincs leerve (írta Leo császár), hanem rendben, bölcs taktikával és stratégiával öt év alatt elfoglalta az egész országot, még Erdély erdős völgyeit is, az ottani régi zsupán és vajda várakat. Az osztozás elve az volt, ami a frankok galliai, a keleti gótok és langobardok itáliai honfoglalásánál, hogy a régi császári, királyi, fejedelmi birtokok a honfoglaló fejedelem birtokába mennek át, a többi területeken a honfoglaló tözsfőnökök, csapatvezérek, tisztek, közsítézek osztoznak családonkint. Ennek felel meg Szent István törvénye arról, hogy mindenki azzal, amije van, szabadon rendelkezik, a király is egész szétszórt összes várispánságain és pannóniai civitas- és curtis ispánságain. Ez a birtokállapot már Árpád alatt elkezdődött. Ezért nem voltak törzsterületek soha Magyarországon, csak nagy birtokosok, seniorok uradalmi, kisebb szabad magyar birtokok, ősi nemzetségi jószágok több vármegyében a királyi várfalvak és curtisi udvarnok falvak közt. A seniorok egyes fiai mindinkább beálltak királyi várispánoknak és udvari főembereknek, a régi pannóniai frank comesek és a szláv zsupánok meg jövevény lovag főtisztek társainak, utódainak. De királyaink sűrűn kicserélték az ispánokat és udvari főtiszteket az egész Árpádkirály-koron át, mert mindenki szabadon rendelkezhetett a saját birtokain, csak az ispánok nem, mint a püspökök sem a királyi s az Úristennek és égi szenteknek följánlott egyházi birtokokon.

X. Szent István Emlékkönyv. II.

Vezércikk, belügyi közigazgatás, hadügy.

19. *Hóman Bálint* „Szent István király“ címen írt hatalmas vezércikket a II. kötet elejére (3—31. 1.). A magyar nemzet nagy szerencséje, hogy sok nehéz korszakot élt át a közönség érdekeit ösztönösen is felismerő uralkodó egyéniségek vezetése alatt. Az 1000 körüli válságos nagy idő főhőse Szent István, minden magyar korszakalkotó hős közt a legnagyobb. Nem férközött úgy a magyar nemzet szívéhez, mint Szent László, Mátyás király és Rákóczi, de maradandóbbat alkotott valamennyinél.

A krónikások összetévesztették Sz. István feleségét és udvarát II. Andráséval s ennek az udvarnak tehetetlen eszközével, siránkozó aggastyánul tüntetik föl. De Emese álmát Anonymus nem Sz. Istvánnal hozta kapcsolatba, hanem Álmos nevének etimologizálására idézte föl az igric hagyományból. Az mégis igaz, hogy mindenki tőle származtatta jogait: a királyválasztás hívei Szent István vérért keresték, s a Habsburgok is Sz. István örökségével akadályozták a szabad királyválasztást, vagyis az Árpád-kor kihaltakor a királyválasztók önként is Sz. István férfiorokösei nemlétében a nőörökösökre korlátozták választójogukat. Szent Istvánra hivatkozva követelték vissza szabadságukat az aranybulla nemesei, jobbágjai, vendégei és királyi serviensei. Reá hivatkoznak a forradalmi újítók, s a modern kor nemzetiség-izgatói.

A tárgyilagos történeti értékelés a valódi korviszonyok közt igyekszik meglátni hőseinek igazi jelentőségét, megtisztítva ezt a kicsinyes és anakronisztikus színektől. A hunn, avar stb. népek végpusztulásától kellett megmenteni a magyar nem-

zetet. Géza és Sarolt felismerték e feladatot, de félmegoldásokkal kísérleteztek. Azt bölcsen tették, amit szívök is sugallt, hogy fiuk alkalmatosságát többre becsülték a mindig viszályokat keltő hagyományos senioratusnál. István veleszületett érényeit hősi fokra emelték az eszményi elvek hőséneke, Szent Adalbertnek meghívásával, szíves vendégül látásával, kinek talán része volt a nevelő hatáson kívül abban is, hogy a Szent Henrik császárt nevelő szász-bajor dinasztia szentéletű nőtagját szerezték meg méltó élettársul a magyar trónörökösnek.

Mindjárt a trónralépéskor a fiatal „gyerek“-nyi fejedelmet a senioratus, az idősebb unokatestvér hagyományos joga akarta megfosztani atyai székétől. Háromszáz évvel későbbi hír említi először nem Koppány, hanem inkább Kopány (Cupanus) trónkövetelő herceg nevét, akit az ugyancsak kései nevű Vecelin német gróf négyeit föl Zách Felicián 1330. évi példája után. Négy évvel utóbb Sz. István sokkal kegyesebben bánt anyja unokatestvérével, Gyulával és családjával. Szent István nem egy-két német lovaggal győzött rokonain, hanem Árpád várispánjaitól s hadaitól körülvéve. Szent Istvánnak nemcsak északkeleti dunántúli (fehérvári, tolnai, veszprémi, pilisi i szállásbirtokai voltak akkor, hanem övé volt minden pannóniai frank civitas és sok régi zsupán comitatus külön megyei örségével, amelyekből talán egy-kettőt a fejedelem rokonai kormányoztak.

Szent Ágoston Civitas Deijét István fejedelem hallhatta Sz. Adalberttől és szerzetes barátaitól, s Isten országát jól megkülönböztethette ennek ellentététől. Isten országa nemcsak égi, hanem földi is, s a földön élőknek itt kell előkészülniük az égi civitasba. A földi Isten országának királyát úgy kell megkoronázni, ahogy egy pápa megkoronázta Pipint a frankoknál, s ahogy megkoronázták Ottó német királyt a langobard vas-koronával, melyben aranyba volt foglalva Krisztus egyik keresztszöge. István koronázása a pannonhalmi misekönyv egykorú bejegyzése s az 1001. évi hiteles pannonhalmi oklevél szerint 1000-ben történt, de nem karácsonykor, mert ezt már 1001-hez számították akkor, mint látjuk ezt az altaichi 1042. évi bejegyzésnél.⁵¹ Ascherik vashegyi apát hozta el a pápától

⁵¹ Erdélyi L. Magy. tört. I. köt. 66. 1. (1936).

kért szent koronát és térítő királyi keresztet, s III. Ottó is talán küldött Sz. Móric-lándzsát, ami azért kétséges, mert könnyen hűbéres jelvényre magyarázható, ez pedig nem volt Ülő szándék sem III. Ottó, sem Sz. István gondolkozásában.

Sz. István egyházszervezéséből sokat megbeszéltünk az előző cikkekben. Hóman kiemeli az olasz Anasztáz, a német Ascherik, a cseh Radla, a velencei Gellért, s a francia Bonipert közreműködését. A pannonhalmi templomszentelési és alapítólevél felolvasását vissza kell igazítanunk 1001 őszére (nov. 11), amint ezt most itt a 23. cikkben megokolom. Én nem mernék pannonhalmi évkönyvekről beszélni, mert csak misekönyvi hűsvéttáblára írt egyházi kevéssé bejegyzésről szólhatunk, amelyek nagyon messze esnek pl. az altaichi annalestől. Sz. Mór Zoerárd-legendája valóban irodalmi működés az első magyar keresztény század vége felé. S boldogok lehetnénk, ha Sz. László-kori történetírásról beszélhetnénk Sz. István nagy és kis legendáján kívül. Szent István méltatása erkölcsi téren a legszebb Hóman magas lendületű vezércikkében.

Politikai alkotása Szent Istvánnak korhű vázlatban kissé más, mint Hómannál. Az érdekes, hogy 39 várat és főespereséget talál már Szent István idejében a bihari és erdélyi egyházmegyék mindössze 6 vármegyével egybeeső főesperességén kívül, ami összesen 45 vármegyét jelentene. Ennyi vármegyét számítunk 1074-ben, a monyoródi csatában az 1358. évi Képes krónika írójának legjobb tudása szerint. Hóman tehát 1038—1074 közt nem vesz föl új várat, tehát Abaujvárat sem. Ellenben 1074—1152 közt 72 várispánságra nőtt a szám, vagyis előbb 36 év alatt egy kir. vár sem épült, 78 további év alatt pedig 27 új várispánság keletkezett. Én erre való gondolással elégnek vélek Szent István korában körülbelül 30 várat. —“— Hóman szerint Sz. István határispánságokat szervezett és Szeremnél egyszer említenek marchiát, de határispánokat a kir. oklevelek ispántanúi közt sohasem említenek. Ez elég figyelmeztetés arra, nehogy valaki nálunk holmi örgrófságokra gondoljon a Kálmán-kori bán és vajda címek előtt.

Leginkább sajnálom a Szent István korának tulajdonított társadalmi szervezetet: 1. hogy a *várkatonák* a vármegyei társadalom előkelői, a későbbi várjobbágyok, 2. hogy a *vitézi* osztály felszabadított *várszolgák*, személyökre szabadok, hú-

béres szolgálatukkal a kir. földesúrhoz és várhoz kötve, 3. hogy a határispánságokban, gyepűvonalon kívül eső végvidéken a gyepűkapuk és határfolyók átkelő helyeit védő várak s az országhatár védelmére rendelt *határőrök a besenyők, úzok, székelyek*, szlovének közül valók, 4. hogy a *milites*, majd *ministri*, később servientes regis, tiszt szolgálatot teljesítő és katonáskodó vitézek, földadomány vagy szolgálati díjazásért szolgáló szegényebb szabad magyarok, a későbbi köznemesség ősei. — 5. *Adománybirtokos* szolgálat, katonaállítás a kötelessége a férfiivadékoknak is; 6. a magyar nemzetségek tagjai *nemesek, a többiek szolgák, idegenek, egyformán joztalanok, helyzetük a birtokos nemesség önkényétől függött*; 7. a *nemzetségi vagyont* tulajdonosa nem idegeníthette el, csak a *szerzett vagyont*, s a szabad rendelkezés joga a nemzetséget illette meg, ennek teljes kihalta után a királyt; vizsályaikban a *nemzetségfő* döntött, mert a nemzetségek széleskörű *önkormányzatot* élveztek. — 8. Idegen védelemért *szabad dénárokat* szedett a király; 9. a nemesség területi szervezkedésének keretül szolgál a *vármegye*; 9. *minta* Sz. Istvánnál apósának Civakodó Henrik bajor hercegsége. Sz. István újító, de nem forradalmár; szervező, de nem romboló; 10. Imrét, a *papi pályára* készülő *ifjút*, választotta utódává, noha Vászoly hercegnek volt erre igénye.

Arról volt szó: Kelet vagy Nyugat felé kell-e fordulni, függetlenség vagy hűbéresség és törzsi tagoltság vagy nemzeti egység legyen-e a cél. Szent István alatt e hármasság probléma dől el s a magyar nép idegen elemekkel egészségesen keveredve az európai magyar típusát alakította ki. A honfoglalók érdeme a terület, Sz. Istváné ennek a biztosítása.

A szervezeti pontok világosabb megértésére jó ez a vázlat:

szabad vendég	{	nemes	{	főtiszt	{	szabados	{	<i>tiszt</i> = jobbágy, minister
		földesúr		<i>vitéz</i> , miles, civis, várőr				
		közszabad	{	birtokos	{	szolga	{	udvarnok
				<i>vitéz</i> , miles				urbéres
				<i>bérlő</i>		rabszolga		iparos

Ezen néposztály-rendszerben várkatonák, vitézi osztály, várszolgák, határőrök, besenyők, székelyek mind egyetlen alosztályt képeznek: a *miles*, civis vagy várőrosztályt, melynek tagjai rendszeren szabadosok (felszabadított szolgák), de beáll-

hatnak közéjük szabadok is, főleg későbben. A várőrök kisebb osztaga, kirendeltsége a határőrök, kik az országkapuknál rendőri szolgálatot teljesítenek, kivált a vámszedésnél. Az országhatár rendes őrei a határvárak őrei, címisei. Besenyők, székelyek is idetartoznak mint hadifogoly vitézek, nemcsak a határváraknál, hanem a belső várak falvaiban is laknak. A várispán segédtsíztjei a várjobbágyok, *minisiri maiores et minores*: a vár hadnagya, a várnagy, a száznagyok, az őrnagy (a kémosztály tisztjei) s a börtönnagy (*maior preconum*), s rendes vitézek várjobbágy névvel a segédtsíztjek ivadékai is.

Hűbériséget Sz. István nem ismer a törvényeiben: nem ismeri el a nagy hűbériséget, mert szerinte az ispánok nem hagyhatják tisztsegőket fiukra, másra sem; nem ismeri a kis hűbériséget sem, mert II. 35. törvénye szerint még a királyi adományokkal is az illetők szabadon rendelkeznek. A kis hűbériséget Kálmán király hozta be, de ez alól kivette Sz. István adományait, valamint a honfoglaláskori és szerzett birtokokat, csak a Sz. István utódainak adományait tekintette feudumnak, mely csak katonaköteles fiúra, testvérré, I. fokú férfi rokonra szállhat át, s ha ez nincs, visszaszáll a királyi fiscusra. A Kálmán királlyal ellenséges öccsének, Álmosnak királyivadékai Vak Bélától kezdve Kálmán törvényeit nem igen érvényesítették, s még az 1222. évi aranybulla is a Szent István-féle szabad rendelkezőjogot vétette törvénybe a kir. serviensek, mint új páncélos vitézek számára.

Nemes nem az, ki magyar nemhez tartozik, hanem aki kiváló (= *nobilis*) nemhez tartozik (nyakas, fejes, szemes nem az, akinek nyaka, feje, szeme van, hanem vastag nyaka, kemény feje, éles szeme van). Aki nem nemes, az lehet *szabad* ember, nem okvetlenül szolga. Az idegen szabadok a *vendégek*, kik lehetnek főurak, közvitézek vagy bérlők, de nem jogtalanok. Helyzetük nem függ senkinek sem az önkényétől és zsarnoknak mondja Sz. István még az utódát is, ha önkényesen elnyom valakit vagy túri, hogy ezt tisztjei megtegyék. *Nemzet-ségi* vagyonról és nemzetségről semmi szó nincs Magyarországon két századon át. A *nobilis* nem jelent igazán kiváló nemzetségbelit, hanem kiváló állású, gazdag vagyonú embert. A *de genere* kifejezés III. Béla alatt, s főleg Anonymus kir. jegyzőnél kezdődik és divatos két évszázadon át. Vagyon elidegení-

téséhez meghívták a szomszéd birtokosokat, az egymegyebelieket is, hogy óvást telessenek; de Sz. István II. 5. 6. 35. törvénye szerint mindenki szabadon rendelkezik egész vagyonával s ezt csak a IV. Béla óta kezdődő feudális, szentkoronás hűbérrendszer birtokbaiktatásaihoz meghívott szomszédok akadályozhatták jogi kifogásaikkal s a rokon nemzetség tagjai mint feudális ősiségi joguk őrei. Hogy *nemzetségfő* döntött volna Sz. István-kori és két elsőszázadi perben, ezt azért sem vallhatjuk, mert nemzetségekről 1200 tájáig sehol sincs szó, valamint nemzetségi *önkormányzatról* sem, hanem csak családi közös birtoklásról, közös temető egyházzról. A nemesek szervezkedése a vármegyében a kir. serviensek nemessé léteié (1267) után kezdődött.

Szabad dénárokat sem Kálmán király, sem más nem szedett Magyarországon idegen védelemért, hanem csak földtelek használatáért, haszonbér fejében 8 dénárt, de katonai, fuvaros vagy földmunkás szolgálat esetén csupán 4 dénárt. Sz. István még nem említi a szabad telepések dénárait, de ezek fizetése a szabadok betelepedésével már akkor elkezdődhetett.

Szent István igazi *újítása* a kereszténység védelme és megszervezése. Az ispánságok már megvoltak régebben. Törvényei közt egyetlen kis cikkely *bajor* eredetű, a gyújtogató büntetése. Bajorok az első pénzverők. Egyebekben nem Bajorország a minta, hanem a Pannoniában élő kétszázados frank szervezet és a meglevő magyarországi viszonyok okos mérlegelése. Hogy Henrik (Imre) királyfi *papnak készült* volna, mert talán világi ifjú nem élhet szentül, ezt seholsem olvassuk az egykorú adatok közt, de azt igen, hogy a nagybátyja II. Henrik császár egészen hasonló szent étellel viselte a császári koronát. *Vaszil* (Vazil) trónöröklési igényéről csak Imre halála után lehetett szó.

Kiváló kultuszminiszterünk történetírói érdemeit ne érintse a két felfogás párhuzama. Sok megbecsüléssel merültem el nézeteink beható összehasonlításába.

20. „A királyság központi szervezete Sz. István korában.“ Erről ír nagy fejtegetést *Váczy Péter* (35—69). Itt szemmel látható a közeledés az általánosítható történeti tudathoz, de még vannak javítani valók, pl. hogy a szabadok *hadkötelezettségüket megválthatják* pénzzel Sz. István alatt! Megfordítva

kell mondanunk: a szabad telepes, a szabad paraszt bérlő királyi várórfaluba telepedve is fizetné a rendes 8 dénár haszonbért 30 holdas telek használatáért, de e haszonbér felét leoszolgálhatja, ha részt vesz a falu váróreinek katonai terheiben.. Ez újítás, teherkönnyítés Kálmán törvényében, de nem Sz. Istvánnál; ott tehát nincs katonaterhe a parasztnak, hanem fizeti a dénárokat, a teljes haszonbért.

A miles neve a minister és a serviens is, így véli Váczy. Helyesen mondjuk így: *minister* a várispán tisztje, ki a *milesek*, várőrök (cives, civiles, 1170 tájától castrenses) egy részének parancsol, t. i. a jóbágy (ioubagio): a hadnagy, várnagy stb. A *serviens* Sz. László I. esztergomi zsinatja szerint (1086 k.) annyi mint *szabados*, „*ki urától ennek akarata nélkül el nem idegeníthető.*“ Más a *XIII. századi páncélos kir. serviens*, a lovagkorba illő kir. hadsereg jellemző vitéze. Váczy helyesnek mondja, hogy Ilosvay a szentistváni milest serviensre igazította; mi pedig azt mondjuk, hogy a törvény *XIII. századi* másolója a milesen már lovagkorba illően lovagot, páncélos vitézt, serviens-t értett s ezt behelyettesítette, Ilosvay kanonok pedig így másolta le a *XVI. században.*““ Meglepő Váczy azon állítása, hogy „*a serviensek birtokot ritkán kaptak s akkor is teljes tulajdonjogra.*“ Ezt helyesen így mondjuk: serviens a *XI. században* szabados szolga, urasági telekhez kötve földbirtokot tulajdonul nem élvez s ilyent csak rendkívüli esetben teljesen fölszabadítva kaphat, de akkor már nem serviens a neve, hanem szabad ember.

Mint a lavina, úgy nő a hiba a serviens körül: Váczy szerint „*a szentistváni törvények milesei nagyobbrészt ily serviensjogoti szerződtek.*“ A bizonyítékok nem jók: a *II. 23. szentistváni törvény* szökött szolga milesről szól, nem arról, hogy „*elpártolhat*“; *Sz. László I. 18. törvénye* külföldről jött vendég clericusról diákról szól, nem pedig serviens szabados szolgáról, még kevésbé páncélos *XIII. századi* serviensről. Azt nagyon helyesen mondja Váczy, hogy Szent István a hűbérrendszert nem vette át (44. 1.).

Az megint tévedés, hogy Sz. István „*országbeosztása*

comitatusokra a frank rendszert óhajtotta átültetni Pannoniába“ (48. 1.). Mondjuk inkább úgy, hogy a frank comitatus-rendszer kétszáz évvel Sz. István előtt honosodott meg Pannoniában, Nagy Károly avar háborúja után. Nagyon természetes, hogy „*a Karoling-kor udvari tisztségei nem tudtak meggyökerezni*“ nálunk, mert Pannoniában nem volt a Karolingoknak kir. udvartartásuk archicapellanus-szal, summus cancellariusszal, senescalcusszal, de *comes palatii* mint frank királyi főgazdaíiszt volt a wormszi Palatiumban (Pfalz-graf) és kormányzott Pannónia civitas (vár) és curtis (udvar) uradalmaiban is a IX. században és folytatta ezt a gazdálkodást ugyanazon uradalmakban Árpád és utódai alatt is a magyar comes palatii = tótosan nadvore span = nádorispán, először a frank szokásokban jártas művelt egyik hadifogoly személyében.

Váczy azután nagyon helyesen beszél a nádori és kir. udvarispáni bíraskodásról, mely 1127 táján ttínik elő, kir. udvarbíró névvel 1219-ben, a tárnokmester 1198. és 1214-ben (előbb cubiculariorum, utóbb tavarnicorum magister). Váczy úgy mondja, hogy a kir. *pecsét a kir. hatalom jelvénye*, én inkább úgy mondanám, hogy a kir. hitelesítés jelvénye (60. L). Váczy utóbb azt fejtegeti, hogy a miles szakácsot, tárnokot kiváltságos helyzetbe emelte az, ha *familiáris* viszonyba került a királlyal, ha a király fölvette őt a „*domus et familiáris regia*“-ba., mert akkor a kir. udvarba járhatott anélkül, hogy princeps lett volna (63). Itt jól kell vigyázni, mert ilyesmiről a magyar lovagkorban beszélnek olykor a kir. oklevelek, amikor a lovagi rang megadta a szükséges kir. udvari előkelőséget vagy bejáratosságot, otthonosságot, De ezt 1200 tájáról ne vigyük vissza 1000 tájára, mert ott még ilyesmire adatok nincsenek. A szó előfordul külföldi hatás alatt, de más értelemben, mint a XIII. században.

„Mikor a király monostort alapít, birtokot adományoz, akkor el nem mulasztja *a főemberek hozzájárulását* hangoztatni“, írja Váczy (64). A „*hozzájárulás*“ szó többet mond, mint amennyit az ünnepélyes oklevelek végén felsorolt tanuk szerepe jelenteni szokott. Ilyesmit Sz. Istvánnál nem látunk, de még a tihanyi alapítólevélben sem (1055).

Szent István „*a nomád fejedelem nemzetségének karizmája* alapján akar engedelmességet (66)... Országát (regnu-

mot) *családi birtoka* módjára kezdi kormányozni familiájával s *rabszolgát* helyezhet megyék és uradalmak élére. Nyugaton hiába keresünk hasonló állapotokat, csak az V—VI. században, Merowing-korban van ilyesmi. Ez nem minta, hanem a kezdő viszonyok természetes egyezése. Sz. István hatalma *abszolút* monarchia? „Nemmel kell felelnünk“, írja Váczy. „A jogbizonytalanságokon kívánt segíteni és csak másodsorban jelentette a főemberek közreműködését a kormányzatban.“ — Karizmákról, valódi isteni csodatevő képességekről hitelesen szó van az első krisztusi papoknál, apostoloknál, aztán ezer évig alig fordulnak elő a nyugati keresztény társadalomban. Ha Árpádék iráni eredetére gondolok és ott a méltóságnevekben Mészáros Gyula számtalan példán mutatja be a méltóságviselőknek tulajdonított isteni eredetet és varázserőt: akkor el tudom képzelni, hogy a pogány magyarokban ily hagyomány is élt még. De Szent István intelmei, törvényei, legendái, oklevelei sehol sem említenek karizmákat, sőt azt olvassuk a nagy és Hartvik-legendában, hogy Sz. István holttesténél 45 évig nem történtek csodák. Azért a karizmák emlegetésének nem régi divatjával szemben nem árt némi tartózkodás. Az meg jobban hangzanék, ha *úgy* mondanánk, hogy Szent István törvényhozása elsősorban a saját királyi uradalmait, várait, népeit tartotta szem előtt s ezek példájától várta az egész magyar nemzet keresztény megújódását, rendjét és boldogulását. A saját uradalmi népeivel legkönnyebben rendelkezhetett a király s ez nem autokrata lelkületére, hanem bölcseségére vet világot. Nem rabszolgát állít ő várispánsága s *curtis*-uradalma élére, hanem hadifoglyul itt maradt művelt, asszimilálódott kiváló férfiakat s ezeknek biztosított egyenlő rangot a többi előkelő magyar ispánok közt a legkényesebb téren, a tanúskodás eseteiben is (II. 50. törv.),

21. „A királyi vármegye eredete“, írta *Holub József* (73—106. 1.). A vármegye rendszer Sz. István uralma elején már jórészen készen áll írja Holub s jegyzetben szól arról, hogy Tagányi szerint a kir. megye megalapítója csak Sz. István lehetett, s a várnépek állapotát rendezte az ő legendája, amelyben Nagy Lajos 1349-ben a karakói várnépet akarta keresni Fehérvárott s a káptalannál nem volt meg; ez a legenda tartalmazhatta Sarkas bíró 1046—1056 közt készült és Szent

László III. törvényében említett népösszeírását is. Krajner Bécsben 1879-ben kiadott könyve szerint a vármegye eredetét Geiz; herceg idejébe kell tenni.

A fejedelmi nemzetség birtokai Fehérmegyében s Esztergom-Balaton-Mecsek közt, Csalló-köztől a Kiskunságig, a legyőzött Koppány, Gyula, Ajtony birtokaival s a lakatlan, uratlan területekkel nyugati felségjog alapján Sz. Istváné lett, kott udvari gazdaságokat és kir. vármegyéket szervezett é: külön határőrvidéket. A mintát a frank-bajor közigazgató: szolgáltatatta, hol szintén volt comes, comitatus, civitas, centurionatus és a jövedelem egyharmadát kapta a frank gróf; de a grófságokat már akkor immunitások át meg áttörték. Sz. István csak az alap gondolatokat vette át, *politikai* területeket nem akart, csak azt, hogy miképpen lehessen a kir. szolganépeke ellenőrizni és szolgáltatásaikat *beszedni*. A megye, megyehatár és az ispán a zsupánból, aki választott öreg nemzetsége az itt élő szlávoknál előbb megvolt; de a vármegye szervezeti a német (frank) eredetű várakhoz kapcsolódott. Mégsem valószínű, hogy itt a honfoglalás korában grófsági szervezet állott volna fenn s hogy a frank comes-rendszer a kir. vármegye őse lett volna. Kizárt dolog Sz. István korában a megyékről, mim meghatározott kerületekről beszélni.

A kir. vármegye népei *a)* a *várszolgák*, kik a várföldekéi művelték s ipari munkások is kerültek ki közülök a vár része; gazdálkodásuk önálló, gazdasági szabadság mellett némi jogképesség is volt náluk, a nevük *civilis*, később *castrensis populus*; *b)* a várjobbágyok szabad emberek és Sz. István törvényeiben *miles* a nevük, már pedig a katonáskodás szabad emberek kiváltsága; másik latin nevük a *civis*, s a későbbi *castrum* korában ezt a nevet *várszolgák* vették föl, a civisek pedig a *vár jobbágy* nevet; földet kaptak katonai és tiszti szolgálat kötelességével, ami hűbérviszonyhoz hasonlított.. A *várszolgák* is közéjük juthatnak, azért megkülönböztetésül az előbbieket fölvevették a *Szentkirály jobbágyai* nevet.

Sz. István II. 50. törvénye szerint a vár (civitas) és a *curtis* ispánja esetleg *servus*, szolga, mégis tanúskodását a többi ispánoké közt kell elfogadni. Ez Holub szerint nem jelenti azt, hogy az ispán szolga is lehet, hanem hogy szolga lehet az alsóbb tisztt, az ispán helyettese, vagy száznagy, tíznagy, kik

a civis várjobbágyokból kerültek ki, valamint adószedők, sőt a vár udvarispánja is.

Ma sincs eldöntve, hogy a nemesek miféle viszonyban voltak a kir. vármegyével. Pauler szerint mílesen a nemesek is értendők, Hajnik és Tagányi szerint a közsabad vagy nemes nem tartozott a vármegye alá és nemének bíráihoz fordult, Hóman véleménye is hasonló; ellenben Váczy szerint a vármegye politikai felosztás, mely a területén lakókat mind magában foglalja közigazgatási tekintetben, de nem az ispán ítélte a nemesek fölött, hanem a királybíró.

Függelékben Holub felsorolja ábécé rendben a Sz. István korabeli 45 vármegyét. Pauler szerint 1038—1074 közt alig keletkezhetett új várispánság.

Holubnál is jótékony hatású lesz a fogalmak tisztázása.

Hogy a vármegye-rendszer jórészt *készen álljon Sz. István uralma elején és mégis neki tulajdonítsuk e rendszert, az lehetetlenség. Uralma elején 998-ban Sz. István gyerekeknek mondja magát, s akkor a somogyi ispánság, 1002-ben nagybátyja Gyula ellen kénytelen harcolni. Akkor tehát nem szervezhetett, építhetett 45 várat és megyét, de atyja Géza sem. Mert tanulmányozniuk kellett volna a *mintát*, a frank-bajor közigazgatást, amely bomlóban volt s amelyet bonyolulttá tett a sok kivétel, az immunitás. Bomló szervezetet csak nem vesznek mintául? Hát *mit vettek alapul?* Már Árpád átvette a korábbi Nagy Károly alapította pannóniai frank civitas, curtis és comes rendszert, mely a honfoglalás harcaiban megrongálódott, de nem omlott össze. A comesek és ministereik, ministerialisaik hódoltak már Pribinának is, részben el is szlávosodtak; hódoltak Árpádnak is, ki birtokba vette a régi fejedelmi birtokokat, mint sok más népvándorláskori fejedelem. Hódoltak a szláv szervezetlen zsupánok is, kik ettől fogva a fejedelmi gazdálkodás pannóniai rendszerét utánozták.*

Fejedelmi nemzetségnek oly nagy birtok, mely Esztergomtól a Mecsekig és Kiskunságig nyúlik, e^{ly} nemzetségnek igen sok, egész törzsnek sem lett volna kevés. De hát hogyan jut Sz. István ahhoz, hogy akár a Megyer törzsnek, akár az egész Árpád nemzetségnek közös birtokait a sajátjának nézze és alapos keresztény térítés előtt rokonainak lázadásával szemben félpogány többi rokonaira diadalmasan támaszkodják? Ide

valóban karizma, csodák sora kellett volna mindjárt Sz. István gyerekkorában. És hozzá mindjárt segítő rokonainak közös birtokaiból a legválságosabb kezdő években ő szervezte volna meg a 45 várispánság nagy részét? Mese az Tagányinál, hogy Sz. István-legendája tartalmazta volna a kir. várnépek összeírását és rendezését. Nagy Lajos udvara tévedett, mikor azt a legendát kereste, mely most is megvan, a flartvik-legendát vagy a nagy legendát, amelyből a pannonhalmiak kaptak akkor kivonatot a somogyi dézsmáról, de Nagy Lajos karakói várnépét bizony hiába keresték benne.

Amit Holub Tagányi után a *várszolgákról* mond, az annyiban igaz, hogy ezek a várszolgák egyszersmind milesek. civisek, civilisek, várörök, kik maguknak földet mívelnek és ipart üznek a házukra eső faluhatárban és otthonukban, nagyrészt családjuk és nem a vár részére; a várjobbágyok pedig a várszolgák tisztjei, kik közt elvétve akad szabad ember, mert ők is frank, római, gall, latin eredetű hadifoglyok úribb ivadékaik és befogadnak közéjük kívánczó szabad embereket, s ezeknek a latin neve nem civis, hanem minister. *Hűbéri* viszony Sz. István alatt egyáltalán nincs, mert a kir. adományokról is minden tulajdonos szabadon rendelkezik (II. 35. törv.). A *katonáskodás* nem a szabad emberek kiváltsága, mert a legtöbb katona a királyi várrendszerben szabados, hadifogoly eredetű: a magyar szabadok pedig többnyire önálló birtokosok, nemesek a gazdag, kiváló állású emberek és ivadékaik, kik önkéntesen csatlakoznak a várispán, az urak, főpapok vagy a király külön hadcsapataihoz. Fontos vagyoni *pereiket* a királyi udvar, kúria bírái elé vitték; lopások, gyilkosságok pereiben az ispán „lábánál“, megyéjében és saját járásaikban nyomozó királyi bírák minden büntettest üldöztek. *Nemzetségek* emlegetése csak a XIII., XIV. században szokásos s *nemes bírák* csak az Árpád-kor végén kezdenek működni a serviens nemesi autonómia kialakulásakor, mint ellenőrei s társbírái a nádori, ispáni bírászkodásnak.

22. *Gombos Albin* „Szent István háborúja II. Konrád római német császárral 1030.“ címen értekezik (109—132. 1.). Ostarichi már II. Henrik császár halálakor 1024-ben elérte a Lajtát. Ebből a határszélből Sz. István újra hódított a Duna két partvidékén egy-egy darabot, mikor legyőzte, szétszórta II. Kon-

rád császár seregeit 1030-ban. Mi volt e háború oka? Állítólag az, hogy Sz. István nem engedte át 1027-ben Magyarországon a császár Bizáncba induló követét, Werner strassburgi püspököt, mert a császár pártja elűzte Velencéből Sz. István sógorát Orseolo Ottó dogét, helyébe ültette Barbolano Pétert; de a velencei nép a dalmát, horvát s az olasz nép rokonszenvétől kísérvé Orseolo Ottót kívánta vissza vagy fiát Pétert és Barbolanot 1030-ban elűzte.

Mi volt hát a háború oka? A követ feltartóztatása után három év telt el a háború kitöréséig, tehát nem valószínű, hogy a követ esete volt az igazi ok; hanem inkább volt ok a háború kitörésére Barbolano elűzése Velencéből, amiben Sz. István kezét látta a császár, ki most már hűbéresévé akarta tenni a magyar királyt.

Érdekes, hogy a különben elég beszédes egykorú krónikák, évkönyvek II. Konrád magyar hadjáratáról sokszor írnak ugyan, de szűkszavúan, nem szívesen, mintha szégyellenék a dolgot és Sz. Istvánt még megtérése előtt levőnek említik, hogy enyhítsék azt a röstelni való esetet, hogy hadat indítottak az Európaszerte tisztelt, szentéletű magyar király ellen és a császár csúfos vereséget szenvedett és sereg nélkül tért haza. Nagy serege elveszett. A békekötés egy évig húzódott és természetesen a császár kötötte meg a békét, mégis 14 éves fiát tolják a hírek előtérbe, hogy a területvesztés szégyenét a kis fiúra tolják, ki fölkereste Sz. Istvánt a freisingi püspökkel. Egy író sem teszi szóvá a terület átengedését 1031-ben, hanem csak 1043-ban, amikor Aba király visszaadta Sz. István hódítását a Lajta és Fischa folyók közt meg a Morvamező szemközti részét.

XI. A pannonhalmi alapítólevél hitelessége.

23. A Szent István-Emlékkönyv kimagasló nagy értekezése *Szentpétery Imre* oklevél-professzoré, mely „Szent István okleveleit“ tárgyalja (II. 135—202. 1.) s e 67 lapból 42 a pannonhalmi alapítólevélről szól. A magyar oklevéltudomány itt kifejtette minden erejét, hogy a sokat vitatott kérdéstömeget végképp dülőre vigye.

Megállapítja, hogy a velünk szomszédos országokban Szent István korában még nem volt fejedelmi oklevéladás, hanem ez jóval később indult, kivéve Németországot. Boleszláv lengyel fejedelemre nézve kérdés, adott-e ki egyáltalán oklevelet. Magának az oklevéladó fejedelemnek csak annyi kézvonása volt, hogy a kész oklevelet monogrammjába sajátkezüleg húzta meg a befejező vonalkát.

Szent Istvánnak *tíz oklevelet* tulajdonítottak s ezek közül a nyitrait, a két zalavárit és a bakonybélit Karácsonyi János hamisnak bizonyította be, amit a három utóbbira nézve Erdélyi a bencés rendtörténet megfelelő kötetei végén új érvekkel kétségtelenné tett. A *pécsváradi* Karácsonyi hitelesnek vette, Erdélyi kimutatta hamis voltát. Bresslau Harry, az oklevéltan világszerte elismert mestere, nem ismerte Erdélyi érveit, csak azt látta, hogy a pécsváradi oklevél Szent Istvánkori németországi formulákat használt, azért Bresslau Szent Istvántól eredőnek vélte utóbb történt erős interpolálással, amire Szentpétery azt jegyzi meg, hogy „Bresslau nem ismerte a viszonyokat“, t. i. azt, hogy a pécsváradi a formulákat és mintákat, analógiákat a pannonhalmi alapítólevélből. Szent László pannonhalmi összeírásából s más oklevelekből (a pécsi alapítólevélből?) merítette a XIII. század 20-as éveiben. A *ravennai* oklevélről Bresslau kimutatta, hogy korsze-

rútlen a címzése, a conventus; motu proprio későbbi szavak használata s különösen Sz. Istvánnak 25 márka évi fizetéséről szóló ígérete, mert a márka szó Skandináviából csak 1045 körül jelenik meg Németországban. Hóman szerint még száz évvel későbbi Magyarországon a márka s a somogyi apátság 1091. évi alapításánál említett márka francia révén került írásba. Ugyancsak Hóman szerint a ravennai oklevél Béla ifjabb király 1233-iki okleveléből vette ki a „per adiutorium“ kifejezést, tehát ezután készült, talán a XIV. században.

„Általában a hamis oklevelek a XIII. század eleje óta készültek“ Magyarországon, mondja Szentpétery, amit Erdélyi úgy fejezett ki, hogy 7228 tájától készültek, mert Béla ifjabb király sürgetésére ekkor indult meg 1220, 1225, 1228. évi pápai jóváhagyással a II. András koronázó esküje ellen elidegenített szentkorona-birtokok visszaszedése meggyénként kiküldött bizottságok útján, sok évtizeden keresztül, s akkor érezték a birtokosok, hogy nincsenek sok birtokról és jogról okleveleik, tehát azokat prókátoraikkal addig kerestették, míg meg nem „találták“.⁵³

A veszprémi, pécsi, pannonhalmi, s a veszprémvölgyi Szent István-oklevél sem vitán felüli. Ez az utolsó görög nyelvű. A pannonhalmit 200 év óta támadják s a veszprémi és pécsi oklevelek hitelét is érték támadások. A *veszprémi püspökség* négy civitast és pagust meg falvakat adományozó alapítólevelét IV. Bélának tulajdonított hamis oklevél és a csonka 1295. évi tihanyi levél írja át rossz másolat nyomán. Eredetije nincs. *Még rosszabb a pécsi oklevél dolga*, mely értelmetlenül említi a püspökség határait. Ezt sem ismeri senki eredetiben, csak hamis II. András-oklevélbe átírva, amelyet a pécsváradi konvent 1350. évi átírásában írt át a somogyvári konvent 1404. évi átírata. Az ilyen átíratásokról mutatta ki Erdélyi, hogy így vannak elültetve a hamis oklevelek, hogy a saját koruk írásában gyanútlanabbak legyenek a bírák és hiteleshelyek előtt, mert *a régebbi korok írásait sohasem tudták jól utánozni* és átrajzolni, az első hamis okleveleknek és betoldásoknak pedig nem is volt keltezésök korába illő mintájuk.

⁵³ Akad. Értekezés 1906: A tihanyi apátság kritikus oklevelei — első lapjain.

A *pannonhalmi* alapítólevelet *Fejérpatak* László 1878-ban az addigi oklevéltudomány teljes magaslatán védte meg. *Városov* Gyula hozzáképest amateur laikus módon 1037-re tette az 1001. keltezésű pannonhalmi levél évszámát, mert nem tudta, hogy a bakonybéli alapítólevél XIII. századi hamisítvány, ennek formulái a pannonhalmi levélből vannak véve, s hogy a bakonybéli oklevél évszáma kései kitalálás.⁵⁴ *Karácsonyi* János XII. századnak vélte a phi oki. utóiratát, mert nem tudta, hogy az a két oklevél, amelyekből helytelenül következtetett, a pécsváradi 1015. és pannonhalmi két 1137-i oklevél egyike, az ő hibás következtetésének alapjai, hamis oklevelek, amelyek közül a phi ötven évvel későbbi Hoda-végrendelet foglalt a hiteles oklevél formulái közé száz évvel későbbi más írással. Hogy ily okoskodás mellett *Karácsonyi* a phi alap. levél keltét is ki akarta igazítani 1030-ra, valóban nem számít. A hamis okleveleken felépült okoskodásra aztán *Pauler* Gyula orsz. levéltári tudós fő előljáró nagyon helyesen kijelentette, hogy mivel a *phi oki. utóirata tökéletesen ugyanolyan, mint az oki. főszövegének írása, ez pedig teljesen egyezik a III. Ottó-oklevelek írásmódjával*: azért, ha az utóirat száz évvel későbbi betoldás, akkor a főszöveg is hamis, nem régibb 1212-nél, III. Ince pápa jóváhagyásánál és 1215. évi átírásánál. Ezekre Erdélyi felel a phi rendtört. I. kötetében (1902). Majd *Jakubovich* Emil adott új ötletet, hogy a phi oklevél 1101-ben készült, híven másolva a Sz. István-kori eredetét a datum-sorig. (1923, Magyar Nyelv 78. 1.)

Most következik Szentpétery állásfoglalása.

1. Szerinte a *pecsét* Sz. István phi oklevele hátulján úgy hiányozhatna, hogy az oklevél mégis Sz. István igazi oklevele lenne. Ezen tehát nem változtatna az, ha Sz. Istvánnak kezdetben nem létező pecsétjét egyelőre nem illesztették rá az okl.-re, aztán elfeledték és Kálmán korában vagy később ennek pecsétjét szíjazták az oki. hátára. „Nincs kizárva a lehetőség — írja Szentpétery —, hogy első királyunk a III. Ottó ural-

⁵⁴ Ez az amateur historikus és oklevélkritikus kezdte először látni a phi oklevélben azt a tíz sornyi betoldást, amelyet Bresslau és Szentpétery is látni véltek 31 évvel később (1916). Városovval egyeznek ezek abban is, hogy a phi oklevelet ellenjegyző Domonkos érseket vicecancarius címével együtt törlik.

kodása végén divó gyakorlatot követve ólombullát használt“ (150.1.). Az ólombullát később cserélték ki Kálmán-féle pecséttel.

2. Szentpétery megállapította, hogy a „*vicecancerarius*“ címzés a phi okl. vége felé mint *recognitio* (a kir. iroda főnökének ellenjegyzése) része nem felel meg annak a ténynek, hogy németországi oklevelekben 1001 táján *vicecancellarius* nem ismernek s a Róbert francia király 1019-iki oklevelében a *recognitio* sor „*subcancellarius*“ említ. A *vicecancellarius* cím a XII. század legelején egész Európában még csaknem teljesen ismeretlen s nálunk még száz esztendeig sincs nyoma. — Mindebből az következik, hogy a *vicecancerarius* a phi 1001-iki okl.-ben egyedül álló újítás. Külföldön is úgy keletkeztek ily címek, hogy valaki egyszer elkezdte, s rendszeren mások is felkapták, sőt elrendelték. Az 1001. évi okl. újításának nincs előzője és nincs folytatója. Egy elkezdte, de nem folytatta senki, mert nem volt megszervezve Sz. István és utódainál a kancellári hivatal. — A *vicecancerarius* *signum* sorában *domni* szó helyett *doni* van rövidítés jel nélkül. Oly hiba, aminőt minden időben el tudtak követni nemcsak a másolók, de még az irodafőnökök, sőt még késő utódaik, a könyvszedők és korrektorok, még a nagy szerzők és szigorú szerkesztők is. S tudni kell, hogy az okleveleket sohasem írták mindjárt tiszta végleges formában, hanem először megfogalmazták és erről diktálták le a szöveget a másolónak vagy ez maga nézte le és bizony hibázott is nem egyszer, hanem sokszor. Az olvasó pedig itt láthatja, hogy minő pontossággal és teljes figyelemmel dolgozik Szentpétery Imre. Annál jobb lesz ez a phi okl.-re nézve.

Szentpétery kimondja, hogy „*fotográfiai hűségű utánzatra a leggyakorlottabb középkori író sem lett volna képes.*“ Ezt jegyezzük meg nagyon jól és Szentpétery se feledje el! Mert szépen és igazán okosan kimondott tételét mindjárt elfeledte, mikor így szolt: „*olykor kitűnően sikerült csalárd utánzatok vannak.*“ (156/7. 1.) Ezt és a föntebbi tételt vigyázva csak úgy lehet összeegyeztetni, ha úgy mondjuk, hogy a „*kitűnően sikerült utánzat*“ nem „*fotográfiai hűségű utánzat*“ és csakis így igaz.

3. A pécsváradi oklevéllel kapcsolatban Szentpétery már megjegyezte, hogy *Bresslau* „*nem ismerte a magyar viszonyokat*“, vagyis az előző magyar oklevélirodalmat. Most aztán

magyar tanítványa, a mi oklevélprofesszorunk jobban élénk vezeti mesterét, a világirodalmi tekintélyű Bresslau Harry (158. stb. 1.), aki szerint a megbízható magyarországi oklevelek Sz. István nevével valóban Sz. István eredeti oklevelein nyugosznak s ezek minden *valószínűség szerint (!) III. Ottó kancelláriájának egyik volt nótáriusa kezéből kerültek ki*, aki II. Henrik uralma legelején, 1002 júliusában Sz. István udvarába jutott s itt fogalmazta és írta az első magyar király okleveleit, a pannonthalmit szept. előtt, a veszprémit szintien 1002 nyarán vagy őszén, a pécsit pedig 1009-ben. Bresslau átvizsgálta a német császári kancellária 70 darab kiadványát 996—1002 közt, összehasonlította őket és megállapította, hogy Heribert nótárius kiadványai négy változatot mutatnak, amelyeket Heribert A, Heribert B, Heribert C és Heribert D jelzéssel különböztethetünk meg. Szent István eredeti okleveleinek írója Heribert C ismeretlen nevű nótárius, csak a veszprémi püspökség oklevelének néhány formulája emlékeztet Heribert D-re (172. 1.). A pécsi oklevélre Szentpétery kiegészíti Bresslau állítását azzal, hogy ebben az oklevélben I. Ottó okleveleire emlékeztető részek is vannak a Heribert C jellegűek mellett (u. o.).

4. Bresslau megismétli ugyanazon állítást, amit Városynál jegyzetben említ a jelen tanulmány, hogy t. i. később a mostani 1001. évi phi oklevél közel negyed négyzetméternyi hártáján (48 X 45 cm²) *tizennégy félméteres sor szöveget rajzolt be valaki* hat és négy ugyanoly félméter hosszú sornak Heribert C írása szerint rajzolt két szakasza közé, anélkül, hogy bárki ezt a nagy betoldást vagy foltot észrevehetné (Singularé-tól a Precipimus kezdetéig). — Hát ez roppant nagy feltevés, mint Szentpétery is tudja, határos a lehetetlennel, gép nélkül. Lítógrafáló és fényképező gép az Árpádkirályok korában még nem volt. De még e gépekkel sem lehet tizennégy félméteres sort Heribert C írása nélkül, *minta nélkül* berajzolni hat és négy félméteres Heribert C minta után rajzolt két szakasz írás közé úgy, hogy rögtön a laikus szem is észre ne venné. Már pedig nézze meg bárki Szentpétery nagyon szép fotográfiáját a pannonthalmi 1001-iki oklevélről, hogy lát-e azon vagy a pannonthalmi eredetin eltérő írásszakaszokat.

De hát mi vezette Városhyt és mi vezette Bresslaut a

lehetetlenül nagy föltevésre? Városov még nem gondolt Heribert C-re, akit Bresslau földözött fel, s aki őt az 1001. évszám letagadására ragadja. Városov csak a *somogyi tized* adományozását vélte betoldottnak (a *Singulare-tól* Adhuc autemig tíz sorban), Bresslau ehhez csatolta még a *szabad apátválasztást, a papszentelést bármelyik püspöktől, az útikápolna és a mise-szandál kiváltságát*. Szent István igazi adományának csak azt a kilenc kis falut tartotta, amelyek az oklevél utóiratában vannak s fölteszi, hogy ezeket a kései betoldó kihagyta a Heribert C írta 1002-iki eredeti oklevélből, aztán mégis fölvette az utóiratba.

Ám sem Városovynak, sem Bresslaunak nincs joga hamis betoldásoknak föltételezni a somogyi dézsmát s a cassinói jogközösséghez és nullius joghoz hozzátartozó exemptiót, vagyis a megyés püspök alól való kivettséget a szabad apátválasztással és egyházi rendek szabad föl vételével együtt. Ki hiheti ei azt, hogy az első magyar keresztény század szentéletű szerzetesei Pannonhalmán hozzá mertek volna nyúl ni *Somogy vármegye összes terméstizedeinek szedéséhez* az első szent király akarata és támogatása nélkül? Egyházjogászok miképpen kételkedhetnek azon, hogy a pannonhalmi Szent Márton-egyház fölszentelése előtt biztosítani kellett ezen egyház dotatioját s ebben legnagyobb volt a somogyi dézsma és hozzá képest nagyon kicsi jövedelmet adott az utóiratban Sebestyén érsektől megnevezett, felolvasott *kilenc halász stb. jelentéktelen falu*, amelyekből Bálványis, Wisetcha, Murin, Kortó hamar eltűntek? Cassino és Cluny történetéből tudni kell, miért kívánták a két híres főmonostor példája és tapasztalata után a kilenc éve Rómából jött Anasztáz pannonhalmi apát és társai *a megyés püspök alól való kivettséget*, mert másutt a püspökök nagy kísérettel és zajjal verték föl a monostorok csendjét és fogyasztották élelmiszereit egyházhatósági látogatások jogcímén. Egyébiránt nem is volt Szent István fogadalmakor 998-ban püspökség, érsekség Magyarországon. Az *úti kápolna* kiváltsága sehol és soha nem volt annyira szükséges, mint Szent István király első éveiben Magyarországon, inert hiszen napokig járhattak az apátok, püspökök, ispánok, király, míg később is falusi egyházba betérhettek vásár- és ünnepnap i kötelező misehallgatásra. III. Ottó 998-ban azzal a megokolás-

sal adja meg a reichenauai bencés apátnak a *szandálban* való misézés kiváltságát, mert ez a római apátok szokása. Már pedig Anasztáz apát és társai csak 992-ben jöttek Rómából Prága mellé s onnan 996-ban Magyarországra; tehát éppen az 1001. évi alapítólevélben legérthetőbb az apát és szerzeteseinek ez a kívánsága.

Itt igen fontos az is, hogy mi nincs az 1001. évi *pannonhalmi oklevélben*, ami föltétlenül benne lenne, ha hamis kései betoldásokat szúrnak bele apátsági alapítólevélbe. Tudni kell, hogy a pápák 1000 tájától kezdve egyes kiváló érsekeknek, majd egyre több püspöknek, a XI. század közepétől kezdve szerzetes apátoknak is megadják kitüntetésképpen a *mitra* viselése jogát s ehhez hozzácsatolják a XII. századtól a *gyűri és pásztorbot* főpapi jelvényeit is. A magyar bencés apátok már 1086 előtt hordják a mitrát, szandált és útikápolnáknak miséznek, mert az I. esztergomi zsinaton Lőrinc érsek és tíz suffraganeus püspöke ezt eltiltják.⁵⁵ Elképzelheti-e azt valaki, hogy olyan kiváltságlevélben, amilyen az 1001. évi *pannonhalmi alapítólevél*, ha 1086 táján vagy utóbb megtoldják, nem vennék föl a mitra kiváltságát? És lám, ez a kiváltság hiányzik a *pannonhalmi alapítólevélből*. Tehát *semmi esetre sem toldoztak bele kiváltságokat 1086 után*.

A betoldás lehetetlenségét s a mitra hiányának nagy jelentőségét fölismerve bátran félbehagyhatnék Szentpétery 42 nagy lapnyi támadásának vizsgálatát; de mégis nem akarunk félmunkát végezni, mert még érdekes dolgok következnek.

5. Megütköznek azon, hogy az idegen németországi formulák közt folyó elbeszélésben és megokolásban Szent István egyes első személyben is megszólal a többes első személyű fogalmazások közt. Róbert francia király okleveleiben szintén vannak ily ingadozások. III. Ottó fejlett régi kancelláriájában

⁵⁵ Az I. esztergomi zsinat nem Kálmán király idejében volt 1110 körül, mint sokan elhibázzák, hanem (1083 után, mert István királyt már szentként említik a zsinat atyái) 1092 előtt, mert ekkor a szabolcsi zsinat Krisztus tilalmára hivatkozva eltiltja a házasságbontásokat, amelyeket Szent István törvénye még megengedett hűtlen elhagyás esetén, s az I. esztergomi zsinat is törvényesített hűtlen elhagyás és házasságtörés miatt. Az 1092. évi dogmatikus határozottság után többé magyar zsinat le nem térhetett a fölbontathatatlan házasság álláspontjáról.

természetesen már megcsontosodott az előkelő többes számú császári beszéd, de a pannonhalmi 1001. évi oklevélnek éppen az adja meg a közvetlenséget, hogy szinte halljuk belőle a magyar király egyszerű, őszinte szavát és magáévá teszi az isteni Mester evangéliumi példabeszédében elhangzó szemrehányást az 1001-ben már elégedetlenkedő veszprémi püspök felé ilyenformán: ha megadom mindenkinek azt, ami neki jár, szabad-e elégedetlenkedni azért, mert egyiknek jótékonyan és hálából többet adtam?

6. Szentpétery *egyetlen megtámadható pontnak* mondja (163. 1.) azt, hogy // *Paschatis 1102-ben* és vele két utóda 1175-, 1187-ben Szent István rendelkezésére hivatkozva jóváhagyják ugyan a somogyi dézsmaszedést, de a szentelésekben a megyés püspök jogát tartják fenn, vagyis nem olvasták el vagy nem erősítették meg a Szent István adta szabadságot, a megyés püspök alól való kivettséget. Végre III. Kelemen pápa 1189-ben ezt is megerősítette, valamint III. Ince pápa is 1212-ben, Pannonhalma javára döntötte el a veszprémi káptalan perét a somogyi dézsma dolgában és *1215-ben szóról-szóra átírta*, megerősítette *Szent István 1001. évi oklevelét*.

Bresslau és Szentpétery föl merik tételezni, hogy a pannonhalmiak oly oklevelet mutattak be átírás végett a pápai kancelláriában, amelyen még alig száradt meg a tinta, amelyen minden új volt s mégis el tudták fogadtatni 200 éves oklevélnek. Ki hiszi ezt el? A legmerészebb föltevéseknek micsoda áradata ömlik itt, hogy végsőkig próbára tegye a józan emberi ész türelmét és teherbíró képességét?

7. Szentpétery *egy kicsit* maga is megsokalja a dolgot és megjegyzi, hogy a „*Sit idipsum*“ kezdetű kifogása Bresslawnak nem fogadható el, de már Hóman kifogását el kell fogadni, mert hát az nagy dolog, hogy István király *Ungarorum* rex-nek címezi magát, a 8-ik sorban pedig *Ungaros*, a 13-ikban *Ungarico* szót használ. Ez „elég súlyos körülmény“ — jegyzi meg Szentpétery — ámbár igaz, hogy Ungri és Ungari szavak egész közönségesek a németországi egykorú írásokban (165. 1.).

8. „Kizártnak kell tekintenünk azt, hogy a *recognitio* sor (*Dominicus archiepiscopus vicecancerarius fecit*) meg lett volna az eredetiben, mert a *vicecancerarius* lehetetlen s a *fecit* sem igazolható.“ Ami van, az lehetséges. Szentpétery nem

engedi meg a missionarius érseknek, hogy pillanatnyi oklevél-író szerepének vicecancerarius és fecit szavakkal adjon egészen eredeti kifejezést; de egy későbbi hamisítónak megengedi, noha az sem talált erre mintát. Az 1209-iki eset nem megfelelő, nem kielégítő (168.).

A dátumsor elejéről elmaradt a *Data*, végéről az *Adum* és *helynév*. Hol hiba ez? Németországban. Hát egy térítő érseknek csak azt szabad írni első és egyetlen oklevélíráskor, ami Németország legszabályosabb okleveleiben szokásos? Akkor Domonkos érsek úr kezébe sem veszi a tollat, mert a legszabályosabb oklevélíráshoz legalább egy kis formulare-könyvtár kell, az pedig Szent István király második évében még nincs, hiszen még királyi iroda sincs. Könnyű ilyesmiket követelni az osztrák és magyar diplomatikai intézetekben.

És most már Szentpétery eljut oda, hogy fölvesse a kérdést: *mi volt az oka az interpolációnak?* — Micsoda interpolációnak? Hát szabad itt 10—14 soros, félméter hosszú sorokból álló nagy betoldásról beszélni? Mert ilyen betoldásra a legnagyobb modern diplomatikai rajztehetség kellene, oly szöveg betoldására nagyban, amelynek nincs mintája? — De ismételjük meg a kérdést: mi volt az interpoláció célja? Felelét: csakis *a somogyi dazsma!* Hát kezdődhetett volna ez a dézsmaszedés Pannonhalma részére Sz. István rendkívüli akaratára nélkül? Ki tűrte volna kétszáz éven át ezt a példátlan jogot Szent István nélkül csak néhány hétig vagy hónapig is, kivált a veszprémi püspökség körében? De a köztudomású dolog ellen sokáig csak az a veszprémi püspöki felszólalás hangzott el, amely már 1001-ben említve van a pannonhalmi alapítólevélben, valamint az is belekerült, hogy a király a Kortócurtist, királyi udvarnok falvak központját összes tartozékai-
val odaadta a veszprémi egyháznak, Szent Mihálynak kárpót-
lásul a jogosan eladományozott somogyi tizedekért. Ezt mind el kellett feledni Veszprémben, hogy ott száz és kétszáz év múlva újra meg újra perelni merjenek a somogyi tizedekért és bírák tanítsák meg a veszprémieket Szent István akaratára. De akit egyszer megrágalmaztak, perbe is hívtak, arra mindig gyanakvással néznek az emberek. Még történettudósok is,

pedig nekik tudniok kellene a történeti igazságot, az eredet okait és körülményeit.

Bresslau szerint az interpolált rész (14 sor) a valódi dispositiót szorította ki, a birtokok megerősítését, amely az 1102. évi Heribert C írta eredeti oklevélben a főszövegben volt. Ezt az átdolgozáskor kihagyták, de végül mégis fölvették az utóiratba. — Minő könnyelmű játékot üznek itt nagy tudósok a képzeletükkel! A pannonhalmi 1001. évi oklevél előttünk van s nem látni benne semmi betoldást. De Bresslau képzelete szerint megtörtént a legnehezebb, sőt képtelen nagy művelet, az oklevél nagyobb felének befoltozása láthatatlanul, hogy aztán a 14 új sor helyéről kilökött régi 2 sort megint beiktassák az utóiratba. Mert jól tessék megfontolni: Heribert G két sorát kidobták, e két sor helyére mintairás nélkül berajzoltak tizen-négy félméteres sort, s a kidobott két sort újra visszafogadták az utolsó helyre. Miért nem hagyták helyén a két régi sort, s miért nem vették utóiratba az egyházi kiváltságok tizennégy sorát? Az a kései rajz-zseni mit törődött azzal, hogy lehetett-e így írni oklevelet száz vagy kétszáz év előtt Németországban?

Mikor történt az interpoláció?

Az 1001. évi pannonhalmi alapítólevélbe toldás sohasem került, legkevésbé pedig tizennégy vagy tíz félméteres sor betoldása. Ez csak képzeletben lehetséges oly eredeti oklevélbe, amilyen a pannonhalmi oklevél. Egyes szavak betoldása eredeti írásokba vakarás helyére sokszor megtörtént, de könnyen fölismerhető. Betoldások történtek nagy számmal hamis átiratokba, ahol az átíró konvent, káptalan vagy királyi oklevél a saját írásába belefoglalta a kellőleg nem ellenőrzött hamisítványt. Ilyesmiről a pannonhalmi alapítólevélben szó sem lehet.

Szentpétery azonban Bresslau, Városov, Jakubovich stb. után ezt lehetségesnek, sőt valószínűnek, akár biztosnak is tartja, még pedig III. Ince pápa 1215. évi hiteles átírása előtt 1209—1212 közt. Milyen alapon?

1. Mert ismer egy *vicecancellariust* 1209-ben, ki a következő évben cancellarius lett és veszprémi pépost, tehát peres fél a somogyi dézsmaperben (168. 1.), amelyet III. Ince pápa 1212-ben Pannonhalma javára döntött el a Sz. István-oklevél alapján, amelyet a pápai kancellária alaposan megvizsgált és

hiteles átiratban kiadott. Lehetséges-e elképzelni, hogy friss írású és hártájú 1209—12 közt készült nagy hamisítványt 1209—1215-ben a pápai kancellária elfogad kétszáz évvel régibb írásnak és hártjának?

2. Igaz ugyan, hogy az 1001-iki phi alap. levél írása — mert a veszprémi és pécsi oklevél írása ismeretlen — „*frappánsan*“ egyezik III. Ottó császár okleveleinek írásával, különösen a Heribert C nótáriusnak 996—1002 közti írásával (az 1001-iki phi oki. első sorában az egyik *d*, a végső signum-sor egész írása, az *f*, *f*, (*s*) és *p* betűk alsó szárának rövidsége), de Szentpétery szerint ez utolsó betűk alsó szára „némileg nyomottabb“, a hetük átírása *ingadozó*, „*mi nem éppen gyakorlott kézre mutat*“; sokféle rövidítés jele eltér a XI. század eleji német császári oklevelek írásától. Az *et* rövidítésjel (minő a violinkulcs) írásával a pannonhalmi oklevél írója is próbálkozott, de elég siralmasan sikerült; a látott *minta utánzására való hiú törekvés* jeléül egészen furcsa 3 vagy 5 jelet is írt, elhagyta a fleribertre jellemző *d*-cifrázást s egyszerűbb *d*-re tért át; a hosszabb írásban elhagyta a *t* betű alsó kigyóvonalát (jobban mondva 3-as jegyét) és *csak egy kísérlettel próbálja követni nagyon silányan*; az *r* betű szára a császári oklevelekben lefelé mélyen lenyúlik a sor alá, míg a pannonhalmi *minduntalan megfeledkezett* róla s rövid szárú *r*-et írt. a lefelé nyújtást pedig sajátságosan hullámoztatja; feltűnő, hogy *egyszer* (!) a capitalis *Á*-ban a keresztvonalat a pannonhalmi elhagyja (!) s a szó közepébe ily *A*-nak belezavarása *szokatlan*, mint az is, hogy a millesimo primo-t MII alakban írja MI helyett (173—181. 1.). Hogy a *d* és *s* betű kétféle, a rövidítésjelek száma is nagyobb, mint a jól begyakorolt és gépiesebb császári oklevelekben, ez az írás *nyugtalanságai* mutatja az 1001. okl.-ben. „*Fel lehet tenni, hogy a C alakú chrismon egyesítését Krisztus monogrammjávai az 1001. oki. írója találta* ki, mert Heribert szögletesre rajzolta a chrismont“ (182.).

Szentpétery egyfelől *frappáns* egyezéseket lát a phi 1001. okl. írása és Heribert C írása közt, másrészt *nem éppen gyakorlott kéz* ingadozására, nem sikerült utánzásra, nagyon silány kísérletezésre, feledékenységre, nyugtalanságra következtet; végül pedig megengedi, hogy *önálló újító* is tudott lenni.

Vajjon kire alkalmazza e jellemvonásokat Szentpéteri?

A saját csodateremtényére, a csodarajzolóra s a csoda kultúrhistorikusra, aki tudta, hogy Szent István korában még nem dukál mitra a pannonhalmi apát fejére, s ebben oly erős volt, hogy száz-kétszáz évvel a Heribert C írta 1002 augusztusi oklevél után is ellenállt minden kísértésnek és nem vette föl ezt a főpapi jelvényt a szandál és útikápolna mellett Szent István kitüntető adományai közé.

Én pedig elfogadom azokat a jellemvonásokat Domonkos érsekre s az ő oklevélírására. Figyelembe veszem Bresslau és Szentpétery azon fontos megállapítását, hogy az 1001. évi ma meglevő pannonhalmi alapítólevél írásában „frappánsul“ érvényesülnek III. Ottó okleveleinek s közelebbről e császár 996—1002. levelei egyik jegyzőjének Heribert C-nek ismertetőjegyei, de ezek bizonyos tökéletlenségeket, gyakorlatlanságot, ingadozást, másrészt újításokat is árulnak el. Ezek a jellemvonások nem egy képzeleti csodarajzolóra és csoda óvatos szentistváni korismerőre vallanak, ki állítólag 1209—12 közt írta volna meg az 1001. évi keltezésű oklevelet, hanem annál inkább illenek a Szent István pannonhalmi fogadalmánál 998-ban jelenlevő s három évvel utóbb oklevélírásra vállalkozó hit-hirdető középkorú érsekre, aki a püspökszentelést és érseki címet Methodius és Romuald két remetéje módjára Rómából, a pápa és III. Ottó császár köréből hozta, aki előbb mint pap vagy diák a császár irodájában dolgozott, Heribert C hatása és vezetése alatt másolt, de még nem sajátította el tökéletesen Heribert C minden fogását. Itt az egyetlen és mindenesetre első szentistváni oklevél megszerkesztésére nem mint cancellarius vagy cancerarius, mint rendes kir. irodafőnök vállalkozott, hanem szerényen helyettes cancerariusként s erre maga találta ki a vicecancerarius címet. Az is lehetséges, hogy az oklevél letisztázására Szent István 1001 szept.—nov. il. előtt egyenesen császári sógorától kért Írnokot, mert úgy illett, hogy Szent Márton katonapüspök pannonhalmi egyházi fölszentelésén oklevélben biztosítsák a csodatevő szent egyháznak dotatióját, nászajándékát.

Éppen Bresslau és Szentpétery aprólékos írásjegy-vizsgálata alapján meg kell állapítani, hogy az 1001. évi keltezésű pannonhalmi oklevelet sohasem írhatták igazabban, mint Heri-

bert C korában, 998—1001 közt Heribert C köréből jött írrok keze által; s ezen oklevelet soha később be nem toldhatták, mert két kéznek itt nincs semmi nyoma, kivéve talán az utóirat legutolsó szavait, amelyeknek jellege legfőlebb egy-két évvel későbbi írást enged meg, Szent István akaratából, mert e nélkül sem a somogyi tizedszedést, sem a pozsonyi vám harmadának élvezetét Pannonhalma sem akkor, sem később soha meg nem kezdhette volna. A száz és kétszáz év múlva kezdett perek csak azt bizonyítják, hogy az ellenfelek éberem örködték, sőt már 1001-ben is a veszprémi püspök, de a szent király akarata és a későbbi bírák, pápák, királyok stb. ítélete újra megtanította az ellenfeleket a történeti igazságra. Ezt erősítik mindig egyre jobban, ma talán mindenkorra a tudósok mélyreható, s minden apró részletre kiterjedő vizsgálódása, aminő legutoljára Bresslau és Szentpétery modern, teljes diplomatikai felkészültsége s jól szemügyre vett érvelése.

Az, hogy Heribert C II. Henrik uralkodása elején csak 1002 júniusáig hagyott nyomot a császári kancelláriában, nem jelenti azt, hogy Heribert C akkor Magyarországra jött s itt ő írta volna az 1001-ik évi pannonhalmi alapítólevelet és az 1002. évre keltezett veszprémi és 1009-iki pécsi püspökség területére (négy civitas- és falvaikra, a pécsi egyházmegye-néhány értelmetlen határára) vonatkozó furcsa írásokat.

Szentpétery meggyőzően kimutatja, hogy a pannonhalmi 1001-iki oklevél írása *legközelebb áll ugyan Heribert C ismeretűjegyeihez, de némely apróságokban eltér tőle*. Ezt teljesen megérteti az, amit az oklevél világosan megmond, hogy Domonkos érsek, az ugyanakkor említett Sebestyén (Hartvik szerint esztergomi) érsektől különböző nem megyés érsek írta, nem gyakorlott kancelláriai eljárással, hanem egy esetre fölkérve vagy ajánlkozva.

Heribert C nem igazolt szerzője a veszprémi és pécsi okleveleknek sem, mert ezeket írásukból senki sem ismeri, a Heribert C írásegyezéseket itt nem lehet kimutatni, sőt úgy tudjuk, hogy mind a kettőt kétszáz évvel későbbi hamis királyi átírásokból írták át. A veszprémi oklevél szövegét IV. Béla király hamis átírólevele foglalta magába és a tihanyi konvent

1295. évi csonka átírólevele; a pécsi oklevél szövegét II. András király hamis oklevele átírásából írta át a pécsváradi konvent 1350-ben s ezt a somogyvári konvent 1404-ben, ha ugyan az átírások később is nem hamisak.

A pannonhalmi eredeti 1001. évi oklevél így kezdődik:

Chrismon (Jesos Christos monogrammá) In nomine Domini Dei Summi. Stefanus superna providente clementia Ungorum rex.

A veszprémi állítólag 1002. évi oklevél így kezdődik:

In nomine Sancte et Individue Trinitatis. Stephanus Dei gratia hungarorum rex.

A pécsi állítólag 1009. évi oklevél így kezdődik:

In nomine Sancte Trinitatis et Individue Unitatis. Stephanus Hungarie rex.

A pannonhalmi oklevél egykorú írásában a kezdés tökéletesen megfelel keltezésének. A veszprémi és pécsi oklevél köszöntő és oklevéladót címező kezdése tökéletesen megfelel a III. Béla és IV. Béla okleveleiben olvasható köszöntésnek és részben a címzésnek és nagyon messzire esik Heribert C-től.

Hogy a XIII. századi hamisító németországi oklevélformulákhoz is hozzájutott és ezekben Bresslau és Szentpétery ráismernek Heribert C korabeli egy-két formulára, az rájuk nézve szerencsétlenség, de nem egyedülálló a formákkal megelégedő, vagy ezekre a formális németországi jegyekre nagy súlyt helyező diplomatikában. Csak az a meglepő, hogy a két századdal későbbi magyar formulákkal nem törődik.

Bresslau és Szentpétery fegyverei közt a pannonhalmi oklevél kelte ellen fontos volt, hogy Heribert C-nek kellett szerkesztenie a veszprémi 1002. és pécsi 1009. évi okleveleket is, Heribert C tehát itt lakott Magyarországon 1002—1009-ben, tehát a pannonhalmi oklevél 1001-iki keltezése hibás és kijavítandó 1002-re. A vicecancerarius keresése pedig elvezette őket az 1209—12. évi interpoláció föltételezéséhez. De ezt a képzeleti lehetőséget senki sem valósíthatta meg, a nagy föltevés pedig botlásról botlásra vezette a tudomány nagytekinetlyű vizsgálóbíráit.

A pannonhalmi 1001-iki oklevél úgy, amint ma megvan, teljességében hiteles, eredeti oklevele Szent Istvánnak és nagyon méltó lett volna a 900-ik Szent István-évet ünneplő

Emlékkönyvhöz, ha benne ez a történeti és diplomatikai igazság jutott volna diadalra. Ami érdeme Szentpétery nagy tanulmányának, azt szívesen elismerjük és vajha mindig csak érdemeit ünnepelhetnők a kiváló derék tudósnak és mesterének, Bresslaunak.

Az ő nevét ne keverjük bele a *veszprémvölgyi apácák görög oklevele* ügyébe úgy, hogy amaz oklevél csak az idejövetele, 1002 júl. előtt kelhetett, mert utóbb már ő szerkesztette volna másképpen (194. 1.). Ezen oklevélre nézve fontos volt Hóman meglátása, hogy nem a pecsétes magyar országos levéltári példány a hiteles, hanem a nemzeti múzeumé (188. 1.). Az előbbit az 1290—95-iki per alkalmával készítették annak igazolására, hogy az apácabirtok tizedei az apácákat illetik (amire sok példa volt) és lelkészeik az esztergomi érsek alá tartoznak (ami szintén igaz volt a kir. alapítású monostorokra nézve). Czebe Gyula akadémiai értekezése 1916-ban figyelmet keltett, de Hóman kimutatta, hogy nem 1109-re teendő az oklevél szerkesztése, hanem 1000—1009-re, s a szerkesztő járatos volt a balkáni és bizánci oklevelek dolgában. Lehet, hogy a veszprémi apácák nem voltak kezdetben sem görögök, hanem bajorok és magyarok, mégis valószínűbb a görög eredetük, s méginkább az, hogy a monostor auctora, alapítója volt görög nyelvű. Ehhez fűződik az az elmélet, hogy Szent István nővére bolgár fejedelemné férjétől elhagyva fia görög nevelése végett alapította a monostort, vagy hogy Szent Imre bizánci felesége alapította. Az oklevelet összehajtvá vagy inkább göngyölve zsinórral átkötötték és végét lepecsételték. Ha a zsinórt elvágták, a pecsét leesett és hitelét veszítette.

IV. Béla két oklevele említ tűzvészben és tatárjáráskor elpusztult Szent István-levelet, de ezek hitelét igazolni nem lehet. Valószínűbb az, hogy Szent István levelet váltott Szent Odilo clunyi híres apáttal.

A végső és igen örvendetes eredmény itt az, hogy *Szent Istvánnak egyetlen hiteles eredeti oklevele* a pannonhalmi 1001. évi oklevél, mely méltó arra, hogy *országos szent ereklyének* tekintessék és illő tiszteletben részesüljön a tudomány részéről is.

XII. Törvények. Szentkorona eszméje.

24. „Sz. István törvényei és az ú. n. symmachusi hamisítványok“ írta *Madzsar Imre* (205—233. 1.). Csak egy kis törvénycikkelyről van itt szó. Sz. István II. 3. törvénycikkelye a XII. századi Admonti-codexben azt mondja: „*a clericusok tanúi és vádlói rossz hír nélküli emberek legyenek, kiknek feleségök és fiaik vannak és mindenképpen prédikálják Krisztust; laicusnak tanúságát clericusok ellen senki se fogadja el; úgyszintén senki se hallgasson ki clericust, egyházban*“. Madzsar itt nagyon helyesen ellenmondást lát s a Krisztus-predikálásban Krisztus teljes megvallását érti. Keresi az eredeti, szöveget, hogy az ellenmondást kiküszöbölhesse, mert nem lehet, hogy a törvény először elfogadja a nős, tehát laicus ember tanúságát s mindjárt utána eltiltsa.

Meg is találja a *legrégebb szöveget* az 500 körül írt *symmachusi hamisítványokban*, amelyek nem Symmachus tudtával azon római nagy viszály idején készültek, amikor 498-ban meghalt egy pápa s utódává választották Symmachust, de a kisebbség ragaszkodott Laurentius főesperes pápaságához, ki elfoglalta a Lateránt Róma nagy részével s a többség pápája a Vatikánba szorult. Akkoriban gyűjtötte össze Dionysius Exiguus a hiteles pápai és zsinati végzéseket, s ezek közt még nem voltak meg a symmachusi hamisítványok, amelyek egyikében benne van a *Krisztusprédikáló laicus tanú*, de benne van a magyarországi helyes eredeti szöveg is, hogy „*clericus tanúságát laicus ellen senki se fogadja el, mert clericust nyilvánosan kihallgatni nem szabad, csak egyházban*.“ Az erről szóló hamisítvány neve *Constitutum Silvestri*, mert I. Silvester elnöklete alatt 324-ben tartott római zsinat határozatait akarja tartalmazni és 3. 14. 15. capitulumában az itt idézett cikkelye-

ket foglalja magába. Nagy Károly császár e 3. cikkelyt fölvette törvényeibe. A IX. század közepén négy rokon koholmány készült, melyek közül a *Capitula Angilramni* I. Adorján pápa 785. évi állítólagos rendelkezését tartalmazza az egyháziak elleni vádemelést tiltó 71 ponttal, s ezzel rokon *Pseudo Isidorus* nagy kánongyűjteménye. Angilramnus capitulumában is benne van a *Constitutum Silvestri* 3. 14. 15. cikkelye, még pedig egymás mellett mint Sz. István TI. 3. capitulumában, bár itt a Silvester-féle 3-ik kánont csak ennek utolsó mondata adja. A *Pseudo Isidor* gyűjtemény IX. századi *átdolgozása* a Silvester-féle 3. kánont II. III. IV. pontra osztotta s *magyar törvényünk a IV. pontot vette át címével s az V. pont első mondatával*. Az admonti kis eltérést a másoló vagy forrása okozhatta. A 888. évi mainzi frank zsinat szintén tartalmazza Silvester II. III. IV. pontjait. Az 1012-ben fölszentelt bambergi székesegyház kapott a császártól *Liber canonum*-ot s ilyet kaphattak a magyar főbb egyházak is, főleg Bajorországból.

A *Pseudo Isidor* Decretalisok és kánonjogi rokonaik körül rengeteg irodalom fejlődött ki. Sz. István törvényeinek szövegkritikai kérdéseivel is foglalkozott Sawicki J. 1929-ben az *Ung. Jahrbücherben*. Madzsar még a saját eredményeivel sincs végképp megelégedve, de mi hálásak vagyunk az egyetlen kiragadott probléma megvilágításáért. Érdekesnek találjuk itt azt is, hogy a Szentírásban követelt két-három tanúból hogyan lett a *Constitutum Silvestriben* főpap elítéléséhez szükséges 72 tanú, presbyteréhez 44, diakónuséhoz 36, a subdiakónuséhoz és kisebb rendbeliéhez 7 tanú (220—221. 1.),

25. „Szent István „Intelmei“-nek forrásai“ címen írt *Balogh József* (237—265. 1.) „Magyarország társadalma XL századi törvényeiben“ című 1907. évi munkám 5—6. lapján ezeket írtam: Sz. István Intelmeinek köszöntő formulája (*invo-catio*) a *Turóczy-codexben* *In nomine Domini nostri Jesu Christi*.“ Ez a formula csak a *Prippinidák* törvényei (és oklevelei) élén fordul elő 742—SOI közt; Nagy Károly császárkoronázásától kezdve „*In nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti*“ formula lép föl, Jámbor Lajosnál *In nomine Domini Dei et Salvatoris nostri Jesu Christi*“ 815—819 és 826—831 közt, *in nomine Domini nostri Jesu Christi Dei aeterni*“ 840—856 közt, aztán a *Karolingoknál*, *szász császároknál* stb. „*In nomine*

Sancte et Individue Trinitatis“ következett. Ebből önként folyik a következtetés, hogy Szent István Intelmeinek szerzője legvalószínűbben egy 742—801 közt készült Pippinida mintát tartott szem előtt.“

Balogh József egyáltalán nem törődött az Intelmek eredeti *tiszta Pippinida köszöntőformulájával*, pedig egyelőre ez az egyetlen oly szövegrész az Intelmekben, amelyeknek forrása, vagy legalább e forrás kora és hazája *biztosan megállapítható*. Békefi bizánci mintákat keresett 1901-ben (Századok), Balogh ismételten végig kutatja a Karoling király-tükröket, végül visszamegy Sallustiusig, sőt már kezdetben Nagy Sándorig, de sehol sem talál egyetlen kis sornyi egyezést a magyar Intelmekkel. Nagyszerű irodalomtörténeti eszmefejlődést tár elénk a királyoknak szóló buzdításokról, eszményképekről, szemrehányásokról, de mintát, mely csak egy kis sornyi egyezést is mutatna Sz. István Intelmei számára, nem fődözhetünk fel sehol. Sőt azt is meg kell állapítanunk, hogy ahol az eszme, tartalom közel állana az Intelmek egyes pontjaihoz, mihelyt a szövegeket részletesen elolvassuk, meggyőződünk, hogy ilyen szöveget az Intelmek szerzője biztosan nem látott, mert mint középkori szerző okvetlenül átvett volna egész mondatokat a sok szép, hatásos régi rokонтartalmú írásokból. — De lássuk Balognál a rokon irodalmi forrásokat:

A hellenizmus Kr. e. közhellyé tette az első sotér = megváltó uralkodó varását Nagy Sándor mintájára. A pogány Róma a caesar-eszményt istenítette. *Szent Ágoston* a Kr. u. IV. század végén megalkotja a Civitas Deiben a keresztény uralom új elméletét s V. könyve 24. fejezetében megrajzolja a keresztényien boldog uralkodó típus-képét, mely századokra irányadó és megtisztítja a pogány soterológiától a kereszténnyé vált császáreszményt. *Gelasias* pápa (t 496) levele figyelmezteti a papságot, hogy Isten ítélete előtt az uralkodókért is felelős.

Sevillai Isidorus a VI. sz. végén írt Szententiajával nagyon hatott a Karoling-király-tükrökre. Kis népszerű könyv frankországi ír szerzőtől a 12 visszásságról „*De XII abusivis saeculi*“: a bölcs és aggastyán, ifjú és gazdag, feleség és nő, perlekedő és koldus, király és püspök, tömeg és nép nevével ellentétes jelzőkkel csupa visszásság, pl. az „*iniquus rex*“, ki

a „recte agendo“-ból vette a rex nevet. Pseudo Cyprianus a kis könyv vélt szerzője. Egy vatikáni codex 645. évi levelében az van, hogy a király gyakran kerüli az ifjak tanácsát.⁵⁶ Szintén ir eredetű a *Proverbia Orecorum* 74 sententiája. Ebből vette az ír *Kcithwulf* a királyi erényépület 8 oszlopát a Libor manuálisban, mely nagyon hatott a későbbi Karoling királytükör-irodalomra. E nyolc oszlop: a veritas és patientia, largitas és persuadibilitas, malorum correptio és levitas tributi, bonorum elevatio és aequitas — egészen mások, mint a magyar Intelmek tíz égi karához hasonló királyi erősségek. A 775 körül író Kaihwuli után e VIII. század végén *Paulinus* „Liber Exhortationis“-t írt Erich friauli örgrófnak a lelki érdekek felsőbb-ségéről.

Jó intelem volt *Nagy Károly* beszéde fia Lajos 813. évi koronázásakor. Az első Karoling királytükör az ir-francia *Smaragdus* apát „Via regia“ c. könyve (820 k.) az üdvösség királyi útjáról. Főerény a sapientia, mely virtust ad a tettek. *Orleansi Jónás* műve „De institutione regia“ Pippinhez (834) a szentágostoni boldog államfőről, Isidorusból s a 12 vizságságról. *Hinkmár* rheimsi érsek a király személyéről és királyi szolgálatról, az előkelőkhöz „pro institutione Carlomanni regis“, a palota rendjéről, Kopasz Károly királyhoz a hibák kerüléséről és az erények gyakorlásáról írt műveket és rövid szabatossággal adott intelmeket a 882. évi zsinaton a Szentírásból és keresztény fejedelmi hagyományokból. A skót *Sedulius* 860 körül „De rectoribus christianis“ címen a királyi 8 oszlopot újította föl minden oszlop prózai bemutatása után versben is. *Dhuoda* grófné anyai intelmeket írt fiának „Liber manuális“ címmel (841) az erényekről, imáról, királyhúségről, életbölcseégről. A 829. és 909. párisi és troslyi zsinatok jó fejedelem után áhítoznak a romlott korviszonyok közt.

Egy-két címben *institutio* ragadja meg Balogh figyelmét; itt-ott mintha a magyar Intelen egy-két szavát lehetne fölfedezni; de mind hiába. A középkori szöveghatások ismertető jegyét, a szövegdarabok átvételét sehol sem ismerjük fel.

⁵⁶ A magyar Intelmek szerint a király csak akkor méltó a király névre, ha recte agit, különben tyrannus a neve. Az ifjaktól ritkán kér tanácsot. Ez utóbbi rokonabb Sz. Benedek Regulájának tanácsról szóló fejezetével. Az előbbi a köztudatban élt.

Hogy készült hát Sz. István Intelme? Balogh szerint *bajor pap* írta oly formába, ahogy most írunk nagy irodalmi ismerettel úgy, hogy senki sem tudja megmondani, mit honnan vettünk át, nagy írásművészettel. Ily írásmód azonban alig fordul elő a középkorban. Ott nem az egyéni, szerzői eredetiség a fontos, hanem a régi tekintélyes szövegek gyűjtése, kiírása, mint kincsek összehordása s ezekhez fűződő gondolatok, érzelmek, tanulságok közlése az első követelmény és általános törekvés.

Sz. István Intelmei határozottan felismerhető 742—801 közt szokásos *Pippinida-köszöntéssel* kezdődik. Ez döntő fontosságú, mert ily köszöntést Sz. Istvánék csak kétszáz évvel régibb írásmű homlokán találhattak. Az Intelmek minden része *szabatos*, synonym, *rokon kifejezéseket halmoz* a nélkül, hogy szószaporítást akarna. Minden szó a maga helyén van és a szóhalmozás mindenre kiterjedő figyelmet jelent. Ez azt mutatja, hogy Sz. István erkölcsi Intitutiója, politikai kis királykönyve *sokszoros átdolgozáson*, csiszoláson ment keresztül már a Pippinida korban. Másrészt az egész tartalma, mind a tíz capitulum, ezek vezérszavai és motívumai annyira megfelelnek a Sz. István-kori magyar viszonyoknak (itt az egyház még új, fő társadalmi osztályok: seniores, principes, comites, milites, hospites et advene), hogy a frank Pippinidaminta itt formájában tökéletesítve, tartalmában teljesen meghonosítva, *alapos szép átdolgozást* nyert Sz. István és tudós tanácsosai részéről egy jó tollforgató keze által. Hogy ez miért lenne éppen bajor pap 1022 körül, amikor Henrik magyar királyfi körülbelül 15 éves és már időszerű az Intelmek megírása, a magyar főpapok és papok közt pedig már külföldön is járt, tehetséges, ügyes kir. tanácsosok és irodai emberek alakultak ki: ezt nem látjuk sem az Intelmekben, sem a megírásához szükséges tudnivalókban megokolva. Ha a fönt elsorolt sok királytükört bárki betéve tudta volna, akkor sem írhatta meg az Intelmeket úgy, ahogy megírta. A nagy irodalom ismeretével éppen az Intelmek *szabatos*, rövid formáját és egészen más tartalmát leszűrni tapogatódzás, ingadozó fogalmazás nélkül nem lehet. Ellenben egy kész, rövid szabatos mintát átdolgozni magyar viszonyoknak megfelelően: ez rávall Sz. István és főpapi tanácsosainak bölcseségére, mely

a régi királyok példáján és a magyar viszonyok ismeretén formálódott ki. Azt a közvetlenséget, az atyai és magyar szívnek azon megnyilatkozásait, amelyek az Intelmekben bennünket is szinte a szent király jelenlétébe ragadnak, hiába akarjuk elképzelni egy bajor pap fogalmazásában.

26. „A szent korona eszméjéről Nagy Miklós írt hatalmas tanulmányt. Nagy irodalma van a Szentkorona-tannak s én is sokszor írtam erről. Új világosságot indított meg bennem az egyházi vagyronról szóló tanulmányom (Magy, Kultúra 1913), mikor elélem került III. Honorius pápának három bullája (1220, 1225, 1228), melyek szerint a pápa a magyar királyi udvar kérésére beleegyezik, hogy II. András király visszavehesse azon adományait, amelyek koronázó esküjével ellenkeznek. A pápa engedélye főleg azért volt szükséges, mert először itt a koronázó eskü védelméről volt szó, másodszer egyházi új adományok visszaszedéséről is. A bullák megérkezte után bizottságok mentek ki a vármegyékbe és évtizedeken át vizsgálták várnépek vallomásai alapján, hogy II. András király minő adományokkal idegeníteti el várbirtokokat és jövedelmeket. Pl. megjelent a király 1221-ben a pannonhalmi egyház új felszentelésén és Sz. István, Vak Béla királyok 1001. és 1137. évi példája szerint ő is adott mintegy nászajándékul vagy hitbérül (dos) Szent Márton egyházának gönyői kir. udvarnokokat és halászokat. Néhány év múlva a királyi tisztek ezen adományt visszavették és hiába volt minden panasz és per, nem adták vissza.

Tehát nagyon komoly következményekkel jártak a pápa 1220, 1225, 1228. évi bullái és sokat emlegetik az utánok kiadott

királyi oklevelek a „perpetuitates“, az „örökségek“ visszavételét. Említi az aranybulla is, hogy „amely birtokot valaki méltó szolgálatjával szerzett, attól soha meg ne fosztassék“ (17°. c.). A pápai bullák a koronázó eskü tartalmát csak ebben jelölik meg: „in sua coronatione iuraverit *iura regni sui et honorem corone* illibata servare“. A királyok rendes koronázó esküje a római Pontificale szerint igéri az egyház, özvegyek, elnyomottak védelmét. A magyar királyok második koronázó esküje, mely más országokban ismeretlen, leelőször 1205-ben hangzott el és utána a korona javainak, tisztességéhez tartozó „örökségeknek“ elidegeníthetlenségéről olvasunk az okle-

velekben. Ez alapon következtetve az első ily koronázó esküben az volt a főígéret, hogy „*a szent korona örökségeit épségben megőrzöm*“.

Ezzel II. András bizonyára a főpapok és egyes derék főurak nagy kérésére mondott le a szentistváni királyi domínium-jogról, a szabad adományozás jogáról, mely úgy szólt, hogy mindenki azzal, amije van szabadon rendelkezessék s halála után se lehessen lerontani; ezt a jogot (domíniumot) a király önmagának is fönntartja; s utóbb az egész kir. tanács senatus kérésére ezt a szabadon rendelkező domínium jogot megismétli és kiterjeszti a kir. adományokra is, kivéve azt, ami püspökséghez és ispánsághoz tartozik; csak királygyilkosság, királyság elárulása és elhagyása esetén vonja vissza adományait, a többi (ősi és szerzett) vagyont meghagyva az ártatlan fiúknak (Sz. Istv. II. 5, 6, 35. te).

Mi volt az oka az új koronázó eskünek, a szabad királyi adományozó jog és domínium korlátozásának? Mert herceg korában András szórta az adakozó Ígéreteket, mikor hadat gyűjtött bátyja Imre király ellen. Az ispánokat vármegyéjük örökös elnyerésével biztatta, ami minden ispánra kiterjesztve annyit jelentett volna, hogy a magyar királyság (regnum) 12 családi örökös grófságra bomlik, ami a királyságot és a korona tisztességét tönkre tette volna. Ezért vették rá a legderekabb főpapok és urak II. Andrást az új koronázó esküre.

Annak a kornak nagyon benne ült a gondolkodásában az örökös várispánságok kiosztása. Ezt Anonymus P. királyi jegyző vérszerződéséből érezzük ki, mert szerinte a vérszerződés 2. és 3. pontja úgy szólt, hogy amit a hét magyar törzsfőnök — címök *principes, nobiles* — közösen szerzett a honfoglalással, azon *közösen osztottnak*; s mivel szabadon ismerték el örökös fejedelemnek Álmost és ivadékait, azért kikötik, hogy sem őket, sem *ivadékaikat az ország* (regnum, királyság) *tisztségeiből s a fejedelem tanácsából kizárni nem lehet.* — A valóság pedig 1200 körül és az egész Árpád király korban az volt, hogy a várispánok és udvari főtisztek — címök *principes, nobiles* — címök szerint a honfoglaló törzsfőnökök ivadécai, *egy-két év múlva kiesnek vármegyéjükből és a király tanácsából* s a honfoglalás egyenlő elosztása helyett Árpád közös megegyezés szerint lefoglalta az egész országban a régi

fejedelmi birtokokat, úgyhogy utódai az ország minden részében találtak és építettek 1150 tájáig 72 kir. várat, a melyek mindegyikéhez legalább 30-50 falu tartozott a közelben; a törzsfőnökök pedig a honfoglaláskori fejedelmi frank és szláv várfalvakon kívüli sok területen *annyit foglaltak, amennyit akartak*, főleg a legszebb Pannónia déli részéri, hol legtöbb volt a nemzetségek ősi fészke. A családi szabad ősfoglalás Sz. István törvényeivel (II. 5, 6.) megakadt. Két száz év alatt a honfoglaláskori birtok az ivadékok közt sokszor osztódott, kisebb lett, hacsak kir. adomány nem járult hozzá. *Az egyenlőtlenség a 72 kir. váruradalomhoz képest mindenestre szembetűnő*, s ha 1200 körüli várispánok a vérszerződés tudatára ébrednek, ebből nagy harc támad és támadt is Imre király és András herceg várispánjai közt. Bizony sok királyi várispán megingott hűségében és kívánta örök birtokul a várispánságát. Ennek veszedelmes következményeit kellett elhárítani az 1205-ben legelőször letett koronázó esküvel, mely a királyi birtokokat a Szentkorona elidegeníthetlen birtokaivá tette, amilyen volt a Szentjobb egyházi birtoka is. A Szentkorona birtokából ezentúl csak az kaphat családi örökös használatra birtokot, aki a Szentkoronát és a királyt hű, főképpen lovagi szolgálattal szolgálja, míg csak férfi ivadékaiban ki nem hal, vagy hűtlenné nem lesz. A birtokos tehát a Szentkorona, mint a Szentjobb az Ér-melléki egyházban. A Szentjobb holt, személyi jogait csak az örökön élő Sz. István gyakorolhatja földi administratora az apát és ennek ügyésze, tisztjei által. A Szentkorona is ereklye, Szent István koronája a szép bizánci foglalatban, Dukasz császár ajándék koronájában. Összeillesztésük III. Béla alatt történt, ki Komnensz Mánuel császár unokaöccse, kit a császár vejének és utódának, keletrómai császárnak nevelt, nyugatrómai császárságra való igényekkel is, végül kis fia gyámjává tett, ki Barbarossa Frigyes nyugatrómai császár kis leányát is megkapta fia számára, kinél a Szentkoronából alakított keresztalakú kettős záróív két császári korona egy-egy záróívét jelképezte. Érthető, hogy a Szentkorona kultusza éppen 1196 táján indul meg. Szent István ezen ereklyéje 1205-től fogva az összes királyi birtokok tulajdonosa, nem ez a holt kincs, hanem Szent István, mint ahogyan a pannonhalmi apátsági vagyon tulajdonosa Szent

Márton püspök, a veszprémi püspöki vagyon tulajdonosa Szent Mihály főangyal, a bakonybéli apátságé Sz. Móric. Sok ily adat tárul elénk az oklevelekben.“ A Szentkorona vagyónából használatra adott vitézi birtokok jogokat is hoznak magukkal, így a Szentkorona minden jog forrása s gyökere.

Íme ez a Szentkorona-tan igaz történeti megvilágításban. Itt a Szentkoronát senki sem láthatja bálványnak élő személyi jogokkal, mert Szent István az igazi tulajdonos, ki a magyar nemzet boldogságán örökös és dolgozik a mennyekben mindörökké.

Nagy Miklós mindezekre nem figyelt, de szorgalmasan kikereste azon elemeket, amelyekből a Verböczy-féle Szentkorona-tan kifejlődött. Mindenekelőtt meghatározza Balogh Arthur mai nagy jogászzunkkal a szentkoronát ilyképpen: „a Szentkorona nem más, mint *a királyt és nemzetet magában foglaló eszmei személyiség*“. Ezt a régi századokban senki sem tudta így. A külföldi jogászok és politikusok ámulva hallják, mert ilyen nincs az egész világon, csak a magyarok találtak ki ily nagyszerű államfogalmat. *Két fő gyökere*: a szabadság szeretete keletről és a korona ékszer nyugatról. Ezen újra álmélkodhatnak a külföldiek, mert hiszen szabadságszeretet náluk is volt mindig, korona ékszerük is volt régóta, de államfogalmuk még sem volt oly misztikus, mint a magyaroké. A magyar jogász azt mondja: „a szentkorona minden jog forrása“, s Nagy Miklós azt írja: „Szent István minden jog forrása“. Ez nagyszerűen egybevág.

Azt már nem fogadom el, hogy *Sz. István szembe került a nemzeti joggal s hogy ő hozta be a hűbériséget* a II. 35. törvénycikkelyével. Ki ismeri a Sz. Istvánkori nemzeti

⁵⁷ A modern jogász úgy mondja, hogy a szent királyok „célvagyon“ adtak „erkölcsi személyeknek“. A szent királyok ilyeneket nem ismertek. A régi királyok és mágnások annak a szentnek áldoztak nagy vagyonokat, akinek a segítségét kérték, pl. Szent István veszprémi győzelméhez Szent Márton segítségét kérte és érezte, hogy megkapta, azért adott neki birtokát és jövedelmeket, mint ahogy ma is adunk 5, 10 pengőt Pádai Szent Antalnak, vagy Kis Szent Teréznek, mert valami ügyünkben segítségüket kértük és éreztük. A szent tulajdonos nem idézhető perbe, de megjelenik főtisztje és az ügyvédje, mint ahogy Lajos bajor királyé is megjelenhetett sárvári uradalma perében.

jogot? Hiszen a „de genere“ alakban divatos nemzetség megnevezés csak III. Béla és jegyzője óta szokásos, tehát 1172 óta két századon át, a XIII., XIV. században. Hogyan tudjuk meg ily későn, hogy mi volt a nemzetségi jog Sz. István alatt? Én mégis megmondom: a honfoglaló hős rátette kezét bizonyos számú régi falura s ezek termésrészéből és ajándékaiból meg némi ingyenmunkájából élt. Amit foglalt, azzal *szabadon rendelkezett*, mert nem a törzsnek, nem a nemzetségnek foglalt, hanem önmagának és családjának. Sz. István II. 5., 6., 35. törvénye domínium jogot vagyis szabad rendelkezést biztosít mindenkinek abban, amije van, még a királyi adományban is. Sz. István tehát nem került szembe a honfoglaló családok jogával. A büntetéseket a tettes egyénekre rója ki, nem a nemzetségekre, akikről a XI., XII. században soha sincs szó hiteles emlékekben, nem számítva az 1300 körül írt Kézai, aztán az Óbudai, Képes krónikákat, amelyek a saját koruk szokásait vetik vissza régibb századokba. Sz. István éppen a honfoglalók jogát vette törvénybe s ezt Kálmán király annyira tudta, hogy mikor behozza törvényével a feudumot, hűbériséget, ezt csak a Sz. István utódainak adományaira vonatkoztatja, ellenben Sz. István adományait s az ősi foglásokat kiveszi a hűbéri kötöttség és csupán elsőfokú átöröklése alól. A honfoglaló apa rendszeren a fiára hagyta vagyonát, de természetes a joga arra, hogy másnak is adhasson a sokból, ha neki úgy tetszik.

Azt mondja Nagy Miklós, hogy a *donatio* az „ország-
nak“ teljesített szolgálat jutalma. Itt vigyázzunk: a „regnum“ Árpádkori jelentése „királyság“, nem pedig a minden birtokost magába foglaló ország. A király annak adott donatit, aki neki, vagy királyságának, az ő királyi érdekeinek tett szolgálatot.

Nagy Miklós szerint Kálmán I. 20. törvénye Sz. István adományaira is kiterjeszti a nemzetségek ősi öröklésjogait, s az aranybulla 4. c. hasonlót tesz a végrendelet nélkül elhalt nemes birtokaira. Itt több tévedés van, mert Kálmán király jelzett törvénye meghagyja Sz. István adományainak domíniumjogát, amely eredetileg is egyezett a honfoglaló családok domínium jogával, s amelyet az 1222. évi kir. serviensek szintén jónak találtak a kezükben levő kir. adományok számára,

ámbár ez már rést ütött az 1205. évi új koronázó eskün, azért nem is tudott érvényben maradni, már IV. Béla 1267-ben feudálisra változtatta, Nagy Lajos pedig 1351-ben végképp kidobta az aranybullából. Nagy Miklós diadallal állapítja meg, hogy a *nemzetségi öröklési elv végleg győzött a királyi jog fölött 1351-ben az ősiséggel*. Ellenkezőleg: a honfoglaló családok és Sz. István domíniumjoga, szabad rendelkezőjoga együtt bukott el 1351-ben, itt a *feudális kir. jog győzött*, mely a kir. adományt csak haszonélvezeti birtoknak tekinti, míg az adományos és férfi ivadékai hűséges lovagjai a királynak, azért adománybirtokuk megszakadás vagy hűtlenség esetén visszaháramlik a fiscusra, a Szentkoronára. Ősiség. a birtok megkötöttsége a legközelebbi férfi rokon számára, másik kötöttsége a fiscus háramlásjoga, mindakét kötöttség beletartozik a feudális jogba. A magyar nemzetségek éppen a szentkoronás magyar lovagkorban lépnek föl, mely Nagy Lajos 1351. évi törvényével emelkedik tetőpontra és nem akart, nem is tudott győzni a királyi jog fölött.

„Kálmán alatt kezd a *nemesség* jelentkezni külön társadalmi rétegeként“, írja Nagy Miklós. A „nobilis“ szó valóban hiányzik Sz. István törvényeiben, mert ott seniores a honfoglaló nagy földesurak utódai, akik viszont hiányzanak Sz. László és Kálmán törvényeiben és helyettük a gazdagok „nobilis“ néven tűnnek elő, amely név a XII. századi oklevelekben és Anonymusnál a kir. főtiszték, várispánok és főpapok közös címe s 1260 táján megy át a kir. serviens vitézekre, mert a kir. főtiszték már 1217 óta báró címmel lépnek föl, A „nemes“ = de nobili genere, kiváló nembeli. Ha Nagy Miklós nobilis osztályon a *köznemeseket* érti, akkor Kálmán idejében 1260 tájáig ezekről szó sem lehet; ha pedig a főurakat érti, akkor már Árpád idejében megvannak.

„Mint a török korigizeknél“, olyan a magyar *országgyűlés* Szent László idejében, írja Nagy Miklós. Köszönjük a hasonlatot, de nem kérünk belőle. A török-magyar rokonság meséje hamarosan a múlté lesz. A magyar királyság első száz éve alatt a *koronázás* Nagy Miklós szerint hidegen hagyja a nemzetet, de a XII. században jelentősége növekszik. Miért? Mert egykorú emlékek nem beszélnek a koronázásról s egyebekről sem nagyon. A nemzet lelkesedése, mely biztosan meg-

volt, Nagy Miklósnál attól függ, hogy ő, a modern író mennyit tud róla.

„A török fajú népek szokása szerint a legidősebb férfi családtag került az elhunyt király örökébe. Imre divatba hozza az elsőszülött fiúnak atyja életében való megkoronázását. Az elsőszülöttségi joggal egyidejűleg kezdi megközelíteni a nemzet, hogy az egyházi vonatkozású eskü mellett az ország jogainak megtartására is tegyen esküt a trónralépő király. II. Endre az első, ki koronázásakor megesküdt az országa jogainak és koronája tisztességének megőrzésére (Fejér Cod. III/I., 294. 1.) Itt megint török fajú népek a minták a magyaroknak, de utoljára. Az elsőszülött királyfi megkoronázását atyja életében nem Imre hozta divatba, hanem I. András és III. Béla. Az új koronázó esküt II. András nem az ország jogainak megtartására tette le, hanem a királyi javak és jogok elidegenítése ellen „az ő királysága jogainak s a korona tisztességének megőrzésére“. Hogy ezt miképpen kell érteni, azt megmutatták a vármegyénkint végrehajtó bizottságok, mikor a könnyelműen eladományozott, vagyis nem szorosan katonai jutalmul és célra adott birtokokat a király, illetőleg a korona részére visszaszedték. Ezt nem a nemzet kérte (hol is kérte volna, mikor országgyűlés még nem volt), hanem a király és méginkább az ifjabb király, IV. Béla, kinek örökségét féltette az ő udvara az atykirály pazar adományaitól.

Az első koronázó eskü után 74 évvel, Fülöp fermai püspök pápai követ jelenlétében 1279 jún. 22-én IV. Kun László megesküdt, hogy a szentkirályok végzéseit, törvényeit és jó szokásait és „*minden mást*“, *amire elődei koronázásuk alkalmával meg szoktak esküdni*, fenn fogja tartani (278. 1.). Itt semmit sem tudunk meg a koronázó eskü tartalmából, csak annyit, hogy a királyok törvényeire és szokásaira még nem esküdtek meg koronázáskor, hanem „*másra*“. De semmi sem volt természetesebb, mint hogy a szentkirályok törvényeit is hamarosan fölvtették a koronázó eskübe. III. András koronázó esküje azt Ígérte, hogy gyarapítja a királyság jogait és visszaszerzi a Boldogasszony birtokából elvesztett részeket (1290). Ez a király a királyi javakat lefoglaló, fejedelmi hatalmú és birtokú magyar bárókkal szemben kénytelen beleegyezni, hogy a főpapokból és köznemesekből az

országgyűlés, mely 1279-től kezdve látja együtt a főpapokat, bárókat, nemeseket, királyi tanácsot válasszon, 8 főpapot, 8 nemest úgy, hogy ezekből negyedévenként változó két-két főpap és nemes legyen mindig a király mellett, ki fontos ügyekben tanácsosai nélkül nem adhat ki oklevelet. A bárók különállnak s utólag adják pecsétjüket az országgyűlési decretum-oklevélre. A magyar nemesi alkotmány igazi kezdete az 1279. évi országgyűlés. Amit az aranybulla 1. cikkelye mond, az nem több, mint hogy a király mint földesúr sok keserű panasz és kérés után megengedi páncélos kir. serviens vitézeinek, amit minden régi gazdag és főtisztai nemes ember engedély nélkül megtehetett, hogy évenként Fehérvárott Szent-istvánkor összegyűlhessen és panaszt tehessen a király vagy nádor előtt főtisztjei ellen. Az ilyen gyülekezésekből lesz 1222 után 57 évvel az első rendi országgyűlés, congregatio generalis vagy parlamentum publicum. Ez az alkotmány kezdete. Az első igazi hitlevelet II. Ferdinánd adja ki koronázása előtt írásban (1618), de ilyennek nyomát látjuk III. András koronázásánál is.

A Szentkorona-tan elemeinek nyomozásában fontosak Nagy Miklósnál ezek az adatok: *nobis et corone* fecit fidelitatem (1256), *nobis et sancte corone* obediendum (1256), *tam Bele regi, quam nobis et corone regie*. Ezen adatokban a királynak és a szent koronának tartozó hűségről, engedelmeségről van szó. Itt a szentkorona a király mellett van az alattvalókkal szemben.

Fontos I. Károly (nem Róbert, hanem Ubert, Umberto) 1309. évi új koronájának eltiltása azzal a közérzéssel, hogy az igazi *szentkoronában látták csak a királyi jogot* (quasi in eo sit ius regium). Aztán elhatározzák, hogy a szentkoronát vissza kell tenni *köteles helyére* Székesfehérvárott (1315). Három év múlva országgyűlésre szóló *meghívót* látunk (1318), amelynél régibb nem ismeretes, s amelyben „*királyságunk tagjai*“ (membra regni) vannak említve. Nagy Lajos király kimondja, hogy a főpapok, bárók, előkelők és nemesek „azonos egyeteme“⁴ (universitatis idemptitas) kérte őt az aranybulla megerősítésére s ő ezt megteszi a 4-ik cikkely (szabad rendelkezés) kihagyásával, hogy a nemes fia nem létében köteles legyen legközelebbi atyafiára hagyni öröklött birto-

kait. Ezt nevezték el utóbb *ősiségnek*. Az „*una eademque nobilitas*“ nem azt jelenti, hogy nincs főnemes, hanem hogy nincs különbség magyar és drávántúli nemesek közt, ezek egyenlők, hiszen a „*nobiles*“ szó a rendek „országglakók“ felsorolásában csak a negyedik helyen levő közönséges nemeseket jelenti.

A szentkoronát eddig a király a maga erősségeként emlegette, de Zsigmond letételekor és fogságban tartásakor (1401) a szentkorona egyszerre a főurak, főpapok erőssége lesz a királlyal szemben. Az esztergomi érsek magát a *szentkorona kancellárának* címezi és a rendek együtt a szentkorona *joghatóságának tekintélyével* rendelkeznek, parancsolnak. Zsigmond király 1404-ben Magyarország szentkoronája *területéresszel*. Ugyané korban az országglakók (rendek) magukat Magyarország királyságának *egész teste* képviselőiül említik.

I. Ulászló koronázó esküjéhez *kir. hitlevelei* ígér (1440), országgyűlése pedig érvényteleníteni akarja az V. László anyja és Frigyes császár kezébe került szentkorona „hathatóságát s minden jelvény, *mysteriam* és erő jelentését“ (*signaculum, myst. et robur*). Nagy Miklós szerint itt nyeri *betetőzését* a szentkorona eszméjének fejlődése, vagyis akkor, mikor szentkorona nélkül koronáztak az ország legjobbjai egy ellenkirályt, s ez mint új ember mindenbe beleegyezett, amit választói akartak. E betetőzés két pontja: 1) az országglakók akarától függ a koronázás hatása, 2) a királyra közakarattal ruházzák át a teljes *kir. hatalmat*. Ebből következteti Nagy Miklós, hogy a *királyválasztás és koronázás joga a nemzeté*. mely minden közhatalom forrásai!).

Ezt az állapotot kiegészíti 1459-ben Mátyás király alatt az *erdélyi* három nemzet nyilatkozata, hogy ezen *unió Magyarország királyságának szentkoronája* *iránt mindig erős és őszinte hűséggel akar tartozni*.

A szent korona *mysteriumának*, testének, tagjainak emlegetésében kétségkívül ott volt régóta példaképpen az *egyház corpus mysticum, cuius caput Christus*. — A szentkorona eszméje a XV. század közepén már összes alkotó elemeivel *készen* állt, csak avatott mesterre várt, ki ezeket egységbe, rendszerbe foglalja. Ez a mester *Werböczy István* volt s Nagy Miklós nagy fejtegetésének Ili. részében az ő rendszerét ismer-

teti, IV. részében pedig a Mohácstól napjainkig kialakult felfogást.

Helyesbítenünk kell azt a történetietlen állítást, hogy királyaink az első két században Magyarországot *patrimoniumuknak*, magántulajdonuknak tekintették. Éppen ez a két század törvényeiben hangoztatja, hogy az állam rendjét, közbiztonságát a legnagyobb birtokos, koronával Isten helyettesül állítva, a saját tisztjeivel, katonáival védi, s mindenkinek a magánbirtokát, domíniumát, szabad rendelkező jogát tiszteletben tartja, még adót sem szed, hadi segítségökre sem szorul rá, s nem korlátozza őket másban, mint a keresztény vallás, királytisztelet, élet- és vagyónbiztonság zavarásában.

Werbőczy kései korban, a lovagkor végén sem patrimonios, sem domínios Magyarországot nem ismert, hanem ismerte a szerződési államelméletet, mely szerint a közhatalom a nemzettől származott (Árpád megválasztásakor), végül ismerte az organikus államtant s e szerint a szentkorona élő, szerves egységében részei, a király és nemzet egymástól függnék és együttműködnek. Werbőczy egyesíti a szerződéses és organikus államelméleteket. Szerinte a teljes jogátruházás Sz. István koronázásánál történt meg(?). A fejedelmet nemesek választják,⁵⁸ viszont nemessé csak fejedelem tehet. A király teljes jogkörét csak a nemesi nemzet országgyűlése által történt koronázás után gyakorolhatja, viszont csak a fejedelem által jóváhagyott orsz.-gyűlési határozatok lesznek törvényekké. Törvényhozás, birtokadományozás, bíraskodás, uralkodás és kormányzás joga a szentkorona joghatóságára, tehát a törvényes királyra ruháztatott át. Főpapok, bárók, nemesek ugyanazon nemességgel bírnak(?). Nemességet katonai szolgálattal s a lélek és test erényeivel lehet szerezni. Nemzet a nemesek összessége fölfelé, nép pedig a nem nemesek összessége. Az egyházi javadalmak adományozása mindenkör királyainkat illeti, a pápa megerősíti. Werbőczy mellőzte a városi polgárokat, kik testületi nemességet élveznek, és a szláv-oláh parasztságot, de nem a nyelvök, hanem elmaradottságuk miatt. A főhatalom nem a király, hanem a szentkorona

⁵⁸ Az Árpádkirály korban semmi esetre sem, Nagy Lajosnál, a lányánál sem.

hatalma, melyet a király a nemzettel együtt gyakorol. A királyi javak el nem idegeníthető, zálogba nem vethető korona-javak; az ország földje a szentkoronáé. A nemzet szuverenitásából kiinduló magyar elgondolás fölötté áll az angol felfogásnak, mely minden jogot a király szuverenitásából származtat.

Mohács után az volt a főbaj, hogy a patrimonialis császárság eszméje és korlátlan hatalmi eszközei mellett elhalványult a szentkorona eszméje. Az 1548. 21. te. folytán Bedenarius Márton bécsi jogtanár közreműködésével készült Quadripartitumban a szentkorona eszméje még élő közjog. Az 1606. évi bécsi békében az van, hogy a Bocskaynak átengedett javak fia nem létében halála után „a királyra, tehát a szentkoronára“ szállnak, ami fordítottja a Werbőczy-féle sorrendnek: „szentkoronára és következésképpen a királyra“. í. Lipót-nál 1671-ben zavar támad: „regium caput nostrum“ és „coronae nostrae corpus“ fordul elő. Mária Teréziánál helyreáll a régi sorrend (1741. 18.) Erdélyre nézve, de II. József 1785. évi rendelete a közjogi kézikönyvvel kapcsolatban azt mondja, hogy a korona állítólagos fenségéről szóló együgyű előítélet elvetendő s a jogok az államra vezetendők vissza. II. Ferdinánd országgyűlésén helyreállott a magyar közjog. V. Ferdinánd 1830-iki koronázásakor Kölcsey Ferenc ékesszólással dicsőítette a koronát. Az 1930. 34. te. szerint az állam polgárai egyaránt a szentkorona tagjai. — Nagy Miklós munkája nagy részében sok elismerést érdemel, csak a régibb dolgokban tévedett, de nem egyedül.

XIII. Gazdaság, Magyarország népei, határai.

27. *Domanovszky Sándor* „A mezőgazdaság Sz. István korában“ címen értekezett (311—333. 1.). igen nehéz feladat ez, amelynek gyér, sovány adatait az értekező még a Hunyadi-kori Sukrallah perzsa íróval is óhajtja szaporítani (1456—67), mert talán Dsajháni elveszett munkájából merített. Legmeszesebb időkre kalauzol bennünket Fettich Nándor budapesti modern archaeologussal, ki sírleleteket dolgoz fel s megállapítja, hogy a magyarság 822 körül került Lebediába s ott lakott 889-ig, a besenyő támadásig. A fémtárgyak szerint három korszakot különböztet meg: a kazár hatást, 830-ig; az átmeneti korszakot, melynek jellemzője az ezüst fémművesség; a harmadik korszak 862—889 közt folyt le, melyben az ezüst fémből tömeges az ipari termelés a magyarok számára a Donec és Don lebediai vidékén. A kereskedelemben nevezetes hely volt a közelben a normann varég orosz uralom alatt felvirágzott Kijev. A magyarok a feketetengeri Karkh várost keresték föl, hogy rabjaikat eladják és ékességeket vásároljanak. Jó figyelembe venni, hogy a lebediai magyar élet a Karoling időkre nyúlik vissza, majdnem kétszáz évvel Sz. István eiótt és nem a nyugati kereszténység közelében folyik le, hanem a mai Oroszország déli közepén. A lebediai fémművesség 3. korszakának nyomait Perm vidékéig megtalálja Fettich, ahova szerrinte a prém-gazdaság vonzhatta a lebediai magyarok egy részét a besenyő betörés után.

A lebediai magyarok szláv, kazár, besenyő stb. szomszédaira is egybegyűjti Domanovszky az arab-perzsa utazók. útleírók néprajzi adatait, mint hézagpótló analógiákat. A magyarokra Dsajháni, Ibn Ruszta, Gardezi stb. alapján szintén

ismerünk adatokat. Ezekre is találó lehet az, hogy a besenyők és kazárok közt tíz napi járőföldön puszták, erdők vannak utak nélkül. A magyarok sátrakban laknak és tovább vándorolnak legelőről-legelőre. Télen folyó mellett halászatnak. A leány hozományát menyét, nyuszt, evet, coboly prémek gazdagságából állítják össze. Az előkelőbbek színes selyembe is öltöznek. Sok szántóföldjük van, amit a szomszédoknál nem említenek az arab írók. A magyarok már a télire való takarmányozást is ismerik, ellenben a szomszéd szlávok stb. köles-termelését nem utánozzák. Török jövevényszavaik a búza, árpa, polyva (= kétsoros búza), kender, szőlő stb. Lebed vezérsége kazár fennhatóság alatt, végül engedelmes örökös fejdelemválasztás elárulják, hogy a jómódú, ezüst fémművés-ségben és díszítésben egyedül álló lebedai magyar már hajlandó a nyugalmas állandó letelepedésre. Talán már ott alakultak nemzetségi „el” csoportok az előkelők körül.

Lebedia után Sz. Istvánig nincsenek gazdaságtörténeti adatok. Sz. Gellért Deliberatiójában nagyon kevés szó tartozik ide: marhák, lovak kedvelése, árpa a rabszolgák és állatok eledele, fűszár árt a szőlőnek. — Kovács László kísérletet tett az eke-típus megállapítására.

Szent István szól törvényében legelői az egyházi birtok megbecsüléséről, a birtokosok szabad rendelkező jogáról, a kir. adományok örökléséről, a büntetésekben is feltételezett magánbirtokról. A XIII. századi kún-telepítés analógiájával vigyázni kell. A Sz. István-kori senior földesúrnak is vannak milesei, mint a királyi várispánnak civis milesei, kiket szökésük esetén jogosan nyomoznak s ezt tilos akadályozni. Természetesen szabad telepesek is akadnak a seniorok birtokán épp úgy, mint a királyi várfalvakban. Sz. László a korábbi seniorokat már dominusoknak vagy nobilisoknak nevezi, Kálmán király szintén. A szabad telepesek földbérét ezüst dénárokból kívánják. Sz. István hat törvénycikkében tinókból fejezi ki a büntetést, két más helyen aranypenzákban (egy tinót egy penzának vesz), s egyszer solidust említ (egy tinó = egy penza = 272 solidus = 30 dénár; 1 solidus = 12 dénár),

Oly nagybirtokok, amilyenek a XIII. sz. közepétől összehalmazódtak a bárók kezén, korábban nincsenek, a senior földesurak nagybirtokát tehát ehhez mérjük. Kis birtok típusa

lehet a falusi plébánosé, ki két szolgaházat kap két tehénnel, hat ökörrrel, egy lóval, 30 apró marhával (sertés stb.). Gazdasági tapasztalatokat a Lebediából jöttek is hoztak s Pannoniában sokat találtak Nagy Károlytól telepített frank-római-gall hadifoglyoknál, ministerialisoknál s a bencés új monostorokban.

A kalandozások ismert vezérei: Lél, Bulcs, Botond nyugatmagyarországi birtokosok lettek ivadékaikban, kezdetben a legnyugtalanabbak, aztán legtöbb nyugati tapasztalatokat nyertek kalandozásaikon s a pannóniai frank-bajor telepések között, míg a tiszai magyarok a lebediai gazdagság birtokában hamarabb megkezdték a telepedést.

Sz. Istvánnak törvényhozásában gondja van a gazdálkodás lehetőségére még az özvegyek és árvák vagyona védelmével is; a szabad rendelkező jog biztosításával az apa adhatta és elsősorban fiának adta örökségét, de adhatta más rokonnak és egyháznak is. A földbirtokról oklevelek alig vannak, határleírások és határjelek még kevésbé, mint később. Az adománylevél falvakat és szolgáló háznépek számát szokta jelezni.

Sz. László törvényének néhány adata mutatja, hogy a szentistváni gazdálkodás negyven évi zavarok után minő életjeleket ad: külföldre annyira viszik ki a magyar ökröt, lovat, hogy Sz. László ezt szigorúan követelt kir. engedélyhez köti s a határon vámosokkal, határőrökkel ellenőrizteti. Az állattenyésztéssel járó nomadizálás egyik érdekes jele Sz. László azon tilalma, hogy a falu ne távozzon messzire egyházától, amelyet Sz. István legalább minden 10 falutól megkövetelt.

Még messzebb jelzi Freisingi Ottó 1147-ben Magyarországon a másfél száz évvel előbb kezdett szentistváni lakásvizonyok továbbfejlődését azzal, hogy ő itt átutazóban többnyire nádból, ritkán fából, még ritkábban kőből épült házakat látott és azt, hogy a magyarok a nyári-őszi félévben még mindig szívesen lagnak sátorokban a vizek partján (amit még a modern víkendező sem vet meg, a nyugateurópai sem).

28. „Szent István pénzei“-ről *Huszár Lajos* írt. (337—364. I.). Az első koronázást, amelytől a pénzverés jogát lehet számítani, 1001-re teszi, ami ellenkezik a Pray codex leghitelesebb adatával, az 1000. évvel, mert egykorú följegyzés ez a pannonh. misekönyvben s megfelel a hiteles pannonh. alapítólevélnek. A pénzverés két mintája Karoling vagy bizánci, amaz

ezüst, ez arany alapon. Sz. István a bajor Karoling mintát, pénzverőket fogadta fel.

Az ősi *cserekereskedést* Gardezi szerint már fölváltotta a *terménypénz* tinókban, prémekekben. Középeurópában a X. században csak a bizánci arany solidus forgott. Szent István törvényeiben nyolcszor *tinókban* vannak kifejezve a büntetések ötös számrendszerben (5, 10, 50, 100, 110 tinó), míg a nyugatiaknál négyes számrendszer érvényesül: két szentistváni törvényben a tinónak *pensci auri* büntetéspénz felel meg (10, 12, 110 pensa).

Érdekes, hogy a régibb I. törvény 14. c-ben 110 pensa a büntetés, ha szabad ember öl meg szabadot, és 110 tinón váltható meg a szolgál, ha szabad embert ölt (II. 4. te). Ugyané törvény 9. c. szerint 10 pensa auri-t fizet a miles, ki több ízben 10 tinót fizet. A pensa aurit 30 dénárnak számították a XI. században, nem 40-nek (ez Kézai 1283. évi gestájának nagy kortévedése, mert a saját kora újítását, mely 1255-ben kezdődött, visszavetette IV. Béláról I. Bélára).⁵⁹

Sz. István I. 32. te. bajor átvétel: e szerint a gyújtogató 16 tinót fizet, mely egyenlő 40 solidusszal, mely a bajoroknál 12 dénárt jelent. Ebből kiszámítható, hogy 16 pensa—: 40 X 12 dénár = 480 d, s ez osztva 16-tal = 30 dénár.

A szentistváni pénzverés bajor munkásokkal dolgozott Esztergomban. Csak egyetlen típusban készültek obolusok, fél-dénárok, de sok változatban. Az obolus képe mindkét oldalon azonos: előlapon kettős pontozott kör közt felirat: *Stephanus Rex*, a belső körben kereszt négy részre osztja a mezőt, s mindegyik negyedben háromszög vagy levél van benyomva; a hátlapon a kép ugyanaz, de a kettős kör vonalas, közte felirat: *Regia Civitas* (a bajor pénzekben Regina Civitas = Regensburg).

A bajoroknál a Karoling font (pondus Caroli) = 408 gr. ezüst = 20 solidus = 240 dénár (1 solidus = 12 d.). Ez a rövid solidus, hosszú pedig ez: 408 gr. ezüst = 8 arany solidus = 240 d. II. Henrik bajor hg. (985-995) dénárja 1.569—1.672 gr. 1 arany solidus = 30 d. Sz. István érme átlag 0768 gr. Hómati méréseit Huszár is igazolja és megállapítja, hogy az első

⁵⁹ A magyar pénzek négy korszaka az Árpádkirály korban: I. a XI. századi: *egy pensa — 30 dénár*. II. az *aprópénzek* korszaka (XII. sz.). III. friesachi dénár: *egy ferió — 40 d*. IV. a báni dénár: *egy penza = 40. d*.

magyar érmekek féldénárok vagyis obulusok voltak. A korira tokban görög G betű s C, F betűk C és visszafordított C alakja, valamint a Civitasban a hegyére állított háromszög mint A és V betűk talán bizaci hatásból erednek Sz. István érmein.

Ha azt keressük, milyen volt Sz. István súlymértéke, csak a Karoling fontra következtethetünk s fontot = librát említ a hiteles 1001. évi pannonthalmi oklevél (centum libras auri optimi, s ezt a pécsi is átvette, a veszprémi pedig 8000 librát mond!). Jól jegyzi meg Huszár, hogy ha ez csak formula is, de talán nem vettek volna át e fontot, ha más lett volna a súlymérték neve. Márkát nem vehettek bele, mert az 1091-ig vagy a XII. század közepéig ismeretlen volt Magyarországon.

Mennyi féldénárt vertek egy font ezüsből. Egy font = 408 gr. = 0.80 gr. átlagos obulus-súlyban 510 obulus, amelyből egy fontra 480 obulust adnak ki a pénzváltók, vagyis 240 dénárt. A finomsága nagyon jó, 0.900, vagyis decimé combustionis, amelyre $\frac{1}{10}$ kiégést számítottak, vagyis ennyi rezet pótoltak bele a tiszta ezüstbe. Megfelel ez 14.4 latos ezüstnek (a teljesen tiszta ezüst 16 latos). Az arany és ezüst értékaránya 10:1 kb. 1300-ig.

A pénzverőhely Esztergom, ez a Regia Civitas. Karoling pénzekén mindig jelezve van a hátlapon a pénzverő hely, bajor pénzekén Regina Civitas (Regensburg), a cseh pénzekén Prága Civitas. A magyar Regia Civitas kétségkívül Esztergom, mert a pénzt a fejedelem székhelyén verette és helybeli főpapjával ellenőriztette, ezért adatta neki a kivert ezüst $\frac{1}{48}$ részét, a pisetumot; ezt pedig mindig az esztergomi érsek kapta (1262. okl.).⁶⁰ Esztergomon kívül csak 1211 után kezdtek másutt is pénzt verni, de a 6000 márkányi pisetumot tovább is az esztergomi érsek élvezte, mert hiteles emberével vigyázott a pénzverésre.

Szent István pénzei külföldön is forgalomba jöttek, még pedig Lengyelországban 1025—1085 közt megszakítás nélkül igen gyakori a magyar pénz, sőt olykor az egyetlen külföldi pénz a lengyeleknél, először az Odera és Visztula közt az Odera torkolatáig, aztán Dán, Svédországba is eljutott, sőt

⁶⁰ A fehérvári pénzverő pusztája nem Károly Róbert emléke, hanem talán I. Károlyé, kit tíz éves koráig Nápolyban Károly Ubertainek, Carlo Umbertonak neveztek. Fehérvári püspök akkor még nem volt (352. 1.).

a Faróer szigetekre is, kelet felé Észtt, Finn, Oroszországba a Ladoga tóig, Polockig. A dán szigetekeken csaknem minden leletben van Sz. Istvánnak pénze. A kereskedők vitték oly messzire az akkori idők legjobb ezüstpénzét. De a XI. század végén megszűnt a magyar pénzek forgalma, mert Lengyelország belföldi pénzt akart, a balti államokban pénztelen korszak következett, Magyarországon pedig aprópénzt vertek a XII. században, különben is innen a kereskedelem délnyugat felé fordult és végül a friesachi dénárt kereste és utánozta.

29. „Magyarország népei a XI. században“ c. értekezése *Kniezsa Istvánnak* a legnagyobb terjedelmű a Sz. István Emlékkönyvben, több mint száz nagy oldal sok aprószedéssel (367—472. 1.). S értéke arányban áll terjedelmével. Erre már régóta nagy szükségünk volt és most igazán szakavatott feldolgozóra akadt a nagyjelentőségű feladat. Melich János hasonló feladatot oldott meg a magyar honfoglalás korára (1925—1929) s Kniezsa nagy önkritikával, óvatosan, tökéletesített módszerrel dolgozott. Azt vallja, hogy „egy adat nem adat“. A honfoglaló törzsek szállásterületére Hómant követte, a határvédelem vonalára Tagányit és Karácsonyit kellő kritikával. De tévedett, mikor elfogadta a Sz. László-kori ősi Gestát, nem tudva, hogy Kézai kir. íródeák 1283-ban nem ismert korábbi magyar történetírást (Anonymusé külföldre ment). Azon állításban, hogy „a törzsek bomlási folyamata Géza fejedelem idejében már *megindulhatott*, Sz. István első éveiben *teljesen befejeződött*“, nem volt eléggé óvatos, mert megokolás nélkül, könnyedén föltételez nagy rendszerváltozást ősi intézményekben rövid idő alatt. Egyszerűbb és érthetőbb a törzsek felbomlása akkor, midőn a honfoglaló fejedelem az itt talált fejedelmi birtokok örökösének tekinti magát, vezéreinek és vitézeinek pedig egyebütt szabad foglalatást, családi magánbirtoklást enged, mint a népvándorlaskornak frank, gót, langobard fejedelmei.

Konstantinos Porphyrogenneta 950 táján hallja magyar követektől a magyarok lebediai viszonyait és egyedül ő jegyezte föl az akkori (822—887) törzsek nevét eképpen: első a *kabaroknak* khazaroktól elszakadt nemzetsége, második a *Neké* (Neki), harmadik a *Međeré*, negyedik *Kourtougermatos*, ötödik *Tarianos*, hatodik a *Genach*, hetedik a *Karé*, nyolcadik

a *Kasé* nemzetsége (genea)⁶¹. Kniezsa tévedett, mikor a kabarokat (436. 1.) a Máttra-Bükk lejtőire helyezte, holott az azon országgrészt legjobban ismerő Anonymus a csupán száz éve ottlakó kunokat látja a palóc földön, a kazárokat pedig, vagyis a kabar (kavar) népet a mohamedán soknejű Ménmarót és hétfeleségű Ajtony uralma alatt Biharban és Marosvár-Csanád temesi területén. Emitt nem említ kazárokat, de Biharvár körül igen.

Van olyan megállapítás, mely szerint a önnt elsorolt hét magyar — helyesebben „tourk“ — nemzetség neve ma is megvan a kaukázusi helynevekben. A turk pedig más mint a Jeniszei és Orkhon folyók forrásvidékén élt török nyelvű türk nép, mert a tourk nép nyelve iráni, lakóhelye a pusztai Irán (vagy Túrán) a Szír-darja és Amu-darja nagy folyóknál, s ez a tourk nagyműveltségű gazdag nép volt az, mely meghódította az altáji türköt, a Volgától és Don-torkolattól délre pedig Chazariát s ennek nyugati részén az ugorokat, kik aztán tourk nevűek a bizánci diplomácia nyelvén, a Donec folyó vidékéről nagy hódítást tettek az Uraiiig (822—889) s így csatolták végül magukhoz a finn-magyarokat. Ezt a Lebediát igazolják Fettich Nándor sírlelet-vizsgálatai, amelyeket Dománovszky is fölhasznált a Sz. István Emlékkönyv 27-ik cikkében. A kaukázusi-kubáni hét tourk nemzetség név Lebediában még ismeretes volt, Konstantinos császár lejegyezte, aztán nincs róluk szó többé. A magyar krónikák csak hét törzset említenek törzsnév nélkül.

Kniezsa Adattárában, értekezése végén fel van sorolva 41 Kér helységnév, 40 Keszi, 30 Megyer, 25 Nyék, 25 Jenő, 21 Kürt, 19 Gyarmat és 14 Tarján. Ezekre nézve, ámbár nem biztos az egyezésük a hét kaukázusi helynévvel és nemzetségnévvel, Kniezsa nagyon helyesen kijelenti Karácsonyival azt az elvet, hogy azok nem a törzsek területét jelzik, hanem azon szigeteket, amelyeket más törzsek területére kiköltözve, elszóródva megszálltak (371. 1.), mert az illető törzs területén e törzs neve, mint falunév nem adna megkülönböztető jegyet.

Kniezsa megállapításaiban legfontosabbak a nyelvészeti

⁶¹ Németh Gyula: A honfoglaló magyarság kialakulása. Bp. Akadémia 1930. 221. 1.

bizonyítékok s ezekből is legfőképpen az, hogy a szláv orrhangú magánhangzók a X. században vesztették el orrhangjukat; ha tehát a szlávtól orrhangú helynevet vett át a később jövő magyar, ez csak Sz. István kora előtt történt, s ilyen név pl. Dombó (a szláv dobovo = tölgyes névből), Galambok (szl. glob = mély), Korompa (szl. kropa = kicsiny); ilyenek a szláv személynevekből alakult orrhangú magyar helynevek is, pl. Berente (szl. Bereta, Boreta); Döbrönte (szl. Dobreta), Galánta (szl. Goleta) stb.

Hangtani korjegyek ezek is, 1) szl. *c* — magy. *c*. (Marót), szl. *c* — magy. *cs* (Babócsa), szl. 2 — magy. *s* (Kenése). —

2) Ha északon a magyar helynévben *b* van, s a megfelelő tótban *h*, ez azt jelenti, hogy a XII. század előtt a tótban *g* volt s a magyar ezt vette át 1100 körül vagy még előbb, pl. Galgóc, Govor (tót Horovce), Egresd (Hrezdovce), Ság (Sahy). —

3) Szövegekben aga XII. század közepén tűnt el a magyarban, s ezelőtt kellett átvennie a tótnak pl. ebben: Behince (magy. Bő), Sarluhy (Sarló) a magyarban eredetileg Bög, Sarlóg.

A régészet szerint a magyar ősi halászata és állattenyésztése kereste a folyót, rétet s nem kerülte a mocsaras, lápos vidéket, amelyek legjobban megvédték az ősrégi szokásokat a későbbi pusztítók, tatár-török beütések ellen. A szláv pedig a földművelés helyeit kereste.

1. *A magyarság* Sz. István-kori lakóhelyeit keresve érdekesek Kniezsa ezen megállapításai: a magyar határőrök és kém-őrök legrégebb állomásait jelzik az ily nevek tót vidékeken: Székely Boldogasszony (ma Székely falva tótul Sekule), Strázsa, Kis és Nagy Lévárd (tótul Levare = magyar Lövérek, sagittarii, németül Schützen), ezek mellett Magyar falu. A Vágnál ősrégi a Strázsa = Ör (villa Spectaculi, villa speculatorum), s erre is van Dombó (Lever, Leverd a XVII. sz.-ban a tót Dubovan). Érdekes ott Jalaksova (magy. Elekes).

Karácsonyi János abból, hogy III. Béla 1194-ben kir. öreinek (kémeinek, exploratores) adta a Kassa mellett Barca földet, azt következtette, hogy Béla király akkor helyezte el ott határőrséget, Sz. István korában tehát a határgyepű délebb volt. Kniezsa ezt cáfolja, mert gyepűrendszernek ott nincs nyoma, ellenben bencés monostor épült 1143-ban Széplakon,

mely bizonyára nem feküdt az országhatáron, gypűn kívül. A XII. század közepén már volt gypűvonal a Szepességben és Sárosban (Anonymus szerint a honfoglaláskor). III. Béla tehát nem állíthatott országhatárt Kassánál. Helyesen kételkedik itt Kniezsa azon, lehet-e az exploratorokat határőröknek tekinteni. Nem lehet, mert ily speculatorok, exploratorok minden várhadban voltak mint előőrsök, akik gyalog, rókamódra megközelítették az ellenséget, aztán siettek vissza a vár hadnagyaéhoz jelenteni, mit láttak. A határőrök a határvárak őreiből, civisekből (1200 tájától castrenses) kiküldött osztagok, melyek a határkapunál rendőrségül, karhatalmul szolgáltak a kir. vámosok mellett, mint ezt megírtam részletes adatokkal „A tizenkét legkritikusabb kérdés“-ben. így értelmezendő ezen adat is: 1272, „terra speculatorum nostrorum *eur* vulgariter dictorum, Fintha“. A XI. századi Sz. László III. törvényében az *eur* elsősorban várőrt jelentett, civist, a civitas-vár őret; a XIII. században pedig főképpen a kémeket jelenti. A gypűel vagy gypűelve igen ritka szó és kései: 1321-ben „Kabalafalva in districtu *Gepul* in comitatu de Abaujwar“; 1374, „Kwten in districtu seu terra *Gyeneel*, *Gypelue*“ (383. 1.).

A sok részletezésből itt csak a legérdekesebbet emeljük ki. Krassó-Szörény megyének legnagyobb vidéke(!) — a Temes és Berzava mentén kívül — kétségtelenül a Krassó (ma Karas) folyó melléke. Itt a magyarság összefüggő nagy tömegekben lakhatott, mert a helynevek nagy többsége, a víz- és dűlőnevek is magyarból származnak. A török pusztította, hurcolta el ott a magyart. A Néra, a régi magyra Nyárágy, (nyárfás) völgye a XIV. században már teljesen szláv jellegű.

Erdélyt a magyarság a *honfoglaláskor még nem* szállhatta meg, mert akkor nem lett volna szükség a Meszesi kapu gypűvonalára — ezt akarja mondani Kniezsa. S e terület mégis már a *vezérek korában* került a magyarság tényleges birtokába — folytatja ugyanő (390. 1.). A mindig logikus Kniezsa itt az örökösen emlegetett gypűvonal miatt kerül zavarba. Jó lesz már ezzel a gypűvel egyszer leszámolni. Anonymus valóban említi, hogy volt gypű a Meszes kaputól a szamostói Sárvár vagy Tasvár felé. Borsodvárnál Gerlőce-hegy (Turtur) mellett, a Zólyom-öserdő északi szélén, a Morva folyónál, a Lajta (Sár) folyónál Göncil hídja néven s Baranya-

várnál gyepúhatár, amelyet a magyarok felhasználtak, erősítettek; de meg kell gondolni, hogy a honfoglaló magyaroknak nem az volt a főgondjuk, hogy gyepüket építsenek és védekezzenek, mikor félszázadon át csak ők támadnak, a betörő németeket pedig 907-ben könnyűszerrel elintézik. Liudprand cremonai püspök Arnulf német császárt hibáztatja, merthogy megnyitotta a turkoknak a clausurákat Németország felé már a magyar honfoglalást követő kalandozások kezdetén (899). Ezen clausurákat, gyepű rekeszeket nem a magyarok építették határvédelmi rendszer érdekében, hanem más régibb népek ásták, építették, s a magyarok készen találták, később fölhasználták, fönntartották. Magyarország belsejében is épültek ily gyepük, sáncok, de még a rómaiak korában vagy régebben -a bőnyi sáncok, csörszárók, római sáncok, s épültek az északi, keleti és nyugati határokon is a kvádok, jazygok, pannonok, kelták részéről. Az erdélyi gyepük sem magyar alkotások.

„A magyar krónikákban minden bizonnyal az ősgestából ránk maradt hagyomány, hogy Erdélyt a honfoglalók egy csoportja szállta meg. Lehetetlen, hogy a XI. századi ősgesta szerzője Erdély megszállását a honfoglalás korára helyezhette volna, ha az csupán Szent István korában jut a magyarság birtokába“. Ha Erdélyt a szentkirályok szállták volna meg, akkor az ő uralmuk alatt, hiveik birtokán érthetetlenek a marosvölgyi pogány magyar sírmezők. Ez a sírmezővel való bizonyítás nagyon helyes Kniezsánál Karácsonyival szemben, az ősgesta azonban mint Szent László legendája üres és Nagy Lajos-kori szerzője semmit sem bizonyít. Ugyanez a szerző bővítette ki 1348—1358 táján Kézainak 1283. évi gestáját, mely szerint Szent István elvette Gyulától Erdélyt, amelyet a Gyulák jóval 1002 előtt kormányoztak, s Anonymus szerint e Gyulák őse, a honfoglaló Tötöm vett először magyar birtokba. Ez tehát oly álláspont, amelyet úgy a régészet, mint a történeti források összhangja igazol. A foglalás Erdélyben bizonyára fokozatosan történt, de az már aligha igaz, hogy a honfoglalók és X. századi utódaik az Erdélybe való benyomulásnál új meg új gyepűvonal építésével vesződtek volna (390. 1.).

Nagyon érdekes, hogy Kniezsa szerint a szászok Erdély déli részén már magyarokat találtak s ezek magyar helyneveit átvették. Pedig a helyzet az, hogy a teutschok (teutoties) II.

Géza király alatt 1150. táján erdőirtást kezdtek, mikor befogadta őket a király, s nem magyar telepeket vettek át. Csupán az 1225-ig köztük épült székely és besenyő magyar falvakat vették át, miután innen a sebesi, orbói, kezdi stb. székelyek kiköltöztek és megkezdték a sepsi, kezdi és orbói háromszék erdőinek irtását és faluinak építését. Talán ily szemmel nézhetjük az Örményes-Irmesch-Ormenis (1319 Érmén), Kisszőlős-Klein Alisch-Seleusul (1319 Zewles), Disznód-fieltau-Cisnadia (1323 Gyznoyo) névváltoztatásokat. Besztercétől ÉK-re a Lesespatak-Páraul Lesului mellett fekvő Les-Lesu falu magyar első lakói talán a borgői szorosnál örködték. Magyar helynév-csoport volt az Oltvölgyben is a Vöröstoronyi szoros bejáratánál. Ellenben a Barcaságban nincs ily nyoma régibb magyarságnak, melytől a szlávok helynevet vettek volna át.

Kényes a *Székelyföld* kérdése, mert itt sem régészeti, sem helynévi érvek nincsenek. Mégis Kniezsa föltételezi, hogy „a XII. század közepén a Marosszék tágasabb völgyei már mindenestre megvoltak szállva s Udvarhely területéből legfeljebb a Nagyküküllő és fiomoród völgyét foglalták el a XII sz. folyamán“ (392. 1.). Úgy vélem, hogy ezt a föltevést módosítani kell, mert a marosi székely telepítés V. István király idejében történt, az udvarhelyi a tatárjárás előtt. Ennek bizonyítására oklevelek vannak, amelyek nem hatnak vissza egy évszázaddal régibb telepítésekre. A Háromszék telepítése csak 1225-ben indult meg, Csík székelyeinek első nyoma pedig vagy Kézai Csiglamezejéig megy vissza, vagy csak 1324-re. A székelyek nem is lehettek szabad telepesek Erdélyben addig, míg II. András nem tette őket németekkel (1250-tól százok, mert a Sachsenspiegel szerint, more Saxonum bíráskodtak) egy néppé és szabaddá az 1224. évi privilégiumban.

Hunyad vármegyét XI. század elejéről való vajdahunyadi sírmező bizonyosága alapján magyaroktól lakottnak kell fölismernünk, mit helynevek is igazolnak a Maros, Cserna (régen Egregy) és Sztrigy alsó folyásánál Vajdahunyadig. Bács Bodrog, Szerem és Valkó megyékben a magyar eredetű helynevek nagy tömege, a magyar törzsnevekből alakult helynevek nagyobb száma a Botond nemzetség ősi szállása, a szerémi Kölpény (Kupinova) közelében, a zimonyi Dunáig terjedő magyar

nevekkel összhangban van Konstantin császár állításával. Magyar lakosság volt 1000 körül a Mura, Lendva folyó mentén két helyen Őr nevű faluval, a Kerkánál, Zala forrásainál, a Rába-Lapincs találkozásánál a magyarság nyugati határán. Hogy a Rába-Rábca mentén minden nagyobb patak völgyében vannak kétségtelen adataink határőrségre: ez biztosan félreértése a speculator = kém, ör várőrosztályra vonatkozó adatoknak. Ily kémek, örök az ország belsejében, Fehér, Tolna megyében is voltak és veszedelmes volna a német határt odáig betolni s oda is országhatár gyepüket képzelni.

A törzsnevekből eredő helynevek szerint a magyarság Szentgotthárdtól, Rába-Gyarmattól a Pinka mentén, Rohoncon, Locsmándon keresztül Sopronig terjedt, megszállását a XI. század végénél előbbre tesszük s a XIII. sz. elejéről származó történeti források ezen területeket magyar jellegűeknek mutatják. A Fertő és Lajta közt a XIY. sz.-ban túlnyomó a magyarság. Mosonmegyére nincs korhatározó név. A magyar határőrség, a soproni várörök falvai közt besenyő várőrfaluk is voltak, pl. a Fertőtől nyugatra Besenyő falu (később Pecsenyéd a német Petscheneg hatása alatt). A magyarság természetesen régibb a 1068-ban Ján soproni várispán hadától Bolgárfehérvárnál elfogott és Árpás, Besenyő falukba stb. telepített besenyőknél.

2. *A szlávok* (399—433. 1.) magyarországi régibb telepeit is az ÉNy-i Felvidéktől kezdve körívben Erdélyig és Dunántúl vesszük szemügyre. Régészeti bizonyíték igen kevés van. Legjellegzetesebb a morva kultúra, melyre az avar és frank is hatott. Magyarország más területein, pl. Erdélyben, Dunántúl ezt a kultúrát hiába keressük. A sírleletek fontosak a földváraknál, de nincs kimutatva szláv eredetük. Északon a szlávok Kniezsa szerint tót jellegűek, a Dunától és Tiszától É-ra, ellenben D-re délszláv jellegűek. De ez így nem lehet helyes, mert a magyarság Tórországot Szent László királytól kezdve a Dráva és Száva közt Zagrab, Várasd, Körös vármegyékben ismerte és főképpen az innen származottakat nevezte tótoknak. Anjoukori falunév Zalamegyében Tótrokolyán (Slavonica Racolian). Anjou I. Károlynak és Nagy Lajos királynak híres zászlótartója volt Tót Lőrinc és megjegyzi róla az egykori krónikás, hogy azért nevezték Tótnak, mert Tótországból,

Sclavoniából származott. Szerémi a XVI. században főleg apozsegai származású Zápolyaiakat tartja tótoknak és Athinai Simon tót diákot, akinek Athina nevű szülőfaluja a Szerémség közepén volt. Tót Lőrinc kir. zászlótartó az Anjouk alatt nyitrai várispán és semptei várnagy. Valószínűleg ő hozta földjeit, a szpora és kivándorló tótokat és vendeket a zólyomi őserdő széleinek és völgyeinek irtására. Selmec stb. német városok nem szívesen vettek föl tótot céhekbe inasnak, aztán városi polgárnak s 1370 tájától úgy jegyzik be őket, mint szlávokat vagy vendeket. Szlavóniában tót-vend falvak egymás mellett vannak, földjüket a XVIII. századi magyarországi földrajzok „slovenska zeme“-nek ismerik épp úgy, mint ahogy én is e néven hallottam emlegetni nagyszombati deák koromban a nagyszombat-vidéki földet. Szerémi Oyörgy 1530-ban említ cseh hadinépet „szlovák“ néven ígens Zlowaci Bohemica) a Budát védő gens Agarena és gens Traciana vagyis a török és rác idegen hadinépek között. Az a szlovák nem magyarországi nép volt, hanem cseh zsoldos. Állítólag Morvaország északi részében laktak ezek a cseh szlovákok, Kniezsának azon állítását, hogy a szlávok a Dunától, Tiszától északra általában tót jellegűek, délre pedig jugoszláv-félék (déli szlávok), nem tartom történetileg szabatosnak, s valószínűen a szláv összehasonlító nyelvészet itt fontos felderítő szolgálatot fog tenni nagyon tüzetes vizsgálattal. Ez fontos abban a kérdésben, hogy régiebbek-e a tótok a Felvidéken, mint a magyarok?

„A Miava pataktól É-ra a XI. sz.-ban gyepléve volt“ — írja Kniezsa, amiből következik, hogy itt magyar népi vonal húzódott, azonban „erre semmiféle adattal nem rendelkezünk“, a XIII. századtól teljesen szláv a lakosság. A Bükk északi lejtőin a helynevek teljesen szlávból származtak s a magyarság a XIII. sz.-ban nyomult be a ma teljesen magyar területre. Nagy kérdés, hogy a Bükk északi lejtőin, a Sajó-Bodva közti hegyvidéken magyarok előtt ott lakó szlávok tótok voltak-e vagy másféle szlávok, akiknek egy külön csoportja volt a morva a Morva folyótól a Garamig. Nagy számú szláv helynév és víz-név mutatja, hogy a szepesi magyarok és németek elődei ott szintén szlávok voltak; ellenben Sáros megyének hajdan teljesen magyar középső részében (Sóvár, Eperjes, Kapi) világos szláv nyomot kimutatni nem lehet, hanem csak a szélein.

Kniezsa előbb az északi szlávot nevezte tótnak, itt pedig nyugati szlávnak mondja a tótot, s erősen hangoztatja, hogy a helynevek itt nem bizonyítanak a tót jelleg ellen, a XI., XIII. századi nevek nyugati szláv az az tót nevek, tehát a XI. századi szlávok is ott tótok, noha „a XI. századra jellegzetes név nincs“ (410. 1.).

A Nyírségben találunk szláv nyomokat; a Tisza jobb partján a Szernye mocsárig mocsaras erdős területen a víz- és helynevek túlnyomóan szláv eredetűek és XI. század előttiék, mert a magyarok ott még orrhangú szláv neveket vettek át, amilyen Dombó, Dombóc, Malonta. Ugocsában, Mármarosban is szlávok előzték meg a magyarokat. A Körösök vidékén Egregy vár később oláh-vá lett falvait 1406—1409-ben „ville Sclavonicales“-nak mondták (Csánki I. 722. I.). Ahol a Maros az Alföldre lép, ott szláv település volt a X—XI. században, míg a bolgár csak a XIV. százában jelenik meg. A Temes-völgyben szintén nagyszámú szláv helynevet vett át a magyar és oláh. A középkorban túlnyomóan magyar Karas-íolyóvölgyben számos szláv név maradt, amelyeknek régi szláv hordozóit a Maros-Szamos közt is tótoknak nevezték, amikor a délszláv törzseket külön bolgár, rác, horvát, vend néven ismeri a magyar.

Anonymus Kniezsa szerint az „ösgestából“ merítette az erdélyi szlávokra vonatkozó hírért. Kézai előtt ösgesta nem volt, csak ősi hagyomány élőszóban, szórványos jegyzetekben; Anonymus előtt még kevésbé volt ösgesta, de hallott híreket, igric énekeket. A helynevek bizonyítják, hogy az erdélyi szlávok legösszefüggőbb tömegben laktak Gyulafehérvár és a Küküllő torkolata közt, folytatódva az Aranyos-szék, Kiszamos-forrás és a Meszesi kapu felé; de ugyanott az Aranyos-széktől ÉNy felé alig akad más, mint magyar patak-név, tehát a szlávság itt későbbi, mint a magyar. A Szamosnál feltűnő nagy a szláv helynevek száma s itt sok adat szól rutén és szerb telepítésekről is, a részletkutatás azonban hiányzik. A Beszterce-vidék szláv helyneveit a radnai és besztercei németek átvették s e németek a tatárjáráskor már ott voltak. A Hargitán túl s a Barcaságban szintén szláv nevek fogadták a székelyeket, a háromszéki medencében pedig oly nagy számban, mint sehol másutt Erdélyben, A szláv helynevek zöme

a medence peremén helyezkedett el, az Oltnál, Csíkben szóróványosan. — Valószínű, hogy az erdélyi szláv-nyomok bolgár-szláv eredetűek, de kétségtelen bolgár név nincs, a tordai Szelice pedig délszláv, valamint a hunyadi Lindzsina szláv-oláh jellegű.

A Tiszánál szláv névcsoport van a dorogmai révnél és Csongrádnál, magános adat a szolnoki Szanda, a Szeged alatti Kanizsa és Becskerek. A Dunánál Kalocsa neve szláv s a folyam mente Vukovárig. Igen nagy számú a szláv helynév a Bakony ÉK-i s a Vértes DNy-i lejtőin, s a szláv lakosok földművesek voltak. Győrtől Ny-ra emelkedik a számuk. Oroszvár orosz őrei csak magyar-orsz hadjáratokból eredő hadifoglyok lehetnek, tehát Sz. László és II. Géza korából, mert Anonymus említi őket 1204 előtt. Magas termetű, hosszúfejű csontvázak sírmezője s régi határneve Olona (oroszul Olenja, a többi szlávban jelenj = szarvas) igazolja orosz eredetét. Nyugatmagyarország helyneveit szlávoktól vette át a későbbi magyar és német lakosság, mely a völgyek, fontos útvonalak mentén túlnyomóan magyar.

Fehérmegyében s a Mezőföldön nincs szláv helynév, de más sincs, tehát lakatlan a magyar honfoglalás előtt. A Rábca mellett Gereblyén s a vasmegyei Szeleste ly, 1 hangja délszláv jellegű; Zalamegyében, a Nyitráról elűzött Pribina morva herceg területén, német, túlnyomóan szláv lakossága annyi szláv nevet adott át a későbbi magyaroknak, mint sehol másutt, mert a magyar nem irtotta ki a régi lakosságot, mely tovább használhatta, szaporíthatta szláv neveit (Valicka, Piliske, Kerka, stb.). A magyarság a Mura mentén s a Kerka völgyben a XV. sz. után nyomult be.

Somogy megye Zelic-sége nemcsak helynevekben, hanem oklevelekben is korán előttünk áll. Különösen becses adat Pannonhalmán Sz. László 1087. k. oklevelében az, hogy itt a király 30 kanász házat ad, amely 1237 táján már 10 kanász falura szaporodott 300 házzal; s egyenesen telepítésről szól az 1230-ban átírt, talán két évvel korábbi pannonhalmi oklevél, mely szerint kilenc éve kezdték tótok a Zselic-erdőséget irtani, amely erdőkből a szent király (László?) óta a pannonhalmiaknak fizettek tizedeket a ménékből és malacokból s egyéb álla-

tokból. Ilyen új tót falu Dedna 40 háznéppel.⁶² Régen is tót lakósokra kell következtetni a helynevekből, ámbár vannak ott magyar falunevek is, pl. Márcadó, Rengösár, Nyírákol.⁶³ Tót eredetű több pataknev, Domboró orhangú, tót eredetű, tehát 1000 körüli szláv otlakosra valló magyar helynév. Maga a Zselic név is valószínűleg szláv és Sz. László 1087. körüli összeírásában megvan. A folyónevek, Kapus és Almás már magyar nevűek. A Zselicségtől Ékre vannak szláv nevek, a Kapósba ömlő Nagykoppány, régen Füzegy völgyében *egy* kétségtelen szláv eredetű név sincs, ellenben ilyen Dombóvár, Döbrönte.

3. Nincs török eredetű víz-, falu- és dűlőnév sehol Magyarországon. Az avar nem volt török, mint a hunn és bolgár, székely, besenyő sem, mint ezt Mészáros Gyula meggyőző nagy tudománnyal nemsokára nyomtatásban is kimutatja. Avar-magyar együttélésre nincs adat. A bolgár uralmat helynevekkel nem lehet igazolni Erdélyben stb., hacsak a Küküllő neve nem török (oláhul Tárnává = kökényes = törökül Kökeleg), de a szóvégi g nem török sajátosság.

Szabad besenyők jöttek be Szent István alatt, a gazdagok közül, mert az úzok a XI. sz. közepéig be-betörtek és kiszorították őket Etelközből, Bizánc pedig Bolgárfehérvártól délre telepítette le őket a kiirtott bolgárok helyére. Eme Fehérvárt 1068-ban Salamon magyar király ostromolta s a besenyőkből Ján soproni ispán sokat foglyul ejtett és letelepítette őket a király a soproni Árpás, Besenyő, a mosoni Legénytő stb, falukba. Elszórtan sok felé laktak Magyarországon. Külön határőr-osztály sehol sem volt, külön határispáni rang sem, s a besenyők, székelyek, a Szent Lászlótól elfogott kunok és izmaeliták rendes várőrök lettek (Komárom, Pest várnál, a székelyek Bihar, Baranya, Szeben, Küküllő váraknál). A kalizok azonosak az izmaelita várőrökkel, kik kiváló nyilasok (sagittarii) vagy lövők és lövérek (Sopron mellett s a Levárd-ra változott helyeken).

A székelyek eredete világosan meg van fejtve annyira, hogy fiórnán és Szádeczky is társította amaz az avarokat, ez a kabarokat az eszegelekkel. Németh Gyula nem akart új elmé-

⁶² Pannonh. Rendtört. I. 691. 1. a Sclavis.

⁶³ U. o. 321. 1.

letet és csatlakozott Szádeczky kabarjaihoz. Endes táblabíró is külsőleges alapokon csatlakozott valamelyik tekintélyhez, mint a legtöbben. Meggyőződéssel csak az foglalhat állást, aki alaposan ismeri az Árpád-kori társadalmi osztályokat. Aki ismeri, sajnos egyedül áll, mert a többi a kész bizonyítékok megismerésén nem akar fáradni, hanem inkább a Könnyű képzelődés útjain teremt újat, napi értékeket. Aki biztosan megáll a szilárd történeti adatok alapján s ezeket ki nem ejti kezéből, az dogmatikus historikus. A székely kérdés biztosan meg van oldva, ott alkudozni nem kell és nem lehet.

Alapvetés: Erdélyi L. A tizenkét legkritikusabb kérdés (Kolozsvár 1917, 170. 1.) u. a. A székely eredetkérdés megoldásának sarkpontjai (Akad-Értesítő 1922), Zur Herkunft der Siebenbürger Szekler (Ung. Jahrbücher, Berlin 1926, 335- - 337. 1.), Ösfoglaló-e a székely? (Erd. Tudósító, Cluj 1932, 732—742. 1.) Hargitaváralja, Szeged 1941, 67—69. 1. A kabarok vagy kazárok Biharvár urának, Ménmarótnak a népe voltak, szabadon csatlakoztak Lebédiában vagy Etelközben a magyar törzsekhez s a székelyek Anonymus szerint Biharvár és Ménmarót ellen harcoltak, vagyis a kazárok, kabarok ellen. Sem a hunnok, sem a gepidák, sem az avarok, sem az izmaeliták eredetileg nem beszéltek magyarul s ha ösfoglalókként a magyar honfoglalás előtt, vagy az utóisók Sz. László intézkedése folytán megszállják a Székelyföldet, azok most nem beszélnek régies szép magyar nyelven négy magyar szójárással, hanem odajárnának a világ nyelvtudósai tanulmányozni az ógermán gepida vagy hunn, avar, vagy izmaelita török nyelvet, mert nem lett volna oly papság, sem királyi vagy vajdai rendelet és hatalom, mely a székelyeket elmagyarosíthatta volna. De elmagyarosították őket egyedül a magyar feleségek. Egy-két magyarországi nemzedék alatt a magyar anyáktól megtanultak a székely gyermekek és apáik magyarul. Mert a székelyek hadifoglyok voltak, katonák nők nélkül. Itt nőültek meg. Aki magyar lányt vett el, annak a gyermekei magyar anyanyelven beszéltek néhány év alatt.

Honnan tudom, hogy a székely hadifogoly volt, egy-két ezer katona? A Várad Regestrum, a várad kanonokok istenítéleti jegyzőkönyvei szerint 1208—35 közt, mindjárt kezdetben, a bihari székelyszázad várórfalvaiból cívisek vagy

castrensisek és tisztjeik (jobbágyaik) azzal a váddal támadják meg Deöst, hogy közéjük való (micsoda vád, minő támadás!). Az pedig úgy védi magát, hogy ő nem székely, hanem szabad ember, szabadon állt be közéjük és szabadon el is mehet. — A baranyavármegyei Vágy falu székely századát IV. Béla megdicséri vitézségükért és fölveszi őket a szabad kir. serviensek páncélos hadába. Előbb nem voltak szabadok, hanem hadifogoly származásúak. Nem kell ezt szégyenelni, mert a besenyő hadifoglyok főtitisztje Szultán nevet viselt, fejedelmi származású volt. Ma is eshetnek fogságba kir. hercegek is. A székelyek mikor és hol estek fogságba? Mivel az Árpád család vár-falvaiba voltak beosztva, csak az Árpádok uralma alatt eshettek fogságba. A kizárás módszere itt az, hogy a magyarok keleti szomszédjai közt, nem szlávok és germánok közt kell keresnünk a vitéz székelyeket. Keleten voltak a besenyő, kún, délkeleten a bolgár, délen a bolgár és izmaelita szomszédok. A besenyő, kún, izmaelita mindig ezen nemzeti nevén fordul elő emlékeinkben a hadifoglyok közt. Csak a bolgárokból nem ismerünk hadifoglyokat. De Dsajháni és Ibn Ruszta perzsarab útleírók a magyar honfoglalás és első kalandozások éveiben, 907 táján a Dnyeper és Duna vidékéről szólva azt írják, hogy a magyarok szomszédai egyfelől a bolgárok, másfelől az szkl nép, mely szintén bolgár. A hunnal legrokonabb nép. Árpádnak 895-ben volt háborúja a bolgárokkal. Ha Szent László adománya, 30 zselici kanász, 150 év alatt (1087—1237 közt) 300 házra szaporodott vagyis megtízszereződött, akkor a 895-ben ejtett 1000 székely legény férfi ivadéka Sz. István halálakor már közeljárt a 10.000-hez. 1200 körül a 100.000-hez, ha oly békében élhet, mint a zselic-erdei kanászság. Békés időkben Nagy Lajos korában már egy millió lett volna a székely. De nem lett annyi, mert sokat harcolt. Mégis megmaradt Magyarország derék, vitéz, ügyes, okos népének ezer évig, mikor a székely nép el nem fogott része mind nyomtalanul eltűnt a népek történetéből. A magyar hadifogság mentette meg a székely nevet 1225-ig, amikor az erdélyi székelyek, mint a szebeni és küküllői kir. várispánok karhatalma. csendőrsége II. András 1224. évi németeknek szóló privilégiumával szabad nép lett s az erdélyi németek (1250-től szászok) módjára elkezdte a kitelepítést a mai Székely földre. Öt-hat tele-

pító kapitány és fiaik, férfi ivadékaik, az *ág-háziak* örökös falunagyok, később évenkénti sorban székhadnagyok és szék-bírák lettek, a székelyek nemesei (primörök), a többiek lófők, a szegényebbek gyalog vitézek. A székely nemzet ezer év óta él a magyarok közt mint mindenkor magyar nyelvű nép. Sem török, sem oláh sohasem volt, csak magyar katona. Kimondottan nem volt a székely valamiféle határőr osztályba besorozva Mária Teréziáig, de itt-ott lehettek egyes székely lovas századok a határszéli várispánok falvaiban. A székelyek 1150 táján a németekkel egyszerre mentek több században Erdély földjére mint csendőrség a német erdőirtók rendjét fönntartani, s 75 évi együttlakás után, külön falvaikból költöztek át a sebősiek, kézdiék megalapítani Székelyföldet, mely már 700 éves.

Ösfoglaló-e? Én annak tartom a székelyt, mert őserdőkben irtott magának lakóhelyet és termőföldet. Kniezsa is ösfoglalónak tartja, de a marosi és udvarhelyi szék területén már a XII. század közepén föltételez finn-magyar megszállást, teljesen a szomszéd területekből okoskodva, régészeti és helynévi bizonyítékok nélkül. Az udvarhelyi székelyek 1241 előtt, a tatárjárás előtt települtek oda talán Biharból, Telegd vidékéről, a marosiak V. István idejében kaptak engedélyt az oda-telepedésre. Ha ő előttük száz évvel már lettek volna ott magyarok, akkor a székelyek ott nem lettek volna ösfoglalók. De a XII. századi magyar megszállást nem akarja Kniezsa bizonyítani.

4. Germánok közül *gepida*-magyar együttlakókról semmi nyelvi bizonyíték nincs, még arról sem, hogy más nép közvetített volna a magyarokhoz gepida helyneveket. Diculescu szerint a gepidák az oláhokba olvadtak Erdélyben. De nyelvészeti fejtegetései tévesek és módszertelenek. Ugyanezt kell mondani Karácsonyi állításáról, hogy a székelyek ősei gepidák voltak. Az erdélyi szász Kisch is tévedett, mikor azt bizonyítgatja, hogy az erdélyi németek a XII. sz. közepén gepidákat találtak Erdélyben, mert szerinte a Jordanesnél említett Galtis helynév azonos a szász Galttal (a magyar s oláh Ugrá-val). Sem a hely-meghatározás, sem a hangtani bizonyítás nem sikerült.

A kvádok a VI. század elején elvonultak a Kárpátok egész országából, legfőlebb talán a Morva, Vág, Nyitra, Garam folyóneveket hagyták hátra a szlávoknak és magyaroknak.

A Zala és Balaton körül említett helynevek többsége német, bajor, kik a magyar honfoglalók hírére sokan visszamenekültek régibb hazájukba. De az bizonyos, hogy a Karolingkor civitasai, curtisai Árpád birtokában Pannónia területén várnépeik, ministereik és ministerialisaik egy részével megmaradtak és még Kálmán király törvényeibe is belekerültek 1100 táján. Az is érdekes, hogy a mai németek helynévanyaga a Dunántúl nyugati szélén magyarból vagy szlávból származik, ellenben a magyarság a XIV. századig a mai német nyelvterületen egy német víznevet sem vett át, helységnevet pedig alig négyet-ötöt, ami azt mutatja, hogy számbavehető német lakosság nem várta meg a magyar honfoglalókat. A határmenti folyóneveket (Leitha, Rabnitz, Lafnitz, Pinka, Limpach), határvárosneveket (Oedenburg, Miesenburg) a távolabb élő németek is fönntarthaták, valamint a Plattensee hírét.

Egyes német szórványok voltak a XI. században Pozsony környékén is a Rábca mentén (Locsmándnál, Kedhelynél). A német soproni bevándorlás 1200 körüli, a nyugati szélek német többségét osztrák egyházi és világi földesurak telepítették, főleg Zsigmond korától.

5. A pascua Romanorum-ról, római legelőről és vlachok-ról szóló krónikás hírek alapja csak az, hogy a magyar honfoglalók a német-római császárok embereit találták itt Pannoniában és üzték el. Ez az értelme Nestor orosz hírének is, hogy volochok uralkodtak a pannon szlávokon, míg a magyarok elől el nem menekültek. Dráganu több száz pannoniás nevet próbált oláh nyelvből levezetni komoly eredmény nélkül. A vlach minden szláv nyelvben a közeli romanizált, újlatin nép neve. Pleidell Ambrus szerint a pannóniai vlachok a rómaikori Pannónia romanizált őslakói is a latinok Fehérvárott, Esztergomban a rómaikon városok lakóinak utódai (Századok 1936). Ámde a római városnevek itt mind feledésbe mentek, csak a Lévától délre maradtak fönnt egyesek. Néhány Olaszfalu, Olaszi név későbbi vallon vagy más nyugati román népből való betelepődését jelenti.

A dáciai római telepések a római uralom megszűntekor kivándoroltak a Balkánra. Komoly tudós már nem vallja a dárcmai-oláh kontinuitást Erdélyben, de megpróbálják a hozzávándorlás elméletét, mely szerint a dáciai római maradvá-

nyokhoz a Balkánról oláh tömegek költöztek be, miután az oláh nyelv albán-balkáni eredetét letagadni nem lehet. De ez az elmélet sem segít, mert a folyók és városok római neve mind elveszett s az oláhok magyar és szláv neveket vettek át. A XV. század előtt említett helynevek közt egy sincs, mely az oláh nyelvből származnék. A szláv eredetű neveket is az oláhok magyar közvetítéssel vették át, tehát még a magyar előtt szlávokkal sem laktak együtt, annál kevésbbé dákokkal és rómaiakkal. Az oláh eredetű nevek először Krassó-Szörény megye facseti, lugosi s karánsebesi kerületében bukkannak elő a XIV. sz. első felében, a hunyadmegyeiek a XIV. század 2-ik felében. Az oláhok első beköltözését a XII. század közepe után kell tennünk. Gyulafehérvár környékén megjelent első oláhokról szólhat Anonymus, de ott sincs oláh eredetű helynév. Erdély északi részén csak ott igazolható az Anonymus említett szláv oláh együttélés. Gyalu környékén semmi régi nyomuk sincs az oláhoknak.

A szlávok a XI. századi magyar szállásterületeken belül beolvadtak a magyarságba, s a később érkezett jövevények is. Ebből következik, hogy a honfoglalókkal érkezett finn-magyar nép nagyszámú volt. Nem a honfoglaló úri osztály asszimilált, hanem az alsóbb osztályú finn-magyar elem. Oklevelekben sok magyar nevet találunk a szolgák felsorolásakor, kik mások, mint a nem magyar fő személynevek. A finn-magyar szolgaréteg tette magyarrá úri osztályát s a szláv stb. őslakosságot. A helyneveket, patak-, dűlő-neveket, szomszéd népeket és beköltözőiteket mind a finn-magyar szolgák nevezték el. Minden szláv nyom ellenére az a terület, melyet a magyarság megszállt s a XI. században kezében tartott, túlnyomóan magyar többségű, lényegében magyar volt.

30. *Kring Miklós* „Magyarország határai Sz. István korában“ címmel értekezett nagy gonddal és óvatosan, mert adata kevés. Kritikával nézi Tagányi és Karácsony álláspontját, mely szerint a honfoglaló magyarság gyepükkel és gyepűelve nevű nagy lakatlan területekkel vette magát körül és a gyepüket fokozatosan tolta kifelé. Tehát csak a legbelső gyepük jeleznék Sz. István országa határait. Szabad ezt elfogadni?

A „határ“ szó nyelvész meghatározások szerint az a vonal, ameddig az erő „hat“. A határjárók a birtokjogokat kül-

nítik el határjelekkel. A gyeprü sohasem jogelkülönítö, hanem védövonaltolvajok, rablök, ellenségek betörése ellen (Anonymusnál). Fodor Ferenc (Hadtört. Közi. 1936) térképre vitte a gyeprüket s kitünt, hogy ezek nem keresik a felszíni alakulatokat és nem alkottak országot körülvevö szakadatlan vonalat. Hogy esetleg két-három egymás mögötti gyeprüvonal közül melyik a régebbi, ezt eldönteni bajos. Az is kétséges, hogy a magyar építette-e a gyeprüket, vagy itt találta. (Talált eleget: a nyugati határon 1. Liudprand nyilatkozatát, a bönyi, Csörszárkot. római sáncokat stb.) Gyeprük építése nem illett a gyors kalandozásokhoz. A gyeprüvonalakban nem szabad országhatárt látni. — Ez mind nagyon helyes Kringnél és ritkán van meg másoknál.

Érdekes az 1298. 21. te. határozata, hogy Hí. András király az elidegenített kir. birtokokat szerezze vissza, hadd örvendjen Magyarország királysága mint jogi egész részei épségének (ius totum). Ez itt tisztábban van kifejezve, mint a cseh, lengyel „corona regni“ fogalmában. A középkori Magyarország korán érezte (föleg 1205-töl), hogy a király személye fölött áll a Szentkorona szentistváni joga, melynek épsége az összes királyutódoknak és népöknek is fontos érdeke, s a melynek a király személye csak administratora, nem tulajdonosa.

A magánbirtokok határait a hiteles határjárök pontosan bejárták és határjelekkel biztossá tették. Az államhatárok szélét sokáig bizonytalanná tették az ottani nagybirtokosok azzal, hogy majd ide, majd oda pártoltak, vagy a királyok is elzálogosításokkal és határon túli nagybirtokosoknak szóló magyar birtokadományokkal. Esterházy Miklós nádor 1647-ben határkiigazító bizottság előtt nagyon helyesen jelentette ki a magyar közfelfogást, hogy a limes privatus nem változtathat a limes publicuson, a magánjogi határ az országhatáron. De csak száz évvel utöbb fogadták el ezt az osztrákok nem jogérzéköl, hanem politikai nyomásra a sárfenekí (Scharfeneck alio nomine Eelszeg, 1469) mosonhatárszéli uradalom miatt.

A szentistváni országhatárokra csak II. Konrád császár veresége után akad oly béke egyesség, mely határozottan beszél: visszaadja a magyar királynak a Fischa és Lajta közötti területet. Máskülönb Kring kénytelen Kniezsa helynévelem-

zését követni s keresni, hogy mely határokig haladt a magyar honfoglalás belülről kifelé. A prágai püspökség 1086-iki határleírásában szerencsésen meglátja, hogy a magyar királyság északi határa a Kárpátokban van, az altaichi 1003. évi bejegyzés Gyula elfogásáról szóló adatában pedig azt, hogy Erdély a magyar királyé s már előbb is magyar birtok volt a Gyulák kormányzata alatt. Magyar királyi birtoklást, magyar lakosságot talál Kniezsával Zimonymál és az alsó Duna közelében is, tehát az ország határa Szent István alatt lényegében már az, mely ezer éven át fennállóit.

XIV. Szent István születéshelye és rokonsága.

31. „Szent István király születéshelyé“–ről *Levöld Antal* írt archaeologiai értekezést (489—524. 1.) történeti okleveles adatokban is gazdagon. A magam okulására adatait röviden így csoportosítom lehetőleg időrendben: Sz. István kisebb legendájának pannonhalmi írója a nagy legenda olvasása után (1083—1095) a szent király pannonhalmi kortársaitól hallotta, hogy Szent István Esztergomban született. Az 1934-ben kezdett nagy ásatásokkal és korábban kelta-római emlékek is kerültek elő. Kelta azalok fejedelme székelt itt s leányának Solvának szép síremléket faragtatott római iparossal. Az esztergomi szigeten római tábor volt. A környéken akadnak avar leletek. Lányi Károly az 1852. évi egyházlátogatásra azt írta, hogy III. Valentinianus császár idejében épült az esztergomi várhegy első keresztény egyháza. Ezt Géza fejedelem, Sz. István atyja helyreállította. Ehhez alapot adott a Rudnay prímás bazilika-építésének felügyelője Mathes János 1827-ben megjelent művével, mely a Szent István kápolna lebontásakor talált maradványok alapján IX. századnál régibb időre teszi e kápolna építését. E kápolna vagy a Szent István első vértanú passzai püspökségéből való térítő papok hatása alatt beszélhet Sz. István nagy legendájának írója e szent király anyjának visiójában az első vértanú álombeli megjelenéséről, ki a saját nevét adta a születendő gyermeknek s nagyságát megjósolta. Az ÉD-i irányban 350 m. hosszú, 130 m. széles esztergomi várépületen Géza palotája a várhegy ÉK-i részén a Sz. István kápolna helye körül állott, s a Sz. Istvánkápolnával egy kisebb udvart zárt be, D-i iránya mellett pedig fallal kerített nagyobb udvar volt, s ebből nyílt a kápolna fő-

kapuja. Ezen udvarban épült a kanonokok Szent Adalbert-monostora a préposti lakással. Várnai Dezső a kiásott alapfalak szerint megrajzolta Géza palotája valószínű alakját. Szent István is ebben lakott, s látva, hogy az érseknek nagyobb lakás szükséges, átadta neki a palotát s ő magának az új székesegyháztól D-re, a hegytető DNy-i ormánál épített új királyi palotát. Sz. István mindenesetre Géza palotájában született, s az ókeresztény stílű, talán Gézától épített Sz. István kápolnában keresztelték meg a passauai papok őt is, utóbb a kisfiát is.

A szentistváni új palota, amelyben még lehettek deszkafalak, ásatások alapján készült alaprajzán szembeűnik a hármas tagozódás: 1) D-i sarkon a két szobára osztott 13X17 m. szabálytalan négyszögű torony, 2) a tornyot kápolnával összekötő 8 m. hosszú épületrész, 3) az udvari kápolna. Ez a palota földszinti épület ablakokkal és ajtókkal. A Sz. István születése helyének vélt Simor-kápolna csak a későbbi torony után épülhetett, mint a toronyra néző erkély földszinti alapja. A kir. kápolna Szent Vid tiszteletére épült, ki corveyi monostori védőszent s kinek tiszteletét a szász dinasztia ápolta és talán Gizla királyné hozta ide.

Az esztergomi kir. palota román stílvé épült át a további királyok alatt. Legfőbb építője III. Béla, mint ezt az esztergomi középkori székesegyház díszkapujának timpanonján az egyházépítető Jób érsek művészileg kifejezte. Béla király a torony földszintjét 7 m. magasan eltömette földdel s csak az emeleten nyit ablakokat, azért a Szent István-féle alapfalak mélyen a föld alá kerültek. Az egész új épület és kápolna szintjét emelni kellett, csak egy földszintes szoba maradt meg, de az is 3 méterrel magasabb lett a külső földszintnél. Nyugatra a földszinti szobából és várfaltól meredek a hegyoldal. E Ny-i várfal mentén magas földszintes ablakok voltak, vagy inkább vékony rések, az I., II. emelet ablakai tágasak, többször erkélyekről nyílnak. III. Béla megújította a várfalakat, de a palotának csak egy részét építette újra, a kir. lakosztályt. A Műemlékek Orsz. Bizottságának nagy ásatásai meglepő dolgokat tártak föl Lepold Antal kanonok tudós irányítása mellett. Megállapították, hogy

a királyi palota alapfalai a mai bazilika építéskor 40 m. hosszúságban elpusztultak,

a 11 szobás vártornyon kívül É-felé 25 m. hosszúságban legalább 10 szoba volt,

a Ny-i oldalon 60 m. hosszú emeletes dupla traktuson 38 in. hosszú, 8 m. széles nagytermen és pincéken kívül legalább 30 terem és szoba,

a Ny-i szárny É-i végén K-felé hajló 40 m. hosszú kettős szárnyon legalább 16 szoba,

a 40 m. hosszú K-i szárnyon 2 terem és 6 szoba,

összesen tehát 76 lakóhelyiség volt III. Béla királyi palotájában, ahol utóbb az érsekek is építkeztek. Béla király fiai, Henrik (ímre 1528-tól) és II. András (Endre csak az Anjoukorban) az esztergomi érseknek adják át a királyi palotát, de az érsek nehezen vállalja, mert Béla építkezése még 1198-ban sem fejeződött be. Legkiemelkedőbb része a palotának a D-i sziklán épült Fehértorony 20 m. (négy emelet) magas falakkal, míg a palota egyéb részei egy emeletesek. A kir. kápolna Ny-i frontjával szemben nem volt emelet, hogy a kápolna a Vízi-város felől látható legyen. A kettős traktusú hosszú Ny-i szárny magas földszintje alatt alagsor vonult el s a külső alagsorból nyílt ÉK-i irányban a mély pince sziklába vájva. A kápolna díszes román stílusú befejezése II. Andrásra maradt, ki a szentély alsó falára gyönyörűen odafesttette négy pólyás piros címerpaizsának hét orozslánját, amint kettő-kettő egymással szembe lép, a hetedik pedig egyedül áll és visszatekint. A torony első emeletéből É-felé kivezető szép bélétes kapu szabad erkélyre nyíló külső kapunak készült. Az erkélyt két szobává alakították át s ezek fölé még egy emeletet építettek. IV. Béla 1249-ben várőrei és telepes polgárai (burger, purger) számára átveszi az esztergomi vár északi részét, s ezért cserébe adja az érseknek a kir. palotát; 1256-ban pedig az egész várat átadja az érseknek. Az érseki régi palota a régi székesegyháztól ÉNy-ra feküdt, házikápolnája volt a Szent István vértanú egyháza s mellette a kanonokok és prépost Szent Adalbert-monostora, amelyet cemetorium, temető udvar vett körül. — A kir. várőrök és polgárok miatt kellett az érseknek a hegy déli részébe költözni, a kir. palotába, mely ezt a nevet tovább is megtartotta s a királyok esztergomi látogatásaikkor oda szálltak.

Fülöp esztergomi érsek, örökös esztergomi várispán ide-

jében két esztergomi kanonok Hetény és Kiskeszi birtokát 1272-ben azon célra adja át az érseknek, hogy állítson társaskáptalant 12 kanonokkal Sz. István vértanú kápolnájánál, mely körmeneti egyház legyen, ahol Sz. István király az ugyanily nevű első vértanú ajkáról nyerte nevét és születése jóslatát. Fülöp érsek nem alapította meg a Sz. István káptalant, mert a Szent Adalbert székesegyház kanonokjai is ott laktak a várhegy északi felén, hanem állított a két kanonok alapítványából Sz. Margit és Mindszent oltárokat. A körmeneti templom-jelleg úgy valósult meg, hogy minden vasárnap Sz. Adalbert székesegyházából körmenet indult a Szent István vértanú-egyházba, mert mellette született és benne kereszteltetett meg Sz. István király. A körmeneten részt kellett venniök az esztergomi plébániáknak kereszt és zászló elővitele mellett. Százhusz év múlva azonban a plébánosok már hanyagok ebben s az érsek $\frac{1}{2}$ forint, majd a vizitátor (1397) $\frac{1}{5}$ forint bírságot vet ki a mulasztó plébánosra.

A XIII. század végén megszűnt az esztergomi székeskáptalan közös monostori élete, a kanonokok kiköltöztek a várból a várhegy keleti oldalán épített palotákba. Telegdi Csanadin érsek (1330—49) nagy építtető volt, a várfalat tornyokkal erősítette, s mint az egész vár ura, úgy az északi Sz. István-kápolnát vagy egyházat, mely IV. Béla előtt érseki kápolna volt, mint a királyi palota kápolnáját díszesen, gót stílusban átalakította, lapos famennyezete helyett gót boltozást készíttetett. Akkor kerültek a szentély alap falaiba XII. századi nagy méretű román figurális oszlopfejek, A hatalmas oszlopfejek a XII. század végén újjáépített székesegyház régiségeiből valók s oly nagyok, hogy a kis Sz. István-kápolnába nem illettek be. Kani-zsai János primás 1391-ben megalapította a Sz. István-társaskáptalant 6 kanonokkal, kiket a székeskáptalan karkáplánjából választ ki az érsek s a régi monostorban helyezte el úgy, hogy mindegyiknek jutott egy szoba. Volt ott még egy közös terem, konyha, pince. Az alapítás célja fényesebb istentisztelet, s a két Sz. Istvánnak nagyobb dicsőség ott, ahol a magyar született és keresztségét nyert. Gosztonyi András szentistváni prépost 1499-ben végrendeletet hagyott hátra, hogy a Sz. István templom szentélye mellé É-on két kápolna épüljön, alul Sz. Katalin, felül Sz. Mária tiszteletére, egyszersmind Sz. Ist-

ván tisztelete gyarapítására az ő születése helyén, ahol már volt Sz. István-oltár. Itt Nagyboldogasszony és Sz. István király ünnepén nagymise legyen az előnapokon vecsernyével. Az alsókápolna egyszersmind kripta-hely a szentistváni prépostok számára.

Esztergomot a török 1543-ban elfoglalta s a kanonokok Nagyszombatba menekültek. A székesegyház majdnem épen maradt és 1595-ben dsámi volt, török istentiszteleti hely. Ekkor a kin palota 2-ik emeletét lebontották s az 1-ső emeletet elföldelték. Itt négy lakószoba volt, két erkélyszoba, három lépcső sekrestye; a földszinten egy díszes szoba, két lépcső; a 2. emeleten hat lakószoba s két erkélyszoba. Több mint százötven év alatt a távollakó esztergomi kanonokoknál megszakadt a Sz. István születése helyére vonatkozó hagyomány. Jezerniczky Icanonok 1701. évi visitatiójakor a Sz. István egyházat vagy kápolnát nem is említi s a Sz. Adalbert székesegyház romjainál jegyzi meg, hogy itt keresztelték meg Sz. István királyt. A XVIII. századból három katonai alaprajz maradt az esztergomi várról (1749. -54, -56) s egyik sem tud Sz. István templomról. A káptalan három szobát épített oda a várbeli katonalelkésznek, ki egyszersmind gondozta a Bakács-kápolnát. E lelkész egyik szobája volt egykor Sz. István szülőhelye. A század utolsó éveiben elköltözött egyik kaszárnnyába. Bél Mátyás tudós (t 1749) már fölismerte az esztergomi romokban a vértanú Sz. István egyházát és Széless György, a Bakács-kápolna lekése (1758—73) alaprajzot készített az esztergomi várhegyről. Ő azt is tudta, hogy lakása a Sz. István-szentélyben van, s hogy e mellett született Sz. István, nem a székesegyháznál. Látta a keresztboltozatot, a szép kádereköves falakat, középen az egész oszlopot, falak mentén a nyolc szép féloszlopot a gyönyörű oszlopfőekkel és lábazatokkal s kimondta helyes következtetését, hogy ott kápolna volt.

A Rudnay primás bazilika-építésénél felügyelő Mathes János az új bazilika déli felének szánt helyen egy öl mélyen elhordott földből látta előbukkanni a régi székesegyház alapfalait, az apsist, a Gosztonyi-kápolnák alapjait, a románkori bazilika előcsarnokának s a 24 X 11 m² Sz. István kápolna-vagy egyháznak köveit, amelyet a XIII. századi királyok oklevelei hol egyháznak, hol kápolnának mondtak. Mathes leírta,

hogy ennek padlója durván munkált márvány, falai faragott kövekből rakottak, nagyon kemény habarccsal kötött jeltelen kis téglákból áll a boltozata, mely egy középső oszlopra nehezedik. Az oszlopfők inkább bizánci, mint román stílűek. Megfigyeléseit alaprajzzal Mathes 1827-ben nyomtatva is kiadta.

Hogy mindezt egyre világosabban látjuk és tudjuk, azt Lepold tanulmányainak, fölfedezéseinek és a Műemlékek Orsz. Bizottságától megindított nagyméretű ásatásoknak köszönhetjük. Cikkében Lepold természetesen nagyon szerényen elhallgatja érdemeit e nagy fölfedezések körül.

32. „Radmund Ironside angolszász király fiai Sz. István udvarában. Skóciai Sz. Margit“, írta *Fest Sándor*. (527—551. 1.) Ritka szép, érdekes, logikus előadás van itt arról, hogy Vasbordája Edmund hős angol király ifjabb fia Sz. István udvarában nevelkedett 1018—38közt és nőül vette Sz. István leányát Ágatát, akinek leánya Sz. Margit, Skócia eszményi nagy királynéja. Knut dán-angol király Edmund király halála után ennek két fiát, Edmundot és Edvárdot elküldte féltestvéréhez, Olaf svéd királyhoz, hogy tegye el őket láb alól, de az keresztény lelkiismerettel visszariadt e cselekedettől s tovább küldte a két angol királyfit Oroszországon keresztül a magyarok szenthírű királyához, Istvánhoz. Ez eléjük ment feleségével és szívesen fogadta a királyi gyermekeket. Edmund hamar meghalt, Edvárd felnőtt és nőül kapta a király leányát Ágatát, kitől gyermekei lettek Margit, Krisztina és Edgár.

Aba ellen III. Henrik 1042—44-ben hadjáratokat vezetett és az első hadjáratban a Garamig nyomult, s egy száműzött herceget tett az elfoglalt magyar föld urává. De ez nem bírt ott megmaradni. Ezalatt Nagy Kanut király meghalt s 1042-ben Hitvalló Eduárd, Vasbordája Edmund öccse ült az angolszász trónra. Neki nem volt fia és elküldte 1053-ban Aldred worcesteri püspököt III. Henrik római-német császárhoz, hogy küldesse Angolországba a magyar királynál levő angol trónörökösöket. Itt akkor I. András kiüzte III. Henriket ismételten hadaival (1051, 1052) s a triburi békekötés annyit ért, mintha meg sem kötötték volna. Érthető, hogy a császár egy évig tartóztatta az angol püspököt Kölnben, aztán hazabocsájtotta. Két év múlva meghalt. Akkor a worcesteri püspök keresztül utazott Magyarországon a Szentföldre és ugyanazon évben

Edvard negyven évi magyarországi távollét után megjelent családjával Angliában (1057). Csakhamar meghalt ő is Londonban. Özvegyét Ágatát és három árváját magyar urak elkísérték Skótországba, mert a hastingsi csata (1066) Hódító Vilmos normandiai herceg kezébe adta az angol trónt. Az angol-szász nemzeti párt, élén a worcesteri püspökkel, ki 1060-tól yorki érsek, kétszer is kikiáltotta Edgárt királynak, de végre a yorki érsek kénytelen volt megkoronázni Hódító Vilmost, akinek Edgár is meghódolt. Ennek halála után Ágata özvegy a gyermekeivel Magyarországra indult, de hajójukat a tengeri vihar visszaverte. Ágata első gyermekét, a szép és okos Margitot Ili. Malcolm skót király vette feleségül, Krisztina apáca lett déli Angliában. Margit leányát Matildot Hódító Vilmos fia I. Henrik vette nőül (1100), így egyesült a hódító normán s a régi angolszász jog és Matild királyné leánya Matild anyja lett az első Plantagenetnek, II. Henrik angol királynak (1154—89), akivel megkezdődött a Plantagenetek 331 éves uralma.

Annak megállapítása és bizonyítása, hogy Edvárd angol trónörökös neje Ágota Szent Istvánnak volt a leánya és így Skócia nagy szentje, Margit, a magyar szent király unokája: magyar részről már százhatvan éve tudományos vitatkozások tárgya. Legutoljára, mindjárt Eest után Herzog József is harcba száll (Turul 1939) és külön olvasva a tagadó álláspontot juttatta érvényre; de Rest érvelését, logikus szép előadását jól megfontolva úgy érezzük, hogy Szent István skóciai dicsőségéhez jogosan ragaszkodhatunk.

Az angolszász krónika 1057-nél azt mondja, hogy Vashordája Edmund angol király fiát Edvárdot Knut király *Magyarországba küldte s Edvárd a császár rokonát kapta nőül.* Margit skót királyné anyjának nemzetsége *visszamegy Henrik császárra.*

Worcesteri Florenc szerzetes (f 1118) „Chronicon ex chronicis“ c. munkájában azt írja, hogy a svéd király az angol királyfiakat a *magyar királyhoz küldte Salamonhoz s Edvard házasságra lépett Agathával, Henrik császár germanusának a leányával.*

Malmesbury Vilmos (t 1143?) „Gesta regum“-ja szerint Edvin és Edvard a svéd királytól küldve a *hunok királyához*

érkeztek, az idősebb meghalt, az ifjabbik elvette a *királyné nővérét*.

Ordericus Vitális 1075-ben született Angliában s tízéves korától normandiai kolostorban élt, egyháztörténetet írt 1124—42 közt. Skóciai *Margit* királynéről mondja, hogy *leánya volt Eduárdnak, a hunok királyának*, ki fia volt Vasbordájú Edmundnak; mint száműzött *feleséget kapott cum regno* (királysággal, országgal), *Salamon király leányát és a hunok fölött uralkodott...* Edgár (!) elvette a magyar király *idősebb leányát*, s mivel a királynak *nem volt fia, vejét tette meg a korona örökösének*.

Geoffrey Gaimar ófrancia verses krónikát írt. Normandiából került talán északi Angliába 1140 körül. A híres yorkshirei Rievaulx apátságban Ailred apát útján kapott híreket Margit skót királynéről, kinek hat fia volt, s hárman eljutottak a skót királyságra. Az utolsó volt legkülönb, Dávid (1124—53). Ezen király udvarában nőtt fel a király fiával Ailred, akinek apátsága alatt élt 17 évig Walter Dániel s ez beszélte el, hogy Ailred közéről ismerte a skót királyi ház rokonságát és megírta, hogy mikor Dávid király halálos ágyán feküdt, odavitték édesanyja *Margit* királyné keresztjét, ki *az angolok és magyarok királyi véreből származott*. — Csak Gaimar említi s a német Brémai Ádám, hogy Edmund (Vasbordája Edmund) a győztes kedvéért méreggel pusztult el, *fiai Ruzziába száműzettek*.

Az első worcesteri hírek a Magyarországon járt és az angol trónörökösök innen való hazaküldetéséért fáradozó worcesteri püspök környezetéből származtak. Ez a püspök különösen III. Henrik császár útján remélt támogatást Hódító Vilmos ellen és az angol nemzeti párt előtt nagyon kellett hangoztatni, hogy a törvényes trónörökös a *császár rokonát, Henrik császár „germanusának“ a leányát*, Ágatát vette nőül. A „germanus“ az egyik legújabb szótár, a Thesaurus Linguae Latinae (Lipsiae 1919) szerint rokont és sógort is jelentett. II. Henrik császárnak a *sógora* volt *Szent István*.

Az adatok másik csoportja már nem hangoztatja a császárt, hanem a magyar királyt. Az angol királyi árvák 1017/8-ban érkeztek Szent Istvánhoz és Gizlához s húsz évig élt Edvard a szent király családjában. Mivel Gizla királyné atyja

már 995-ben meghalt, nővére legalább 22 éves 1017-ben, amikor Edvárd egészen kis fiú. *Becses* adat Malmesbury Vilmosnál, hogy Edvárd a *hunok királyához* érkezett; de hogy itt a *királyné nővérét* vette volna nőül, pl. a tizennégy éves Edvárd elvette volna a királyné 32 éves húgát, ez bizonyára *félreértés*. Ordericus Vitális is a hunok királyát említi, a Salamon nevet elhibázza, Stephanus helyett írja; de becses itt az, hogy Edvárd *feleseget kapott országgal s a hunnok, vagyis magyarok fölött uralkodott*, t. i. 1042-ben, mikor III. Henrik Edvárdot állította a Pozsony és Garam közt elfoglalt magyar országrész élére nőági magyar királynak a szintén nőági Abával szemben. Négy évvel ezelőtt halt meg Szent István király fiörökös nélkül s két nővére, Orseolóné és Abáné helyett a császár szemében jogosultabb a trón és ország öröklésére Sz. István leánya, Ágata a férjével. Végül az utolsó adat is súlyos, hogy *Margit skót királyné magyar királyi vérből származott*. Az is fontos, hogy anyja *Ágota* megözvegyülve Skótországból nem Németországba, hanem *Magyarországba akart visszatérni*.

Mikor a történeti adatok egyetlen pozitívumban találkoznak, hogy Ágota Szent István magyar király leánya, Margit szent skót királyné tehát az ő unokája: akkor a negatív álláspont túl-Ielkiismeretes igazolására nem elegendők az összhangzó adatok némely pontatlanságai s az a késeiség, hogy az 1057-ben még kis Margit magyar származásának hangoztatására csak az ő nagy dicsősége után és fiának halálos ágyánál, 1153-ban nyílik alkalom, de hitelesen.

33. „Szent István családi története.“ *Dőry Ferenctől* (555—583. I.) A források és irodalom alapos ismeretével mindenre kiterjedő figyelmet tanúsít. Mégis némely dolgokban segítségére lehetünk. *Géza* a pannonhalmi misekönyv (Pray-codex) egykorú bejegyzései szerint 998-ban halt meg, s ez megbízhatóbb a másik évszámnál, mely majdnem száz évvel későbbi a Szent István-nagylegendában. Szent László-kori *ős gestairás* sajnos *nem* volt, mint *ezt e* könyv elején meggyőződéssé kell tenni. Az *Adélhaid*-kérdés teljesen tisztázott abban, a magyar hagyomány Saroltjával szemben komolyan szóba nem jöhet s felszínen tartására Karácsonyi kellett, de neki sem sikerült

Szent István születésének az éve krónikáink többségében

a 969. év. De ezt meghatározni a 300 évvel későbbi Kézai és a Nagy Lajos-kori bővítések egyáltalán nem illetékesek, mikor a száz évvel későbbi legendák hallgatnak. A születés évének napjának, órájának, percének és másodpercének fontosságát a csillagjósok hangoztatták először, mint pl. Mátyás királynál, s a csillagjósok rajongásának a hangját érezzük már Kézai Előszavában is, de a születések följegyzésére általában s régebben nem gondoltak. Krónikásaink a hiányt következtetéssel pótolták. Ezt mi több adat összehasonlításával tehetjük meg. Döry nagyon helyesen tapint rá a szentistváni Kisebb-legenda *puericia* s az 1001. évi hiteles alapítólevél *puer* szavára. Csakis ezek érnek valamit. Sz. István gyerekek tartotta magát a 998. évi veszprémi hadjáraton. Ez nagynehezen elfogadható 18 éves korban arra nézve, aki 980 táján született, de semmiképpen sem fogadható el a 969-ben született 29 éves emberre. További szót ez nem érdemel. Legfőlebb még azt teszem hozzá, hogy ha a 998. évi somogyi lázadó el akarja venni a szép Sarolt fejedelemasszonyt, akkor az sem szülhette Istvánt 969-ben, mert akkor a somogyi lázadás idején már legalább $16+29 = 45$ esztendő öregező néni lett volna. A 980. szülési év mellett $=16 + 18 = 34$ év még elfogadható menyasszonyi évnek. A panonhalmi alapítólevél hitelessége sok letárgyalt oknál fogva újra erősen áll, Heribert C nem jött el Magyarországra s miatta a veszprémvölgyi oklevélre nem szabad ráerőltetni az 1002 előtti kelteztést, hogy aztán azon ijedezzünk, hogy itt már Sz. István gyermekeinek üdvösségére is gondol, tehát öregebbnek kellett lennie a 998. évi gyerekkornál. A lengyel krónikák 975. születési évszáma nem okozna nagy különbséget sem jobbra, sem balra, csak egyáltalán nem megbízható a környezete sem. Ransanus nápolyi kivonatkozó szintén nem lehet tekintély öt-száz évvel Sz. István születése után.

Sz. Istvánt az anyja, a keresztény Sarolta, 980 táján e világra hozva nem hagyta pogánynak néhány hétig sem. Hogy két-három év múlva a fiatal Adalbertet püspökké szentelik, s ez 986-ig a morva külön egyházmegyét is akadálnak látja abban, hogy a magyar fejedelem fiát megkeresztelje; sőt hogy a csehek püspöke csak 994-ben jön el Magyarországra: erre a magyar fejedelemasszony nem gondolt, s fia keresztelésével tizennégy esztendeig nem várt, de még a bérmlásával is alig.

A crisma itt nem irányadó, mert ez a kereszteleésnél is megvan a katechumenek olaja mellett. Pilgrim passai püspök 974-ben 5000 előkelő magyar megkeresztelését jelentette Rómába, s a térítők főpatrónusa Géza fejedelem biztosan fölvette a keresztséget, mert a sok előkelő nem tette volna meg ezt, ha a fejedelem vonakodik példát adni. A fia hat év múlva született s a passai papok még ott voltak Esztergomban, csak 985-ben küldött Géza fejedelem magyar csapatokat Pilgrim püspök jószágainak dulására.

Ha Gizlát a fitestvére Henrik adta feleségül a magyar Istvánnak, akkor ez legkorábban 995. aug. 28. után, az apa halála után vagy nagy betegsége idején történhetett 995/96-ban. A veszprémvölgyi oklevél itt sem jelent akadályt, Henrik-*Imre* megszülethetett 1007-ben is. Sz. Istvánnak lehetett több gyermeke és az apa gondolhatott rájuk már akkor is, amikor még nem voltak. Az ősforrás a gyermekek számában szintén nem akadály, mert csak 300 év múlva jött létre. Az 500 év múlva prédikáló Temesvári Pelbárt Óvójának se keressük hiteles forrását, hagyomány alakjában se, mert az neki kevésbé volt. mint nekünk, kik mindent felkutattunk és nyomtatásban kiadtunk. Pelbárt okos szónok volt s jól gondolta, hogy ha Sz. Istvánnak több fia volt, s ezek egyike Henrik császár nevét kapta, akkor *egy* másik megkaphatta Ottó császár nevét. — *Imre születését* 1007-re tehetjük, mert így nyolc éves volt, mikor 1015-ben Szent Gellért eljött Velencéből és megkapta a magyar királytól fia nevelését, hét év múlva a bakonybéli remeteségben töltött hét évet és 1029/30-ban megkapta a marosvári püspökséget. Imre-Henrik 1031-ben vadkan áldozata lett, mint ezt a pannonh. misekönyvbe és a hildesheimi évkönyvbe egykorúan bejegyezték. Ransanus itt semmit sem számít ötszáz év múlva. Az osterhovi és altaichi 1032, 1033. évszámokat is elvethetjük a Pray-codex phi misekönyv egykorú magyar adatai mellett. — *Imre házastársát* Ráskai Lea 1510-ben görög császárlányban, a Nagy Lajos-korinak vélt horvát gercsei főesperes horvát királyleányban, a lengyel lysagorai-szenterkeszti évkönyv Mieszkó lengyel fejedelem leányában jelöli meg. Döry elegendően rámutat, hogy egyik hír sem megbízható. Az utolsó forrás pl. 966-ra teszi Sz. István kereszteleését és Velencéből származtatja Gizla királynét (Czeysla), mint a

négyszáz évvel előbb meghalt Sz. Zsigmond mostoha leányát. A horvát királyleány csak jegyes lett volna Szlavónia átengedéséért. Marad tehát az 1510-iki hír a görög császárléányról vagy császárkonról, kivel összefüggésbe lehet hozni a veszprémvölgyi görög apácakolostor megalapítását. Itt is azt az elvet vallhatjuk: tudatlanság az, mikor sok lehetőséget gondolkunk el; tudomány az, mely a lehetőségeket egymásután kidobálja s utoljára megmarad a valószínű lehetőség. Ez a kizáró módszer útja. Sok lehetőséget ne teregessen a tudós az olvasó elé úgy, hogy végül kijelentse a döntetlenséget. Az olvasó várja a tudós állásfoglalását az összes lehetőségek lemérése után. Döry többször nagyon helyesen megállapítja a legvalószínűbbet a sok adat és tudósvélemény közt, pl. Szent István születési éve dolgában. — Szent István *Agatha* nevű leányára nézve nem az a fontos, hogy a tudósok eltérnek egymástól, hanem azok a források a döntők, amelyekről Fest előbbi cikkénél megállapítottuk, hogy minden adat a Henrik császárok rokonságában, de magyar királyban jelöli meg *Agatha* atyját, Sz. Margit nagyatyját s ez nem lehet más mint Sz. István. *Agatha* nem Németországba, nem Oroszországba, hanem Magyarországra akart leányaival visszaköltözni. *Hedvigről* Döry eldöntöttnek igazolja azt, hogy nem volt Szent István leánya.

Sz. István halála idejének megállapítása a sok rossz adat közt egészen biztos: 1038 aug. 15-ike. *Gizella királyné halála is* Döry szerint valószínű, de biztosra is vehető, hogy a passzai niedernburgi monostorban történt, hol a szentéletű magyar első királyné mint abbatisa, apátnő fejezte be jótékony életét. Döry alapos hosszú bizonyításában döntő az egykorú Herimannus Augiensis és altaichi évkönyv adata, hogy Gisla királyné alamizsnálkodott s egyéb jó cselekedeteket gyakorolt, Péter király miatt sorsa türhetetlenné vált, lázadást okozott a király főtanácsosa ellen. Aba 1043-ban megígérte III. Henrik német királynak, hogy visszaadja Sz. István özvegyének, amit elvettek tőle; s Aventinus (Turmair János 1517 körül) az 1045. évhez talált oly régi adatot, hogy III. Henrik ez évben Gisla özv. királynét hazavitte Passaubába egy zárdába. Sírkövén ez van: „1095 máj. 7. *Gisula tiszteletreméltó úrnő, Szent Henricus császár nőtestvére, István magyar király neje, e monostor*

apátnője van itt eltemetve.“ II. Henrik szenttéavatása 1152-ben történt, de szent híre előbb is megvolt. Krónikáink, az 1283. évi Kézai és 1347, 1358. évi Óbudai bővítései Gizla királynét összekeverték II. András gyűlölt német feleségével, Gertruddal és Albericus francia krónikáshoz is 1241 táján, a tatárjárás idején ilyen hírek jutottak el a pilisi cisterciáktól stb. A veszprémi; 1566 után abaujvármegyei makranci sírkövet Reggioi Péter veszprémi püspökségi kormányzó (1504—11), bíbornok, volt pápai követ készíttette a veszpr. püspökség alapítójának emlékére. Egy bergamoi-ferrarai kiadvány 1497-ben azzal, hogy Oizla királynét Fehérvárott temették el, nem zavarhatja az egykorú német hírek hitelességét, mint a makranci sírkő sem. Schmidt Wolfgang Mária müncheni kir. múzeumi conservator 1908-ban engedéllyel felbontatta a passauai sírt s 70 körüli nő csontjait találta ott. Ez Oizla királynéra alkalmazva azt jelenti, hogy mivel 980 körül született, 995/6. lépett házasságra, 1050 táján lett 70 éves és ezen idő körül, inkább egy kissé később halt meg, de nem 1095-ben. A királyné 12 arany márkát és drágaköveket tartalmazó koronát hagyott a veszprémi székesegyházban s e koronát II. András király 1217-ben szentföldi hadjáratára vitte el és eladta 140 ezüst márkáért, a veszprémi egyházat pedig több faluval kárpótolta.

Döry nagyon gondosan, lelkiismeretesen gyűjtötte össze a források és tudósok adatait és számomra teljesen tiszta helyzetet teremtett minden kérdésben.

XV. A szentkirály-kor magyar nyelve és szláv emléke.

34. „Milyen lehetett a magyar köznyelv szókészletében és nyevtanában Szent István trónraléptekor?” Erre felel *Losonczy Zoltán* (587—604. 1.). Ide tartozó *források* Ibn Ruszta 913 előtt (magyar, kende, gyula), a VI. századi Malalas (Mougeris, Gordas), Konstantin császár 950 k. (hét törzsnév, személynevek), Liutprand 960 k. (csatakiáltás), veszprém-völgyi oki. 1002 előtt (? magyar helynevek, átírva 1109-ben), tihanyi alapítólevél 1055 (61 magyar szó), s további hazai oklevelek. Az akkori, 1000 körüli magyar szókincs jóval gazdagabb, mint amennyit ki lehet mutatni.

A finn-ugor *szavakból* még több volt használatban mint később. Köztük voltak szép számmal iráni szavak (oszét), ótörök jövevények, a honfoglaláskor itt talált népek szavai (bolgár-szláv, dráva-dunántúli tót, frank-bajor).

Finn-ugor eredetűek: hal, háló, íjj, ideg; ló fék, nyereg, szarv, vaj; méh méz; imád, áld, áldoz, átok, gyón, egy = szent (aldo cut és vgufa 1193, hegku 1287), névmás tövek, kötő- és határozószók; családi élet, térszín, számok, fémek, színek szavai.

Ótörök szavak: gyalom, tör, hurok; bika, ökör, tinó, ünő, borjú, iró, sajt, túró, köpű; kos, ürü, toklyó, gyapjú, kecskeolló, disznó, ártány, ól stb.; árpa, búza, tarló, eke, sarló, kéve, kender, orsó stb.; törvény, tanú, kölcsön, barom, vagyon; bölcs, bocsát, búcsú, érdem. — Arab-perzsa forrásokban kündü, dzula méltóságnevek. Ismeretlen vagy iráni eredetű: isten, ördög.

Szláv eredetű szavak: apát, pilis, kereszt, apáca, eretnek; kazal, jászol, széna (1055), rozs, zab, kasza, gyümölcs, szőlő; pest = tűzhely, grincsar; kral, knez, megaja (1055).

Miképpen hangzottak 1000 körül a szavak? Megvizsgálja a szerző az akkori magyar beszéd *hangtanát*. Itt fontos tényező az első szótag hangsúlya, s ezért jellemző a szóvégi rövid hangzó ezekben: u, ü, i, amelyek később lekopnak, pl. mogyeri, 1055-ben: eri, feheru uaru hodu utu, luazu, harmu, hurhu, kerekü, licu, nogu, Fidemsi, zadu, zilu; viszont nem találjuk a szóvégi rövid hangzót ezekben (részben idegen eredetűek): kral, bezprem, fuk, hig, hel, humuk kurtuel, cut, lean, uluues, sar (1055). A szóvégeken jött létre az ü-zés és ö-zés vagyis $i > ü$ (később $é > ö$) ezekben: kuzu (köz), 1055: turku (türk, törk). kues vagy cues, tue, kurtuel, fuegnes.

A magánhangzó illeszkedés főleg az idegen szavakban többször nem érvényesült. A zárt magánhangzók nyíltabbá váltak: u-ból lett o, ebből a, i-ből é, ü-ből ö, hosszú e-ből e. Ez a változás a XII. század vége felé kezd észrevehetővé válni, de már a tihanyi 1055. oklevélben is ezekben: bolatin, btlatin, mwnorau, moní/rau, csakhogy egyidejűleg is ingadozón. A Sz. Istvánhoz közelebbi adatok a zártabb hangot mutatják 1055-ben: fuk, aruk, bukurea, híg, kurtuel, hurhu, mortis, ad holmodi rea, nogu, hodu, ad luazu holma. humuk, fuegnes, cues, sumig stb. A rövid magánhangzók zártabb ejtése a szent-istváni kor magyar nyelvének egyik legjellemzőbb sajátága. Az $ü > ö$ változással az ómagyar kornak első felében még hiányzó $ö$ hang jött létre, az o helyébe pedig az addig szintén ismeretlen a . Az i helyén igen korán jelentkezik az e s a Lebedias, Liunti személynevekben a *lesz* ige tövének // és *le* változatai tűnnek föl.

Egyes szó belsejéből kiesett magánhangzók 1000 körül még megvoltak, s a szóvégi rövid hangzók miatt nem hangzott rosszul a mássalhangzó-torlódás (fidemsi, lopdi, harmu 1055), valamint az idegen eredetű nevek szókezdő mássalhangzó csoportjai is egyideig megmaradtak (krisos, kral, grintzari, brokina, de ugyanakkor 1055-ben bolatin, balatin, nem blatin).

Szavaink hosszú magánhangzói részint eredetiek (finn-ugor fél, új, fá $>$ fa, török: búza), de még sokkal több esetben kettős vagy rövid hangzóból eredtek. A szóvégi hangzó lekopása is okozott nyújtást a szó belsejében, azt a lekopást pedig elősegítette az első szótag hangsúlyának erősödése; másrészt

ugyanez okozta a szóvégi hosszú hangzók rövidülését (pl. 1055-ben kút hosszú, utu rövid).

Nagy szerepe volt akkor még a zöngés g-és hangcsoportoknak (pl. kettőshangzók helyén magánhangzó + g — a *eh* zöngés párja és hosszú hangzók helyén álló két magánhangzó közt g vagy v), ilyen szavak saharbrüen 1002/1109 (zaarberin 1109), ugyanott samtag, Konstant-nál genach, ezelech, 1055-ben meneh. G lehetett akkor még számos török jövevényszó végén (apró, besenyő < becseneg, borsó, gyarló, idő stb.), vagy belsejében (ács, bátor, bölcs < bocs, csalán, tör). Az eredeti 1055-iki gisnav, olv. gyisznau, később disznó azt mutatja, hogy a g átváltozása elég hamar megindult. Ovo, eve is állhatott a későbbi hosszú magánhangzó helyén (zouolun Anon. Zólyom, Zeueren 1186 Szörény).

A *mássalhangzók* nem mutatnak oly nagy átalakulást, mint a magánhangzók. A mássalhangzók legtöbbje már megvolt, de hiányzott a *zs*, talán a *ty* is; ellenben gyakori a zöngés g-nek megfelelő *eh*, mely a finnugor k-ra megy vissza és 1000 k. már /z/-val váltakozott (chomuv HB. tichon, harmu, hodu, holmodi 1055). Sz. István korában a zöngétlen hang uralkodik (finnugor dug, daru, dermed, zugoly, zaj, török dara, gödény, görény, gözü, bélyeg, köpönyeg, öreg, sereg, süveg, szúnyog, gözü). Később indult meg a zöngés g és a *jésülés*, pl. *ly-G* hangzott a király (eredetileg kral 1002/1109), a török eredetű tengely, bögöly, bélyeg, ölyü (uluues 1055), *ny-e* a török eredetű köpönyeg, ártány, boszorkány, görény stb. Viszont később egyes szavak elvesztették a jés ejtést (gyisznau > disznó), előbb tehát jés mássalhangzóval szóltak. Az *s* > *cs* változás is ide tartozik (török eredetű bölcső, gyümölcs).

Az *alaktant* 1000 körül kevés képzős, ragos közeiegykorú szóból kell következtetni. A szótőcsoportokban négyfélélt különböztet meg a szaktudós: rövid magánhangzón, hosszú á, é-re végződő, zöngés g végű, s u, ü-s kettőshangzón végződő *szótőveket*. Az igetők végződése a névszótőkéhoz hasonló. Legjellemzőbb a *szóképzés* minden korszakban, 1000 körül is. Leghasználtabb képző a *d* és ősrégi, mint a *k* is (Arpades, Lebedias, melekdis, kuesti, turku). Még éltek akkor a finnugor eredetű kicsinyítő képzők (n, a-e, ach-ech, ei, r; sa-csa.

ka-ke, ics, nuk-nük, ány-ény). A névrövidítés is szokott formája régen a becéző kicsinyítő szóképzésnek.

Névszóból névszót képez az igen régi ász-ész iluazu 1055), az u-ü (később ó-ő), cs-ős; ugor eredetű *n* raggal a talantelen fosztó képző, s kialakulóban lehettek a ság-ség, só-ső. — Finn-ugorra megy vissza több névmásképző. Igéből igét képez a zöngés *g* (samtag-szántó, meneh-meno), az u-ű, *t* > *tt* melléknévi igenévképző. Régi az at-et képző (zakadat 1055). Régi okleveles példák vannak 13 páros és nem páros képzőre (alag-eleg, ás-és, ál-él, alom-elem, ár-ér, duk-dok-dék, más-més,ős-ős, ság-ség, vány-vény stb.). Megvoltak a finn-ugor gyakorító, mozzanatos, műveltető, visszaható, kezdő, névszóból igét képző *z-l-h*, ász-ész, hat-het végződés.

A mód- és időjelek vagy *ragok* eredetileg ige, igenév képzők voltak. Legrégibb igeragok 1., 2. személyre *m*, *d*, többesben muk-mik-mük, tuk-tik-tük. A határozó ragok közül finnugor eredetűek az á-é, *l*, *n*, *t*. Az alanyi és tárgyas ragozás különválása megvan a Halotti beszédben. Az *ikes* ragok akkor csak szenvedő és visszaható igékhez járulnak. A személyragok képzőkre, névmásokra vezethetők vissza.

A *mondattan* jellemző vonásai 1000 körül: megvoltak a tagadó szók, a névszói állítmány, jelző rag nélkül, a birtokos személyét és számát kifejezték a személyragok, a kiemelt mondatrész az állítmány-szakasz élére került, alárendelt mondat helyett igenév vagy mellérendelt mondat szokásos, a határozó ragok újabbjai még csak névutók voltak, a kötőszó hiányzott, sok az eltérés a maitól a határozók terén is, noha ezek közül több a finugor időktől mostanig megvan.

Új környezetben sok új fogalom jövevényszavak átvételét okozta, de a továbbfejlődés mindig a magyar nyelv törvényei szerint történt. Sok más nép (frankok, gótok, langobardok, bulgárok stb.) elvesztette nyelvét, más népét vette fel vagy keveréknyelvet alkotott (angol): addig a magyar elszigetelve rokonaitól, más nyelvű népek közé ékelve nyelvtanát úgyszólván eredeti tisztaságában őrizte meg, ha a honfoglaló magyarságot egynyelvű népnek vesszük. De a magyar népben is föl kell vennünk a bolgárokéhoz hasonló elváltozást, ha tudjuk, hogy Árpádék uralkodó népe iráni ugor és 1000 körül

a finnugor-magyar nagyobb, alsóbb tömegbe olvad bele, amint ezt sajtó alá adja már Mészáros Gyula.

35. *Pais Dezső* „A veszprémvölgyi apácák görög oklevele minf nyelvi emlék“ címen harmadfélszer annyit ír egyetlen nyelvemlékről (607—642. 1.), mint Losonczy Zoltán az összes szentistváncori nyelvemlékekről. De hát Pais tárgyalásmódja és eredménye egészen más, mert ő a veszprémvölgyi oklevél egyes szavait értelmezi, származtatja le minden lehető szempontból. Kezdi a král-lal, ennek minden szláv változatával, mert a szlávok Nagy Károly császár nevéből alkottak köznevet a hatalom oly kifejezésére, amilyen volt Július Caesar és utódai nevéből a kaiser, császár, cár. A híres Károly nevéből lett a Karai, Kari, Kerl férfi és szolga jelentésben, s a szlávoknál a kral, király jelentésben. Bolgároknál cesarból lett a car, szerbeknél a magyar király hatása alatt a XII. századtól a kralj. A magyarság csak az ÉNy. és DNy-i szlávoktól kaphatta e szót a X. században. Bizáncba a magyaroktól vagy horvátoktól származott át, de ott csak 1078 tájától, Skylitzestől kezdve használták a bizánci történétírók a magyar királyról. Pais befejezi e vizsgálódást a kral-király körül kifejlődött hangtani változatokkal.

Második értelmezése a veszprémvölgyi oklevél hungria szava körül mozog, belevonva pannoniát is. Vizsgálja az onugor-ungri névszármaztatást az Anonymus-féle hungvári alakkal együtt, s végül beleütközik az 1001. évi pannonhalmi oklevél ungrorum és ungaros szavaiba, mert a gyanú ragadós, — Harmadik a danubis szó értelmezése a gót, délszláv Danuviból, mely a magyarban Duna lesz. — Majd Bezprem-re kerül a sor, amely név talán onnan eredt, hogy Thietmár püspök szerint Boleszló lengyel királynak és második feleségének, Sz. István nőtestvérének Juditnak a fiát Besprimnek nevezték, aminek köznévi jelentése egyenetlen, békétlen, ahogy ezt Melich is fejtegette. — A samtag = szántó az eredetibb számt > szánt szóból eredt g képzővel. Szántó falu Tas határában volt a csepeli Dunánál. — Hatodik pontban szó van a szántói révvel együtt említett Szombat vásárhelyről, s a szombat szó hangtani eredetéről, mely a szlávokhoz és németekhez is eljutott. Itt Pais kissé vitatkozik Melichhellel és bevonja a vitába a „szabad“ szót is (sobodi, sobod), hol németesített hangala-

kot lát a szláv eredetű „szabad“ szóban. — Hetedik pont a Sild sziget fejtegetése. Fekvése összefügg Szántóval és Szombattal, meg a Szentháromság-szigettel. A Sild név a „sül, sün“ (disznó) szóból ered, mely finnugor eredetű, s a szigetnév jelentése sündisznós volna, de hangtani bökkenőre akad a szóvégi *i*-ben, melynek Kálmán átiratában *di-nok* kellene lennie, s e miatt megtalálja a „sül“ török szót „átszűr“ jelentéssel *d* képzővel „folyóág, kiöntés“ nevéként. „In ponu MODOCEA“ a Kálmán-átiratban Paisnál „Part-Madocsa“ jelentést kap, ahol az apácák talán új adományként viza-halász joghoz jutottak.

A görög oklevél kilencedik birtoka Grintzari, ürincsan a szláv grincsar = gerencsér, gölöncsér szóból. — A hetedik birtok Padrug, a latin átiratban nyolcadik falu Podruc, amelyben Podruc fiának közös földje van az apátnő népével. A falut tehát lakójáról, telepeséről nevezték el. A szláv *po-drug* szó jelentése *carissimus* vagy társ. Későbbi magyar alakja a falunévnek Padrag. — Tizedik pontban szól Pais Polosniku faluról, mely ma Paloznak Zalamegye ÉK-i csücskében. Szláv jelentése „mászáló, járó, látogató, kérő, köszöntő“, karácsonyi koledáló. Itt is van bőven alkalom a hangtani rejtélyek megvilágítására. — Rejtély a „míra“ szó is a görög oklevélben. A szláv *mir* = faluközösség, földközösség, a *mira* szót többféleképpen fordította Gyomlay, Czebe, Darkó, „faluközösségből való, birtokrészes“ alakban, de Pais meggyőzően mutat rá, hogy Míra a szőlőműves neve. — Tizenkettedik pontban *knesa* = Kenése birtokról van szó. A név szláv jelentése „fejedelme“, s a szó több hangtani átalakulással jutott a magyar nyelvbe. — Mára falu ma Vörösberényhez tartozó puszta a Balaton ÉK-i csücskénél Kenésétől ÉNy-ra. A név jelentése a szlávban „anya“. — A görög oklevél első birtoka Sagarbrüen, az átírásban száz év múlva „zaarberin“, ma Szárberény. Ennek a fejtegetése hat nagy oldalra terjed. Pais azt hiszi, hogy a török *birigin* lappang a *brüen* és *Berény* nevek jórészében. A „Szarar“ a törökben „sárga, sápadt“ jelentésű. Szárberény az, ami később Vörösberény, mert a sárga, *croccus*, vörös, goldgelb jelentéseknek felel meg, de Pais szerint ide kell venni a „tar, kopasz“ jelentéseket is a „Szar“ eredetéhez. — Citun vagy Chitun ma Csitény, Kenéséhez tartozó puszta DK felé.

Pais föltételez török citim szót fonadék, kunyhó, gyepű, határ, oldal jelentéssel. Másik török eredetű kerítés, gyepű jelentésű a csigla, legsűrűbben az erdélyi Mezőség tájain s Erdély magyar határán. — Sandrou ma Sándor szintén Kenéséhez tartozó puszta. Pais szerint török sandry vagy sandru alaknak felelhetett meg a veszprémvölgyi oklevél feltűnő Sandrou helyneve. „Ex tota terra ipsarum villa rum scilicet Akaratia circumiacet in metis“ jelenti, hogy Máma, Sándor, Kenése és Csitény falukat összefoglalta az Akaratja név, megkülönböztetve Szárberénytől. Akarattya ma szintén Kenéséhez tartozó puszta. Az Alexander, Aleksandur másik fele összezsengett a török eredetű Sandur névvel, mely szállást, települést jelenthetett az apácák beleegyezésével odaköltözött népelemből.

A dél-csepeli és észak-balatoni vidéken felsorolt birtokokon kívül van a Patadi birtok, mely a tihanyi 1055-iki oki. Fotudi-jára, Faddra emlékeztet. Mikos és Pais szerint e nevek nem egyeztethetők, noha a tihanyi apátság történetében az összefüggés igazolva van Faddra nézve. Mikos Pata pusztára gondol, mely Enyinghez tartozik DK felől. Pais inkább Pappásárjára gondol, melyet Pach, Path vására néven is emlegettek 1296, 1328, 1397, 1488-ban, s együtt szerepel Mamával. Később az apácák oklevelei nem említik, mert beolvadt Máma vagy Szárberény határába már Kálmán átírása előtt, amely hallgat róla. Pat török jelentése = lenyugodni, elveszni. Pais etimologizálása is elveszti a talajt, mikor egymás mellé rakosgatja a Pata, Bata, Vata, Batu, Pét, Bát, Vát helyneveket. — A tizennyolcadik pontban igen meg van elégedve a Sagarbrüen, Csitum, Sandru és Patadi török magyarázataival az ÉK-i Balaton-sarok közelében és török neveit még szaporítja ott Örs, Örkény, Csopak, Kajár, Keszi, Kér, Jenő nevekkel. Az etimologizáló kedv ragadta el Karácsonyit is nagyon ingoványos területekre.

Patadiban kapták az apácák Melekdis szőlőművest. Hasonlít Melegd nyuli szőlőműveshez az Albeus-féle pannonhalmi 1237-iki összeírásában. Czebe szerint a melekdis foglalkozást jelentő köznév. Melich szerint a „meleg“ eredeti magyar, eredetibb alakja melek, a görög oklevél írásakor Meleklinek hangzott a személynév.

Kálmán átírásában a hetedik falu *Serlous*, az orsz. levél-

tári hamis példányban Sorlous, későbbi alakban Sarlós, ma Pécestől DK-re Soros. A sarló köznévi Baranyában sóró változattal is előfordul, sarlós pedig a baranyai Dráva-melléken sarló alakú vízimdarat jelent sóros alakban is. — A görög oklevél említi még Zaleszi birtokot, amely tulajdonnév olvasása Pais szerint Csaleszi vagy Caleszi, s az ily török köznévi jelentése: akinek teendője, foglalkozása az aratás, vágás. Ily jelentésű falu odaülük Szántó mellé, s az aratáshoz a sarló. Sarlós falu legősibb alakja Saleszé, ami a sarlónak sor vagy sol alapszavával van összefüggésben Pais nem helyesli Mikosnál a Zseleszi, Zselic erdőnévvel való egyeztetést.

Kevés a finnugor eredetű magyar nyelvellem a veszprémi oklevélben, amelynek keletkezése pontosabb idejét nyelvészeti alapon meghatározni Pais szerint hiábavaló erőlködés volna. Legbecesebb hangtanilag a szóvégi és szóközépi g a samtag és sagarbrüen szavakban. A megfelelő⁶, azah, meneh szavak végén levő h, eh hangjelek „részben zöngés medio- vagy postpalatalis spiráns hangot képviselnek“ az 1055. évi tihanyi oklevélben.

36. „Szent István emlékezete és királyságának eszméje a szlávoknál“ a címe *Hodinka Antal* értekezésének a Szent István Emlékkönyv II. kötete végén (645—654. 1.). Nagyon tanulságos áttekintést nyújt a szláv történetírás és államilakulás kezdeteiről, amiből megértjük, hogy egykorúan miért nem írtak a szlávok Szent Istvánról, de több évszázadon élt mégis az emlékezete és hogy nagy volt a magyar királyság hatása a szlávokra, kiknek nagy birodalmát nem a magyarok akadályozták meg, hanem állami szervezetlenségök, egy fokkal s egy-két századdal való elmaradottságuk a lebediai magyar fejedelemmel szemben.

A kievi krónikaírás 1110-ben indul meg és Szent Istvánról csak azt tudja, hogy béke volt közte és a kijevei Vladimir fejedelem közt. Kozmasz prágai kanonok, az első cseh krónikaíró az 1008. évnél, száz évvel írása előtt, csak annyit jegyez föl, hogy István, a magyarok királya fényeskedett (daruit). Ha aztán rájövünk, hogy ez a XII. századi kéziratban nincs meg, csak a XIV. század közepén készült másolatban, akkor fokozódik a semmit mondónak látszó bejegyzés értéke, mert az következhetik belőle, hogy íme nem csak száz, hanem há-

rom száz múlva is él Csehországban Sz. István emléke, a mire hatással lehetett pl. az, hogy Adelhaid magyar királyleány, Vak Béla nővére, Szobieszláv cseh herceg neje, „Magyarországba utazott, forrón óhajtván jelen lenni boldog István király hitvalló ünnepén“ (1137).

Mikor a hét magyar törzs Árpádot örökös fejedelmévé választotta (860 k.), akkoriban a 11 orosz-szláv törzs egymást irtotta és behívták a normann varégeket s ezek vezére Rurik Kijev városról kimondta, hogy itt lesz az anyaváros (.862), a második nemzedékben Oleg kezdte a szláv törzseket uralma alá hajtani, a Konstantinápolyban kereszténnyé lett Olga a dulattok törzsfőnökeit csellel levágatta, végre Sz. István kortársa 1000 körül Vladimír megalapította az orosz államot. — A lench, lyach lengyel Piaszt Miesko 962-ben alapítja meg. a lengyel államot s fia Boleszló 1024-ben szerez királyi koronát. — A cseh prágai Przemisl Boleszló áruló módra kiírta a Szlavnik törzsfőnök családját (kivéve a kis Adalbertet) s megalapítja a fejedelemséget (950 k.). — A szerb Neman István 1181-ben III. Béla magyar király segítségével felszabadítja görög uralom alól Raskát s kiterjeszti hatalmát Dioclia, Travania és Zachulmia zsupánságokra s így alkotja meg a szerb nagyzsupánságot, fia István pedig 1201-ben kér királyi koronát III. Ince pápától.

Morvában Szvatopluk, egyetlen morva törzs főnöke kiterjeszti uralmát a világ négy tája felé: K-re a Garamig, Ny-ra a cseh törzsek felé, D-re a pannon szlávokra, de uralmát még a morvák sem ismerték el mind s halála után nagy morva birodalma szétesett (894), amikor a magyarok megjelentek s az új hazát nem szláv ország fejedelmétől vették el, s nem volt kialakulóban sehol szláv birodalom, amelyet megakadályozhattak volna.

A szerbeknél a XIII. században keresnek szót az államterület kifejezésére s okleveleikben éppen a magyar „uruszág“, „ország“ szót veszik át „ruszág“ alakban. Neman István 1181—1200 közt azt íratja, hogy „Isten a rómaiakat császárral, a magyarokat királyokkal erősítette meg“. A XIV. század végén írt voszkreszenszki évkönyv szerint a császár után következik a francia király 40, az angol 30, az aragon 30, a magyar király 20 ezer fegyveressel, de ez 80 ezret is ki tud

állítani. Kozmasz, a XII. század elején író cseh krónikás szerint a magyar király népe oly hatalmas, hogy senki sem győzheti le.

A szlávok Sz. István előtt alig érintkeztek francia, angol, aragon királyságokkal, közelükben csak a magyaroknak és lengyeleknek volt királyuk, tehát csak e két királyság adta a szlávoknak a királyság eszméjét (1200 k.).

XVI. Szent István Emlékkönyv. III.

Vezércikk, művészet.

37. *Szekfü Gyula*: Sz. István a magyar történet századaiban (3—80. 1.). Hatalmas, monumentális vizsgálata van itt nyolcvan nagy oldalon Szent István kilencszázados és tovább is szükséges hatásainak abban, amit ő maga alkotott s amiket neki tulajdonítottak. Szent István kettős alkotása a magyarok-kereszténysége és az államalkotás. Előtte pogány alkotmány nem volt, legfőlebb vallásos tisztelet az örökös fejedelem iránt, mit azonban megzavarhatott a legidősebb férfi rokon öröklésjoga, a senioratus. A keresztény uralom és alkotmány alapelveit Sz. István a fiának írt Intelmekben és törvényeinek szellemében rakta le. A saját személyében tökéletesen megvalósította a szentágostoni királyideált, ki igazságos, kegyes, békeszerető, ki megtartja és megtartatja az isteni törvényeket s ezeket kiegészíti világi törvényekkel az egyház, vagyon és élet biztosítására. Mint Szent Benedek Regulájában az apát meghallgatja a seniorok tanácsát, fontos ügyekben a fiatalokét is, aztán bölcs belátása szerint rendelkezik, úgy ajánlja a tanácsot, a seniorok meghallgatását Sz. István is a fiának és utódainak. Kívánja továbbá a türelmes bíraskodást stb. Legendái halála után 46 stb. évvel tökéletlen képet rajzolnak róla, de azt hitelesen adják elő, hogy sikeresen megvédte országát még a császár ellen is és már akkor fölajánlotta Isten Anyjának oltalmába. Kopány fölnégyelését csak 1347-ben írt krónika-toldás tulajdonította neki Zách Felicián 1330. évi hasonló esete után. Hogy Vaszily (1211. Vazil) megvakítása orgyilkos merénylet miatt történt, az bizonyos és akkor mindenütt szokásos a trónöröklésre erőszakosan törekvőkkel

szemben. Hogy Vaszily méltóbb volt a trónra, ezt Szent István jobban megítélte, mint az altaichi bajor bencés vagy a sugalmazója.

II. András 1233-ban elismeri, hogy Szent István örököséként és Isten kegyelméből nyerte el a trónt. Ez érdekes tünete annak, hogy nem Árpádtól származtatják a magyar királyok hatalmukat, mert Árpád még nem volt koronás király. A pápák is VII. Gergelytől kezdve a Sz. Istvánnak adott korona miatt tartottak főhűbéruri jogot a magyar trón betöltésére, de mindig csak akkor, ha ezt a jogot a császár követelte. A rendek szintén Szent Istvánra hivatkozva követelték az aranybullás szabadságokat s az apostoli székkal szemben azzal védtek királyválasztó jogukat, hogy a szent koronát angyal adta, azért angyali korona. A Szentkorona-tan kifejlődését Nagy Miklós főntebbi cikkében láttuk. Itt érdekes Szekfü azon megjegyzése, hogy ha a szuverenitás csak koronázás útján jut ki az uralkodónak, betöltetlen trón esetén a szentkorona nem gyakorolhatja az adományozás jogát, ehhez tehát szükséges élő személy is, akit a szentkoronával megkoronáztak, de szükséges a koronázó egyház is, és szükséges a katolikus király, ki nem vethető külső hatalom alá. A korona tehát a nemzet függetlenségének biztosítója.

A király nemcsak legfőbb birtokos Magyarországon, hanem minden föld birtokosa. De ez nem Szent István idejében van így s nem onnan van, hogy Sz. István nem ismert el magánbirtokot, hanem onnan, hogy a magánbirtokok századok múlva egymás után uratlanná váltak és végül minden birtok kir. adományozás alá került. Szent István a senioroknak s minden honfoglalással szerzett birtok tulajdonosának szabad rendelkező jogát törvénybe iktatta s e domíniumot a királyi javakra magának is fönntartotta, sőt“ a kir. adományokra is minden adományos részére kiterjesztette (II. 5, 6, 35). E szerint minden birtok Sz. István alatt magánbirtok volt. Kálmán király is elismerte minden Sz. István-kori és régibb birtokra a szabad rendelkező jogot, csak a Péter király és utódaitól adományozott birtokokat jelentette ki hűbérbirtoknak. Hogy kiki élete végéig gyakorolhatja domínium-jogát, ez természetes; az is természetes, hogy amit életében nem adott oda másnak, ott a fiai öröklik atyjuk vagyont. Nemzetségi örökösö-

dés nem volt addig, míg nem voltak nemzetségek s ilyeneket csak 1180—1408 közt emlegettek és 1267-től IV. Béla korlátozza először a kir. adománybirtokra a kir. serviens nemesek szabad rendelkező jogát rokonaik öröklő jogára való tekintettel, amit királyi ellenőrzés alá helyez. Itt kezdődik a nemzeti öröklő jog, az ősiség, s ezt Nagy Lajos 1351. évi törvénye azzal biztosítja, hogy az aranybulla 4-ik cikkelyét a szabad rendelkező jogról törölte s a rokonok öröklő jogát elismerte. Helyesen el sem lehet gondolni, hogy mikor Sz. István mindenkinek elismeri domíniumjogát, akkor még külön önmaga ellen is biztosítja ezt a jogot, ártatlan emberek birtokjogát. A királyi háramlásjogot először Kálmán mondja ki a fendumra nézve akkor, ha a hűbéresnek nincs fia és fítestvére (germanus). Akkor a hűbérbirtok vissza száll a fiscusra, a királyra, aki a hűbért adta katonai szolgálatért. IV. Béla és Nagy Lajos a szentkoronára háramoltatja vissza ennek elidegeníthetlen adománybirtokait az adományos család és nemesség férfi ágon való kihalása vagy hűtlensége esetén. Szent István nem foglalt le törzsbirtokokat, mert ilyenek nem voltak a honfoglalás óta: Árpád lefoglalta a pannóniai és szláv fejedelmi birtokokat, tehát a comitatusok vagy civitas-burgok és zsupáni várak összes tartozékait, a honfoglaló vezérek és vitézek pedig foglalhattak szabadon a fejedelmi falvakon kívül, amennyit s ahol akartak. S természetesen családjuk részére foglaltak. Törzsek birtokairól sehol, soha nincs szó hiteles emlékeinkben, különösen a XI. századi törvényekben. így tisztítja meg a hiteles történettudás Szent István emlékét minden erőszakos birtokfoglalástól. Büntetéseit tinókban fizetteti; a fölségsértők vagyonának elkobzásánál pedig, ami magán vagyont föltételez, az ártatlan családtagokat kimélik a XI. századi törvények.

Mindenki Szent Istvánra igyekszik visszavezetni jogait és kiváltságait minden időben, legalább a Szentkorona által. Apponyi Albert nagyon helyesen mondta, hogy az 1848. évi törvény által szabad birtokosokká lett jobbágyok is tagjai lettek a Szentkoronának épp úgy, mint azelőtt a királyi várörökből, udvarnokokból stb. kinevezett királyi szabad és nemes serviensek, a köznemesség ősei a királytól kapott várföldeken vagy serviens nemesi telkeken. Nagyon helyesen mondja Székfü azt is, hogy Szent Istvánnak esze ágában sem volt

nemzetiségi szervezkedést engedni a vendégeknek, külföldi jövevényeknek; de azt már nem hiszem, hogy ma talán megengedné. Hogy államok szervezkedjenek az államban, ezt ő bizonyára megelőzné államalkotó s állambiztosító bölcseségével.

Szekfü Gyula tökéletes munkát végez, mikor végig vezet bennünket a legendákon, krónikákon, történetíráson és mai tudományon, másrészt a prédikációkon és himnuszokon, hogy kitapogassa minden századon át az íróknak, papoknak és magyar népnek gondolkodását, lelkesedését és ellanyhulását Szent Istvánnal szemben mind mai napig. A hangulat koronkint változik a történetírásban is, annál inkább az énekekben és prédikációkban.

A legrégebbi időkben legendák, krónikák, prédikációk közel esnek egymáshoz, ámbár a legendák száz, a krónikák háromszáz, a prédikációk ötszáz évvel tűnnek föl Sz. István után. Mert Sz. László-kori ősgesta és Kálti Márk mint Képeskrónikaíró nem volt. Az 1347—58. évi bővítője Kézainak óbudai kanonok és Kézaitól vette át a száz évvel régebb Gertrúd királynéhoz és udvarához hasonló alakítást Sz. István és Gizla körül. Bonfini két Gizelát vesz föl Sz. Istvánnál. Az evangélikus Heltai Gáspár krónikája még nagy Szent István-tisztelő, mert a szent királyt valódi kettős nagy jelentőségében látja, mikor előadja, hogy Sz. István nemcsak a kereszténységet, hanem a szegény magyar népet is megmentette Kupa leverésével. — Szent Istvánról nagy prédikációkat mondtak Temesvári Pelbárt és Laskai Osvát ferencesek 1500 körül. A Kartauzi Névtelen a középkor végén Szent Istvánt szembe állítja a szónok-korabeli jobbágy urakkal és nemesekkel, kik az egyházi vagyont pusztítják, világi célokra használják, himnuszok énekelnek Sz. Istvánról már a XIV. században és az 1512-ben Velencében nyomtatott esztergomi misekönyv Szent István képét hordja címlapján.

A protestáns Révay Péter koronaőr könyvet írt a Szentkoronáról, amelyet szentnek, angyalinak, apostolinak mond s amelyet épp úgy nem lehet pótolni Bocskay-féle török koronával, mint ahogyan az ég és világ sem tűr el más Napot (1613). Érdekes Erdődy György gróf, később tárnokmester könyve, melynek képén Sz. István XVII. századi magyar úr

zsinóros ruhájában, haj és szakáll-viseletével négykerekű s négyes szilaj lófogatú kocsin gázol keresztül pogány templomromokon s egyik kezében lángot, tüzet és világosságot hoz, baljában kettős keresztet címert. A nagyszombati egyetem bölcséleti karának magister avatásán Csete János tizenkét István héroszt énekelt meg: Szent Istvánt, Zápolyait, Lonsoczyt, Eszterházyt stb. Patachich György zágrábi kanonok első helyre teszi Sz. Istvánt a magyar és illyr héroszok közt. Distichonok verselnek arról, hogy Sz. István óta Magyarország földje áldott föld, s ezt a kisszebeni ágostaihitű Clementis Zakariás írta. Tarnóczy István jezsuita verses három kötetben énekelte meg Sz. Istvánt, Imrét és Lászlót (1680). A protestáns Otrokocsi Foris Ferenc egész könyvet írt arról, hogy az Intelmek egyes fejezeteiben mit hitt Sz. István, s ezt a protestánsok is higgyék, mert a rendek kötelesek a kir. decretumoknak engedelmeskedni.

A kritizáló új irány számára nevezetes forráskiadvány volt Inchoffer Menyhért kőszegi születésű jezsuita, római tanár könyve 1644-ben a magyar egyháztörténetről, amelyben fő gonddal közli Sz. István legendáit, Intelmeit, törvényeit s a Szilveszter-bullát és a pannonhalmi alapítólevelet. A kritika kezd megszólalni Rátkay György zágrábi kanonoknál, hogy miért járt el oly szigorúan Sz. István Keán szláv királlyal. Nadányi János nagyenyedi tanár azt hibáztatja, hogy Sz. István a babonát terjesztette és a saját fiát védőszent gyanánt tisztelte(?) Pray György jezsuita vizsgálja a Szentjobb történetét és kezd kételkedni a Szilveszter-bullában. Az erdélyi szász Schmeizel Márton hallei egyetemi tanár angyalinak, szentnek mondja a magyar koronát és cáfolja azt, mintha VII. Benedek pápa küldte volna a koronát Szent Istvánnak. Jony János 1707-ben a német irodalom tévedéseit világítja meg Sz. István körül. A református Decsy Sámuel orvos a Szilveszter-bulla koholásával Levakovichot gyanúsítja (1792). Legmerészebb Öz Pál, kit Martinovics perében kivégeztek, s ki támadja a Szentjobb kultuszát, mert „senyvedt csontot“ tisztelnek. Legtöbb botrányt okozott Schwartz Godtfried, Szepesiglóráól Osnabrückbe származott rektor és superintendens, ki a kereszténység behozatalát Bulcsú és Gyula bizánci megkeresztelésének tulajdonítja, a Szilveszter-bullát cáfolja. Ezt Stilting

János jezsuita cáfolta a bollandista Acta Sanctorum szept. 2-iki kötetében. Legnépszerűbb cáfolatokat írt a kismartoni Szaitz Leo, lorettoi, majd egri szervita, ki köztudatba dobta a legfontosabb érvet: ha Sz. István nem jön, a németek kibogározták volna a magyarokat Pannoniából harmadszor is (a hunnok, avarok után).

E kavargásban nagy hatást tett, hogy XI. Ince pápa Budának 1686 szept. 2-án történt visszafoglalása napjára az egész kereszténységben kötelező ünneppé tette Szent István király napját; hogy Mária Terézia 1764-ben megalapította nem katonai érdemek nagy kitüntetésére a Szent István-rendet s hét év múlva Pray úmtutatója szerint hazahozatta a Szentjobb ereklyét Budára. Ott eredetileg egyszer nyolc napra, kétszer három napra s háromszor egy-egy napra tervezték a Szentjobb nyilvános tiszteletét (V. 29—31, VI. 27, VII. 21, VIII. 20—27, IX. 2, XI. 5—7), de aztán aug. 20-nál állapotok meg egyszerre Bécsben, Budán és Székesfehérvárott (itt a fejereklyét tették ki tiszteletre). Kozma Ferenc jezsuita szerencsét kívánt Budának, mely most minden magyar város fölé emelkedett. A sváb és rác szőlőművesek, német iparosok falusi városkája egyszerre az egész nemesi nemzet fővárosa lett. Legszebben három magyar költő énekelte meg a magyarok szentistváni örömét: Faludi Ferenc, Ányos Pál, Rajitis József. Bécsben a Szent István lovagrend tartott aug. 20-án nagy ünnepet az egész előkelő világ szeme láttára. Ezentúl híres szónokok magasztalták Szent Istvánt Bécsben, Budán és Fehérvárott. Ezek a szónokok többnyire csak a rendcsináló Sz. Istvánt magasztalták, egyszersmind cáfolták Schwartz Gottfriedot, Rousseaut, Hobbesot. Mária Terézia tudós történész könyvtárnoka Kollár Ferenc a főkegyúri szentistváni jogból levezette az egyház megadóztatásának jogát és megcáfolta Schwartz Gottfried bizánci térítő elméletét. Richwaldszky György, Barkóczy primás oldalkanonokja cáfolja Kollárt s odakiáltja neki, hogy nemcsak a királyt, hanem a rendeket is megilletik a Szentkorona fölségjogai s a rendek szabták meg, mennyi jogot adjanak át Szent Istvánnak. A vitatkozások, jozefinizmus, felvilágosultság divatja elsorvasztották a budai Szent István-körmeneteket. De mikor Napóleon hadai 1809-ben Győrnél is győztek, a budaiak Szent Istvánhoz menekültek

s örökre felújították fogadalommal a Szent jobb-körmenetet (1810).

Új lankasztó áram hűtötte, fagyasztotta a szentistváni kultuszt a háromszáz évvel későbbi krónikák, elsősorban Kézai meséi miatt. Pálóczy Horváth Ádám 1817-ben a pogány magyarokat feddhetetlen erkölcsűeknek állítja oda s nem akarja eldönteni, Szent Istvánnak vagy Koppánynak volt-e igaza. Horváth Mihály 1878. évi cáfolata a kereszténység első magyar századának bemutatásával nem tudta lezárni a vitákat. A Budapesti Hirlap 1882-ben szemére veti a klérusnak Szent István iránti lanyhaságát. Jókai Mór népszerű magyar története nem volt meggyőző hatású 1854-iki s további kiadásában azzal, hogy a pogány magyar költői érzelmű nép, amelyet megragadtak a keresztény vallás magasztos eszméi, a Mária-tisztelet anya és szűz eszménye, amikor mégis a pogány magyaroknak és Koppánynak ad igazat.

A színműírók 1829-től kezdve mindig e körül vergődtek, ha Szent István-drámát akartak írni, mert hogy a szentkirály idegeneket tett úrrá maga körül, idegenekkel veri le a magyarokat, s felesége idegenek javára használja ki a siránkozó öreg király tehetetlenségét. Katona József félben hagyta ily irányba induló színművét. Szigligeti 1838-ban egészen Vazul mellé áll. Itt keresnek drámai erőt és lüktetést Herczeg Ferenc, Makkai Sándor, Koós Károly, Tormay Cecil, Sík Sándor, Kodolányi János. A turanizmus az ősi magyar pogányságot akarja feltámasztani, amelynek vértanúi Koppány, Szent Imre, Vazul, Thonuzoba; Szent István pedig a világ legszencsétlenebb uralkodója, az idegenek vak eszköze, s amit áldásnak tartott, minden átokká lett. Mindez a 300 évvel Szent István után kitalált mesék miatt. Mert hiszen ilyesmiről nincs szó a hiteles egykorú és közeiegykorú emlékekben, csak trónért indult somogyi lázadásról olvasunk a pannonhalmi hiteles 1001. évi oklevélben, hamuban jósló emberekről szól Szent István törvénye, egy hit-hirdető megsérüléséről szól a nagy legenda, Sz. István elleni orgyilkos merényletről, ezért Vaszily megvakításáról és a Péter király ellen fellázadt pogány magyarokról olvasunk a nagy legendában és az altaichi bajor évkönyvekben. Ezekből merített és torzított Bánk bán-kori hangulatokkal és Kún László-kori kún pogányok ismeretével Kézai királyi deák 1283-

bán s az ő híreit bővítette egy nagyon tehetséges óbudai kano-
nok író 1347—1358 körül.

Szekfű végül látja, hogy a történettudomány nagy hala-
dást tett korunkban Szent István korának és alkotásának igaz
megismerésében s a kath. klérus roppant nagyot lendült vallá-
sos hatásában az utolsó évtizedekben; csak még az kell, hogy
a templomi hatás a mindennapi gyakorlati életben is folyta-
tódjék s a magyar protestantizmus ismerje el nemcsak István
első magyar király Szent voltát, amilyen Pál apostolé, Ágoston
püspöké stb., hanem azt is, hogy Sz. István nélkül Magyar-
ország nem ülhett volna ezeréves ünnepet, nem ünnepelhetne
virágzó középkort, nagy szomszédoknak is ellenálló nemzeti
erőt, függetlenséget, erős ősi alkotmányt, mindenkori nagy
magyar héroszt, apostolt és bölcs államalkotót.

38. *Grevich Tibor*: „Magyarországi művészet Szent Ist-
ván korában“ (83—110. l.). Régibb művészettörténeti ismere-
teinket új világításba helyezi. A keresztény művészet Panno-
niában szintén folytonosságot mutat a rómaiaktól kezdve. A
honfoglalás előtt sokat épít a zalavári Pribina 850 táján. Sz.
István előtti a sári monostor altemploma a hevesi Feldebrőn,
hol nehézkes pillérek öt rövid hajóra osztják az italo-bizantin
falíestésű kriptát. Az esztergomi várhegy ÉK-i részén Géza
fejedelem épített római örtorony maradványain palotát és kis
egyházat Sz. István vértanúnak, s Pannonhalmán ő kezdett
építtetni monostort, amelynek egyházát Sz. István fejezte be
és 1001-ben ősszel szentelték föl. Akkor épülhetett újra a zobori
monostor is.

Szent István építtette az esztergomi várhegy déli sarkán
az új kir. palotát kápolnával Sz. Vid tiszteletére s a hegy köze-
pén Sz. Adalbert székesegyházát, Székesfehérvár, Pécsvárad,
Zalavár bazilikáit a püspöki székesegyházakon kívül. Eredeti
alakjában egy sem maradt fenn, csak az újabb ásatások tárták
föl az alapfalak egy részét s a faragott kőtöredékeket, leg-
inkább Pécssett. Átépítve ismerjük a pécsváradai — akkor vas-
hegyi — kriptát. Pannonhalmi-montecassinoi kapcsolatok, ró-
mai bencés mint pannonhalmi első apát és második esztergomi
érsek (Anastasius), valamint velencei doge-család a királyi
udvarban és velencei apát a csanádi püspöki széken erősítik
azt a művészettörténeti következtetést, hogy Sz. István itáliai

építőkkal, kőfaragókkal dolgoztatott a prae-román bazilikákon.

Legbiztosabban megmaradt építés-történeti források az alaprajzok, a földből kiásott alapfalak. A legrégebb magyar bazilikák mintái a római bazilikából kiindult ravennai, lombardiai, dalmáciai példák. Alaprajzuk legrégebb elődei nemcsak Rómában, de még Kisásziában is megtalálhatók. Rendes a három hajó, szélesebb a középső, a főhajó. A hajókat pillérsorok választják el; nyitott famennyezetük volt, s a hajók keleti végében apsisok, a középső félhenger, a mellékhajók apsisa sokszor csak lapos fal. Az esztergomi mellékhajók apsisa belül félhenger, kívül lapos, a pécsieké kívül is félhenger. Az előbbinek rokona talán a parenzói. az esztergomit pedig átveszi a harinai (Szolnok-Doboka m.). — itáliai vonás az esztergomi, kalocsai és székesfehérvári bazilika előcsarnoka (átrium), valamint a gyulafehérvárié. — A boltozás nem ismeretlen, meg; van a pécsi, pécsváradi és tihanyi kriptákon, de a felső bazilikák mennyezete nyílt, lapos, fagerendás, csak tüzek miatt boltozták be később a mellékhajókat, még később a főhajót, amelynél a nagy új súly tartására a pilléreket erősíteni és szaporítani kellett.

Ami a tornyokat illeti, a pécsi keleti toronypárja Sz. István-kori, a két nyugati torony későbbi román stílű; az esztergominak két nyugati tornyán kívül volt a keleti apsisok mellett két kisebb tornya is. Bizonyos magasságot követelt a harangok elhelyezése s a kincstár. A székesfehérvári nagy hengeres apsis mellett kiásott két keleti toronyalap keskeny, a tornyok tehát nem magasak. A pécsi tornyok sem magasak s alacsonyabb a délnyugati. Általában a magyar románstílű tornyokat jellemzi a tömör zömökség. A veszprémi négy torony bizonytalan, az 1907—10. átépítéskor a kiásott XI. századi alapok szerint az apsis két oldalán erősfalú négyzetekből keleti toronypárra is lehet következtetni. A két nyugati torony most is áll, a keletieket a gótstíl nem tűrte és lebontatta. A XI. századi kalocsai sem volt négytornyú. A váradi bazilikát a Képes krónika négytornyúnak mutatja, de más rajzai két nyugati és egy keleti toronnyal tüntetik föl. A gyulafehérvárit két nyugati toronnyal tervezték, de csak a délnyugati építették föl.

Az építkezés idejére nézve bizonyos, hogy a pannonhalmit 1001-ben, a zalavárit 1019-ben, a pécsváradit 1038-ban szentelték föl, mint ezt a Pray-codex egykorú adata hitelesen igazolja a két utóbbinál (Sz. Benedek monostora akkor nem más, mint a vashegyi, később pécsváradai monostor, melynek 1015-ös évszáma hamis). Hamis oklevelekből való a veszprémi és pécsi keltezés is. A többi építést csak hozzávetőleg keltezhetjük, a pannonhalmi öt éves s a pécsváradai negyvenéves építés határai közt. Hogy Sz. István a csanádi székesegyház építésére 100 márkát adott volna, ez azért valótlan, mert a márkát Németország is csak Sz. István halála után kezdte ismerni, a magyarok fél vagy egy századdal később. Az egri székesegyháznak Sz. Istvántól való építését IV. Béla 1261-ben említi, ahogy neki mondták. Ez a székesegyház is háromhajós és két tornyú volt. A váci Sz. István-alapítást a Nagy Lajos-kori szép bővítés tulajdonítja I. Géza királynak. Itt csak kis félköríves maradványt lehet látni. Ugyancsak Nagy Lajos-kori szép elbeszélés szól az óbudai prépostság Szent István-féle megalapításáról. A XII. század elején Gallus külföldi krónikás ezt a budai építést még befejezetlenül látta és Péter királynak tulajdonítja.

A pannonhalmi Sz. István-féle építést 1001. nov. 11-én, mindenesetre ezen az őszön szentelték föl, s abból csak a kripta keleti fala maradt meg. Száz év múlva leégett és 1137-ben szentelték föl másodszer II. Béla király jelenlétében, harmadszor pedig 1221-ben II. András ottlétekor (nem 1038, nem II. Géza, nem 1225, s nem II. Endre a helyes adatok). A II. bazilika román stílusú s maradványa egy karcsú szép hurkolt oszlopköteg, szinte olasz hatású. A III. építmény átmeneti csúcsíves boltozást mutat és gazdag díszítésű az akkori altemplom, XIV. századi a szentély csillagboltozata és a Szent Benedek-kápolna cseppkő boltozata. Vannak ott renaissance díszítésű kápolna-nyílás bélétek is. — A pécsváradiból boltozott pilléres altemplom maradt XVI. századi építésben. — A zalaváriból néhány faragott kő van meg. — Az esztergomi Sz. István-kori építkezésekről és folytatásairól Lepold főntebbi cikke szól nagyon részletesen.

A pécsi bazilikát római temetőre építették, s ennek márvány sírköveit is fölhasználták. Három hajóját hat pillérpár

választja el és szinte eredeti alakjában van meg háromhajós altemploma. Akkor csak két tornya volt. A szentély előtt baldachinos kápolnában népoltárt emeltek. Boltozása a mellékhajókon XIV. századi, a főhajón 1500 körüli, s itt kapjuk azt a ritka adatot, hogy Jakab bencés festett ott falképeket. Mai alakjában Schmidt Frigyes báró, bécsi műépítész restaurálta új román stílusban (1882—91) és csak az alaprajzot, apszisok, tornyok, mellékhajók alsó falazatát hagyta meg. — A székesfehérvári Sz. István halála után szentelték fel. Leírása gazdag Hartviknál. Az ásatások világánál lehetett megállapítani, hogy főhajója 21 m. széles, a két mellékhajóval együtt 35 m., s hosszúsága kb. kétennyi volt (a püspöki palota részben ráépült). A három hajót hét pillérpár választotta el, melyek közül az apszistól 3-ik párt diadalív tartására egy-egy féloszloppal erősítették és díszítették. A bazilika DK-i sarkán kiástak egy széles félkörívű alapfalat XI. századi lombard díszítéssel. Ezt talán Sz. László építtette sírkápolnának Sz. István koporsója és Sz. Imrée számára. Az első építés befejezéséig a szent királyt a főoltár elé temették márvány koporsóban, aztán a DK-i torony s az első pillér közé tették Sz. Imrével együtt. III. Béla boltoztatta be a mellékhajókat s I. Károly (Ubert, Umberto, nem Róbert) a főhajót csúcsívesen. A törökök kivonulásukkor 1601-ben fölrobbantották az egész bazilikát, amelybe Zápolyai Jánost temették oda a magyar királyok közül utoljára.

A világi építészet nagyszerű példája volt Sz. István királyi palotája Esztergomban, melyből a legújabb ásatások föltárták az eredeti mészke falakat.

Az első szobrászati emlékek arról nevezetesek, hogy noha itáliai mesterek dolgozták ki, mégis kétségtelen honfoglalás-kori díszítő motívumok hatottak rájuk. Ilyen az a szívalakú palmetta díszítés, mely a külföldön ismeretlen. Legrégibb és leggyakoribb az akantusz-leveles oszlopfő (Esztergomban, Budán, Székesfehérvárott, Pécsen, Feldebrőn). Két sorban pálmák váltakoznak csavart oszlopokkal. Az esztergomi fejezettípus ravennai mintára vall. Másik akantuszos oszlopfőtípus Esztergomban egy sor akantuszlevél fölött alacsony oszlopocskákból két oldalt kiforduló volutás ívek. Különbözik a pécsi volutás-típus két nagy féloszlopfőben, az egyikben roset-

tákkal. A pontsoros díszítés Bonipertus pécsi püspök dél-francia földijére mutat.

Román oszlopfőkön már a XI. sz.-ban próbálkoztak emberábrázolásokkal. Pécsi diadalívet tartó féloszlopon állott az a nagyméretű oszlopfő, amelynek közepén Ádám övezve baljában almát emel, jobbában ágat tart. Aránytalan nagy feje, rövid törzse, keze, lába rávall a román stíltre. Kétoldalt egy-egy sas az evangéliumi szellem jelképe; a jobboldali lapon sárkányfejű kígyó szórja mérgét, a másik sasra kentauralakban Éva emel baltát. Lombard comoi kofaragóra valló munka. Páviában van hasonló. — Esztergomban XI. századi oszlopfő nyakán összekötött két oroszlánt ábrázolt oldalt emberalakokkal.

Legkedveltebb díszítő-motívum a lombard szalagfonat, mely Rómában már a IV. sz. óta előfordult s nálunk is a honfoglalás előtt. Legrégibb a feldebrői kettős fonadékboi vésett kör, melyből hurkolás vezet át a másik körbe. Hasonló hurkolt szalag van Esztergomban, Zalavárott és Sz. István fehérvári koporsóján. Itt bizánci angyal pólyás gyermeket tart, az elhunyt ember lelkének jelképét, a hosszabb oldalfalakon kórinthizáló oszlopok közt bizánci szárnyas szeráfek láthatók, kétoldalt rozettákat körülvevő hármasszalagfonatok, a két szélen pedig egy-egy életfa. Ez nem ősmagyar motívum, hanem keresztény, az eukarisztia jelképe, amilyen Aquileiában is előfordul és Velencében. Talán Sz. István velencei nővére vagy ennek fia készítette velencei mesterrel Sz. István iránt való hálából (1040 k.), de itthon fehér budai mészkőből. Hasonló a Csanádon talált kőkoporsó stilizált kereszttel, talán Sz. Gelért koporsója. Rokon faragású a zalavári két márványtöredék. Egy esztergomi oltárkövet csavart oszlopok tagolnak két oldalt páfrány-levelekkel. Régiek az oszlopok kötélszerűen csavart törzsei és fejezetei.

A díszítő plasztikával egyidőben lép fel a figurális szobrászat. Ennek korai maradványa a gyulafehérvári egyházkapu timpanonján szalagfonat fölött félköríves mezőben oroszlános trónon ül a Maiestas Domini, Krisztus áldó jobb kézzel, baljában az élet könyvét tartva, s mellette egy-egy angyal baljában hosszúnyelű kereszttel, Mihály angyal is ott van, a székesegyház védője. Az ívcikkelyekben galambok vannak. — Pécsett

kövön kezét széttáró, egyházi öltözetű pap látható, kinek sírkövén Izsák jelképezi Krisztust. — Aracson szakállas pap albában, stólával áldást ad, baljában könyvet szorít a mellére. A pannóniai római kori sírkövekre emlékeztet ez a kő, talán az első apát vagy alapító emlékére készült, sas, ló vagy griff s két szalagfonat díszítő formáival.

39. *Levőid Antal*: „Szent István király ikonográfiája”⁴ (113—154. 1.). — Az adatok hatalmas gyűjteménye áll itt előttünk. Mert Sz. István mindig ünnepeelt tárgya a művészetnek is. Az első fejedelem, kit az egyház szentté avatott, s a magyar történet első szentje, egyszersmind keresztény államvezető és mindig diadalmas, ha harcra kényszerítették. A művészet öregnek képzelte el őt, mert bölcs volt, ámbár halálakor alig 60 éves, csak a kései krónikák tették őt közel 70 évesé, s még későbbi híres szónok tette hasonlónak az evangéliumi Zakeushoz, testre kicsinnyé, hogy annál nagyobbak magasztalhasa lelki nagyságát (Laskai Osvát 1498).

Szent István első, leghűbb ábrázolása a koronázó paláston van, melyet Gizla királyné 1031-ben készíttetett kazulának a fehérvári Boldogasszony-egyház számára. Ha nem tökéletes arckép is ez a hímzés, de nagyjában sikerült, mert maga a király is bizonyosan meg-megnézte. Akkor 51 éves volt, s a hímzés is ilyennek tünteti föl. Fején négyszegletű *süveg* van, a szegletekben lilomos kereszttel. Lándzsát tart, talán Szent Móric lándzsáját, amelyet III. Ottó adott István atyjának. Aba lándzsáját III. Henrik elfogta és a magyar királyság jelvényeként Rómába küldte. A szentkoronát Aba nem vihette csatába, mert azt a székesfehérvári egyház örkanonokja egyházi kincs-ként őrizte. Az apostoli keresztet, mely nem volt kettős, nem a király tartotta, hanem a főbb pap vitte előtte. Szent István vonásai a paláston: kissé hajlott hosszabb orr, magas homlok, nagy szem, sűrű szemöldök széles és csontos arc, dús hosszú haj nyakszirtig, rövidre nyírt kétágú szakáll bajusszal. — Gizla királyné már 1008-ban küldött keresztet Regensburgba anyja sírjára két szobrocskával, István és Gizla kis szobrával s a király ábrázolása körülbelül egyezik a koronázó palástéval. — Száz évvel későbbi s mégis hasonló vonásokkal készült a kalocsai székesegyházból a Szépművészeti Múzeumba került XII. századi, 18 cm magas vörösmárvány királyfej. — A XII.

század végén készült Szent István márvány-intarziás képe a esztergomi székesegyház díszkapujának timpanonjára, amelyet Klimo esztergomi kanonok olajfestéssel lemásoltatott, s ez most is megvan, az eredeti pedig 1764-ben elpusztult. Sz. István alakja, arca, ruhája nagyjában szintén egyezik a koronázó palást királyképével.

A XIII. századtól az egyéni vonásokat tipikus király, öreg király alakjával cserélik föl fénykörrel a feje körül a szeiítés kifejezésére, koronával, jogarral a jobb, néha a bal kézben, országalmával, hosszú ősz hajjal és szakállal, amelyek a kor stílusa szerint némileg változnak. Buzogányos jogart tart jobbjobban s balja a mellén Sz. Istvánnak azon a házi oltáron, amelyet III. András neje Ágnes készíttetett és most a berni múzeumban őriznek. XIII. századi a bambergi lovasszobor is, mely fából faragva kórus bejáratánál pillér konzolján áll. Ez a legkiválóbb szobor s a XIX. sz. közepéig Sz. István ábrázolásának tartotta mindenki. Másolata megvan a Szépművészeti Múzeumban és a szegedi alsóvárosi templomban. Bambergben verses monda szól róla, hogy a pogány István megkérte Gizla kezét, a templom örökmécsétől lova megbokrosodott s ebből megértette a lovas, hogy szent a keresztény templom, ő is keresztény lett s megkapta a bajor herceg lányát. A lovas még szakálltalan ifjú, már korona van a fején, ujjatlan köntösben s vállára kapcsolt palásttal ül a magyar nyeregben, jobbjobbal a palástkötő szalagot fogja, baljobbal a magyar kantárt; haja göndör, nyakszirtig nyírva, lábán könnyű csizma; homloka magas, orra hosszú, álla erős, arca csontos és erős, méltóságot fejez ki.

Bizánci merevségű a XIV. századi zsegrái falkép ősz szakállal és mongolos szempárral, aminő nincs több. Az 1374 előtt készült Képes krónika 3 egyes és 8 csoportos képen ábrázolja Sz. István lovag magyar királyt, gót stílus korába illő nyulánksággal, de ősz hajjal. Az azon korbéli mezőtelegdi festő szintén hasonlóan festette meg. Egy XIV. századi vatikáni codex három magyar szent legendáját díszíti miniatör-képekkel, Szent Imre, László és Gellértét. Sz. István figyeli az imádkozó Imrét s megjelenik az Imre sírjánál imádkozó Konrád páncélosnak, majd fogadja Sz. Gellértet. Nimbusa, jogara, országalmája itt hiányzik. Nápolyban falkép ábrázolja Sz. Ist-

vánt, Lászlót és Erzsébetet a Mária-egyházban Mária magyar születésű királyné megrendelésére (t 1323). Ebbe a korba való a mezőtelegdi templom Sz. István falképe művészi kivitelben. Később többször ismétlődik az, hogy három festett fülkében Sz. László, István és Imre áll, a korra jellemző sorrendben, ámbar a középső hely jelentheti az első rangot. Ugyane korból való a muraszombati templom falképe is.

Az ábrázolásmód rokonsága miatt felsorolja itt Lepold a XIV. század ötvösműveit és szobrait. Még az előző században készülhetett a székesfehérvári egyházban az a Sz. István-fejereklyetartó ezüst herma, amelynek drágaköves koronáját I. Ulászló koronázására használták (1440). Nagy Lajos király Váradon Szent Istvánnak is állíttatott szobrot, de ez Szent Lászlóéval együtt elpusztult a török foglaláskor. Ugyancsak Nagy Lajos 1374-ben ajándékkul küldött az aacheni magyar kápolnának egy ereklyetartót és két címert erdélyi ötvösremekben. A címer fölött három kis gótikus fülkében Sz. László, Imre és István kis szobrai állnak. Itt Sz. István az utolsó helyre került a fiatalabb lovagok mellett. Az ereklyetartó gótikus mostrancia alakot kapott. A szentjobbi apátság őrizte a XIV.. században Sz. István jobbját azon kar-alakú ereklyetartóban, amelyet a konvent pecsétjére is rávéstek (1469, 1480. oki.) könyökben hajlított alakban áldásra emelve. Ez a kar-ereklyetartó 1433 előtt Székesfehérvárra került, innen kézfejét Ragusába vitték, a kart pedig Nagy Lajos Lengyelországba küldte, ahol most ferencesek őrzik. János Kázmér lengyel király arany ereklyetartóba tétette, de II. József az aranyat lefoglalta. Ragusából 1771-ben adták oda a kézfejet Mária Teréziának, de Sz. István állkapcsát ma is ott őrzik a ragusai dómban Nagy Lajos adta ereklyetartóban. Zágrábban Szent István székesegyháza őrizte már 1304-ben az első magyar király fejereklyéjét díszes ezüst hermában. Esztergom székesegyházának is volt ekkor ősrégi ezüst kar-ereklyetartója, mely a XVIII. században még nem hiányzott. A firenzei San Martino-egyházban Sz. István képén e király meghatottan nézi a szomszéd szobából Imre és neje imádkozását.

Szent István képét művészileg alkalmazták kelyhekre, miseruhákra. Egy gót stílusú kehely talpazata karélyán Sz. István lilimos jogart és országalmát tart hosszú göndör hajjal

a Nemzeti Múzeumban. Egy esztergomi XV. századi miseruhán nyájasan komoly arcúnak hímezték ki Sz. Istvánt. A bártfai templomban ugyanazon századi faszobor ábrázolja őt páncélban. Egészen sajátos témát talált a szepesi Mateóc falu oltár-építő és festő mestere (1468) Sz. István ábrázolásában úgy, hogy mint csodás beteggyógyítót tünteti fel házi ruhában, skapuláréval, puha szandálban, mikor jobbját a beteg fejére teszi, balját pedig a vállán nyugtatja; s ugyanoly ruhában gyászolja előtte holtan fekvő fiát. A szepeshelyi szárnyasoltár püspöki palotában őrzött festett táblája arról nevezetes, hogy itt a korona képe kezd hasonlítani a valódi szentkoronához. Ugyanott a főoltár szárnyképe a három magyar szentkirályt ebben a sorrendben ábrázolja: Szent László, Imre, István. A vitkői szárnyas oltáron a mellpáncélos Szent István ősz feje fölött ott van Szűz Mária. A bakabányai oltáron is megfestették az ősz első királyt. Gánócon fa-szobor alakjában tisztelték páncél nélkül, feltűnően magas nyílt koronával. Pálóczy György prímás 1431. évi breviáriumban térdképen ábrázolták, amint mutatóujját intón emeli.

Nagy befolyást gyakoroltak a XV. századi fametszetek új könyvnyomtatással sokszorosítva, kivált a misekönyv által. Thuróczy János krónikája 1488-ban Brünmben és Augsburgban jelent meg. Az előbbiben Sz. István alakja széles, zömök, az augsburgiban arca hosszúkás, csontos, szikár, dolmánya övvel van átkötve s a koronát két angyal tartja a feje fölött. — Schedel Világkrónikájában is van fametszet Szent Istvánról, kettő is, szikár, csontos, bajusztalan, göndörhajú ábrázolással. Ezek az ábrázolások nem csábítottak utánzásra.

Az 1501-ben Velencében nyomtatott esztergomi missale címlapja a belső oldalon 23 X 17 cm képen Szent Istvánt teljes páncélzattal, az igazi szentkoronát, kissé megközelítő királydísszel, jogarral, jobbában címerrel, ráncos öreg arccal, hosszú göndör szakállal, hajjal rajzolta meg. Az ugyanott 1511-ben nyomtatott zágrábi misekönyv a magyar szentek csoportképén Magyarország égi patrónájától jobbra Sz. Istvánt sapkára illesztett nyílt koronával, teljes páncélban, palásttal és alabárdal tünteti fel. Cseródy János esztergom-érseki kormányzó pécsi püspök 1592. évi festéssel örökíttette meg a zágrábi misekönyvben a saját családja címerét, Sz, Adalbert

és István király képét, ez utóbbit erős öreg férfi alakjában ősz szakállal, nagy prémgalléros sujtásos dolmányban, magas nyílts koronával. Lepold szerint e kép élő modell után készült. Magyarországon festette kiváló mester Szent István képét Henkel budai könyvárus cégjegyével 1513-ban az esztergomi-velencei misekönyvbe. A három magyar szent király képét Grunewaldban is megtalálták XVI. század elejéről való falmetszetben. Megvan a három szent király Bártfán templomtorony falán alfresco (1521) s tíz évvel korábbi az eperjesi három gyámkő dombormű díszítése. És még sok helyen került így elő Sz. István ábrázolása. A dunajec-krompachi oltárkép polgári divatba öltözteti. Burgmaier I. Miksa császár rendelkezésére Sz. Istvánt is fölvette a császári családból származó szentjei közé bajusztalan, Habsburg-arcú szőke ifjú alakjában (1517). Tintoretto festménye az Ernst-múzeumban Sz. István oly képe, amelyen a szent király fölajánlja országát Szűz Móriának szabad téren bajusztalan spanyol szakállal, gombos dolmányban, hermelines palástban.

Barberini bíbornok 1635-ben olasz ötvösmesterrel elkészítteti a zágrábi dóm számára Sz. István 125 cm magas hermannellszobrát fej-ereklyetartónak, mert a régít 1594-ben beolvasztották. Lepold szerint ez egyik legszebb szobra a szent királynak megdöbbenően fönnséges komoly arckifejezéssel gombos dolmányban, hosszú szakállal. A korona emlékeztet az igazira. A székesfehérvári egyháznak is van XVII. századi ezüst ereklyetartója, melyen a király jobb mutatoujjával az ég felé mutat.

Káldi György jezsuita bibliafordítása bécsi nyomdában jelent meg 1626-ban Patrona Hungáriáé címlappal, a három magyar szent király képével. Itt Szent István király XVIII. századi magyar főúr barokkosan stilizált szentkoronával, jogarral, országalmával. Bornemissza János 1628. évi armálisát is Sz. István képe díszíti. Gróf Nádasdy Ferenc 1664-ben adta ki Nürnbergben a magyar királyok és hercegek apostoli országának Mausoleumát, amelyben Sz. István király alacsony erős öregember, kettéfésült, lesimított hosszú hajjal, mellére csüngő szakállal, zsinóros gombos hosszú dolmányban. Itt Thuróczy krónikája hatott s Nádasdyé mégjobban másokra, pl. 1687. I. József koronázása bécsi emlékkönyvében. A nagyszombati

1692. évi kiadvány magyar szentek képes életrajzába vett föl Sz. István képet aggastyán alakban.

A vatikáni levéltárban Durante 1613-iki falfestménye szabad ég alatt ábrázolja Sz. Istvánt, amint átveszi Asztriktól a koronát, keresztet. A korona nyílt. A szent király arca, öltö-zete tudatosan magyar, pödrött bajusszal, szakáll nélkül, zsinóros dolmányban s rövid szárú puha csizmában. Pizzoli a bolognai magyar-illir kollégium ebédlőjében festette meg Sz. Istvánt (1700). Túlozza az ősz pátriárka alakját.

A XVIII. században Illyés András erdélyi püspök a prédikációit díszítette Sz. István-képekkel hosszú brokát dolmányban, buzogány jogarral, országalma helyett kereszttel, zárt koronával (1705). Megszámálhatatlan e században a Sz. Istvánról készült kép és szobor, s akadnak külföldön is (Passauban, Ingolstadtban, Scheyernben), annál több készült magyar megrendelésre külföldi művészek kezével (Maulpertsch, Krakker, Fischer, Dorfmeister, Rosier, Zirkler Egerben, Győrött, Székesfehérvárott, Esztergomban, Abauj-Hejczén stb.). Igazi történeti festmény Verhagen (t 1811) hatalmas vászonképe öles nagyságú alakokkal a Magy. Tört. Arcképcsarnokban. Itt Sz. István szökehajú, kékszemű ifjú.

Mária Terézia királynő két Sz. István-ereklyetartót készíttetett. A székesfehérvári fejereklyetartó ezüst mell szobor 1772-ben készült Bécsben mint herma, amelynek haja és szakállá eltér a XVIII. század szokott formáitól s a jezefinista kor ízléséhez hajolt. A Szentjebb hazahozatalakor 1771-ben bécsi ötvössel kristály-ereklyetartót készíttetett ezüsfoglalatban és arany, ezüst, ólom érmekeket veretett Sz. István tiszteletére. Pozsonyban a ferencesek Sz. István színes rokokó faszobrában őrzik ereklyéjét. Az Ernst Múzeumban is van a szent királynak szép fa-szobra, az esztergomi káptalan Nagyszombatból hozott át ilyent aranyozva, s hatalmas kőszobrot készített 1772-ben Hebenstreit pesti szobrász Esztergom főterére liil-lebrand rajzai után.

A XIX. század elején új klasszicizmus támadt a művészetben s korhűséget követelt a történeti ábrázolásban, fiesz az esztergomi bazilika főoltárára 1822-ben megfesti Sz. István megkeresztelését 3X5 m. nagyságban vásznon, melynek felső fele 1919-ben elpusztult, amely a hét törzsfőt ábrázolta. Alsó-

fele Sz. István megkeresztelését mutatja be 15 emberalakkal. Hesz az egri liceumban is megfestette a szent királyt. A történeti festés további úttörői: Geiger magyar történeti 17 képpel (Vajk keresztelése, Sz. István koronázása), Weber, Marastoni, Kollarz, Gerasch (Sz. István alkotmányt ad népének), Morált müncheni festő (Kopány primás rendelkezése festi a bazilikában Sz. István keresztelését, korona-felajánlását, hithirdetését), Jobst bécsi testvérek (hat falfestmény a Sz. István kápolnában Simor rendelkezése).

A *szobrászat* terén Casagrande volt az, ki óriási Sz. István állószobrot faragott az esztergomi bazilika Ny-i homlokzatára, de az tönkrement s helyébe Kiss György ércszobrárt állították föl, hogy mindenkor kibírhasssa az időjárás zivatarait. Meixner bécsi szobrász mintái után Halbig német művész készített Sz. István-szobrot fehérmárványból Kalocsára. Sz. István egyik legméltóbb emléke a budai Halászbástyán Stróbl Alajos halhatatlan műve, a lovas szobor, melyről nyugodt fönség és erő, szentség árad, tiszteletre, csodálatra, áhítatra hangolva a szemlélőt. Arcvonásai, haja, szakállja a legősibb adatokkal egyeznek. Mayer Ede négy hatalmas bronz plakettje a pesti Sz. István bazilika főoltára mögött van (lőháton harcba indul, fogadja Asztrikot a koronával, Pannonhalmát alapítja, Imrét oktatja). Zala György a pécsi Sz. István-oltár kis bronz szobrárt mintázta, Sennyei Károly pedig a Millenniumi Emlék vallásterjesztő Sz. István bronz szobrárt alkotta meg s alatta a korona-hozatal bronz-domborművét. Kiss György az esztergomi és pécsi bazilika Ny-i frontjára állított hatalmas bronzszobrokat, az esztergomi bazilika Sz. Márton oltárára három bronzplakettet (fogadalom, Sz. Márton zászlaja alatti harc, a fogadalom beváltása Pannonhalmán), az esztergomi főtérré és belvárosi templom főoltárára fehérmárvány szobrot Sz. István tiszteletére. Damkó József a lateráni bazilika márvány domborművén II. Szilveszter p koronaadását örökítette meg, Sidló Ferenc pedig Székesfehérvárott állított nagy lovaszobrot.

Lippert József tervezte és a bécsi Anders alkotta meg 1862-ben a Szentjobb gót stílusú ereklyetartó kápolnáját. Sz. István karját a Szent István dóm őrzi Bécsben az ott fából faragott szekrénykében, amelynek mintáját Mária Terézia

készítette el. Sz. István feje s Imre és László ereklyéi számára Szcitovszky prímás 1855-ben rendelt gótikus monstranciát a bécsi Brix és Andres ötvösöknél; Sz. István hermáját pedig Kalocsa részére Császka György kalocsai érsek a budapesti Bachruch cég művészetére bízta (1901).

Andrea a pécsi bazilika apszisában festett Sz. Istvánt; Eamberger rajzai után készültek ugyanoda a Sz. István oltár zománcképei, Peskytól került ki a kalocsai Sz. István oltár kepe, Kupelwiesertől ugyanott a szemináriumi kápolna Sz. István-képe; Than Mór alkotta a Magy. Nemz. Múzeum két Sz. István-falképét, Benczúr Gyula a Sz. István bazilika oltárképét; Székely Bertalan foglalkozott legtöbbet Sz. Istvánnal (nyolc falkép a budai koronázó templomban és négy kép a pécsi bazilikában); Lotz Károly festette Sz. István korát az Akadémiában s egy-egy képet Budán, Pesten, Pécsen. Roskovits Ignác festett a budai várkápolnában Sz. István-képet oroszlános címerrel s több képet a kir. palotában, Zichy Mihály a budai koronázó templom Sz. Imre-oltárán, Dudits Andor az Országos Levéltárban. Tury Gyula Lotz és Székely nyomában a legnemesebb hagyományok útján dolgozott († 1932). Gergely Imre vízfestménye a korona meghozatalát mutatja be.

XVII. Szent István tisztelete s a történetírás.

40. *Karsai Géza*: Szent István király tisztelete (157—256. 1.). Rendes nagyságú könyvben kétszáz oldal is lenne Karsai munkája, kerek száz oldal az Emlékkönyv nagy alakjában s a fele aprószedésű adattár, amelyet az Actio Catholica segített összegyűjteni. De ez leginkább csak a mostani állapotokra vonatkozik. A régi időkre okleveleket, legendákat, krónikákat kellett átvizsgálni és meg kell csodálnunk Karsai szorgalmát és sokoldalú figyelmét. Megállapítja, hogy a XII. századtól 30—40 elpusztult templomot és kápolnát említenek az oklevelek és a falunevek (Szentkirály, Szentistván, Istvánd stb.), s összesen 29 hazai, 3 külföldi Szent István-templom és kápolna szűnt meg, s ma is van még 17 külföldi, 292 hazai ily templom és 2 külföldi, 65 hazai kápolna, amelyekben sok száz oltár, kép, szobor, zászló van megáldva Sz. István tiszteletére, főleg a barokk korban. Ami azóta jött létre, azt mind nem lehet számba venni. Voltak Sz. István-oltárságok is külön alapítványokkal a XIII. század óta.

Legrégibb adatai e tiszteletnek a következők: Szent István 1083. évi szenttéavatása után nagyon korai tisztelet jele volna Borsodi falu (ma Borsod puszta) Szent István kápolnája az 1086. évi bakonybéli összeírásban. Nem hiteles ez az összeírás. A szentjobbi apátság Szent István-tisztelete még korábbi, ha III. István oklevele ebben megbízható. Szerinte Mercurius, Katapán fehérvári prépost atyja, Szent István teste 1083. évi fölemelésekor ellopta e test jobb karját és elvitte a Berettyó partjára, családi birtokukra. Szent László utána sietett uralkodása 7-ik évében, tehát 1084-ben s a kezét vissza akarta vinni Fehérvárba, de Mercurius könyörgésére otthagya és Szűz Mária-apátságot alapított, amelynek első apátja Mercu-

rius lett. Karalaki ereklyetartóban őrizte a szent király kezét. III. István oklevele tovább elmondja, hogy Sz. László halálos tegyán megbízta Álmos herceget, hogy a szent jobbnak kőmonostort építsen, s erre pénzt adott. Álmos teljesítette a megbízást, de lázadása miatt Kálmán király a monostor leveleit megsemmisítette és a szent jobbot Fehérvárra vitette. II. Géza helyreállította az apátságot, III. István új oklevelet adott neki. Egy 1239. évi perben a bíró a Szentjobbhoz küldte az egyik felet tisztító esküre s erről a konvent levelet állított ki. A Szentjobb 1433 előtt Fehérvárra került, s ezen évben Zsigmond, az új császár, Rómában búcsúkat kért és kapott a fehérvári és váradi egyházak számára azoknak, kik a jeles ünnepeken köztiszteletre kitett szentkirály-ereklyéket ott meglátogatják. Laskai Osvát 1499 körüli egyik beszédében arról szól, hogy a Szentjobb Fehérváron van. Buda és Fehérvár elfoglalásakor 1541—43-ban török katonák ejtették zsákmányul a Szentjobbot és Boszniában eladták keresztény kereskedőknek, kik a raguzai domonkosokra bízta megőrzés végett. A XVII. század második felében egy magyar nemes úr Raguzában fölismerte a Szentjobbot s hírt hozott róla. Már I. Lipót király vissza akarta szerezni és két raguzai domonkos állítólag már Bécsbe akarta vinni a szent ereklyét, de a kitört háború megakadályozta őket. Mária Terézia 1768-ban tárgyalni kezdett Raguzával, s ez a köztársaság egy kis koponya-ereklyét átadott; mikor azonban az oroszok ellen Mária Terézia segítségére volt szüksége Raguzának, ez fölajánlotta a királynőnek a Szentjobbot. Így került ez Bécsbe és Budára 1771-ben, Fehérvárnak pedig a raguzai kis fejereklyét ajándékozta oda 1778-ban, miután ezt közel tíz évig a pozsonyi káptalan őrizte. — Állítólag még Nagy Lajos választotta szét a Szentjobbot kézfejre és karra s ez utóbbit a lengyelek kapták ajándékul s ott a lebergi ferencesek őrizték. János Kázmér lengyel király 1634-ben arany ereklyetartó kart ajándékozott s Pálffy Kata 1639-ben Róma közvetítésével Magyarországnak akarta visszaszerezni, de csak Koháry István kapott 1659-ben részecskét Sz. István kiszáradt jobbjából, amelyet Krasznahorkán őriztetett.

Szent István egész teste maradványait kezdettől fogva Székesfehérvárott őrizték. Egy 1184. évi adat Sz. István sír-

jánál teendő perdöntő esküről szól. A XII. század folyamán kapott a zágrábi püspökség Fehérvárról fejedelmét. Gazolti Ágoston zágrábi püspök az 1308. évi zágrábi zsinaton ünnepélyes beszédben adta elő, hogy Szent István királynak Zágrábban hatalmas székesegyházat emeltek és Sz. István fejedelméje drága tartóban ott nagy tiszteletnek örvend.,

A középkorban majd minden székesegyháznak s a régibb, nagyobb apátságoknak volt Szent István-erekléjük, amelyek a török és reformációs időkben elkallódtak. Nagy Lajos Aachenbe is küldött ily ereklét, s kaptak a bécsi kapucinusok erszényt és tarsolyt, Gizla első királyné küldött anyja regensburgi sírjára keresztet; tőle és férjétől való ajándék a metzi kazula, a budai és pannonhalmi palást, a prágai és budai kard, itt a szentkorona s a többi koronázó jelvények későbbi alakításban. A Szentjobb gyűrűjét az ilyenű apátság őrzi. Veszprém és Pannonhalma egyházában Sz. István palástjából készült kazulákat emlegetnek.

Sz. István kis legendája szerint sánták, vakok, leprások gyógyultak meg sírjánál. Állítólag életében alma, kenyér, illatos fű küldésével gyógyított a szent király. Hartvik a sírból kiemelt test csodáiról beszélt s hogy a sírhoz vánszorgó betegek az úton meggyógyultak és egész kórakásokat dobáltak össze gyógyulásuk emlékéül. Mateóc szepesi falu főoltárképét Sz. István kézrátévással gyógyít, s ilyeneket ábrázolnak az esztergomi Szent István-hegy kápolnájának képei. Pannonhalmán egy vörösmárvány széket Szent Istvánénak mond a néphagyomány s derékgyógyító erőt tulajdonít neki. A Sz. István gyógyító csodáiban való hagyományos hit okozza, hogy kórházak, gyógyszertárak sokszor fölveték Sz. István nevét

Szent Imrének, Szent Lászlónak egy-két ünnepe van, Sz. Istvánnak öt: aug. 15. Sz. István halála, 19-én vigiliája, 20-án fölemelése, kanonizációja, okt. 11. teste megtalálása, máj. 30. jobbja megtalálása. Ez utolsót Sz. László 1092. évi törvénye még nem említi, de a száz évvel későbbi Pray codex már tud róla. Mária Terézia 1773-ban eszközölte ki azt a pápai rendeletet, mely szerint ez az ünnep egész Magyarországon kötelező, s egyes egyházmegyékben duplex maius ünnep lett. Az 1625. évi országgyűlés nagy katolikus lendületet érzett Pázmány primássága alatt és kérte a pápát, hogy Szent István

és Sz. Adalbert miséjét és zsolozsmáját vegye föl a római missaleba és breviáriumba, s így terjessze ki ünnepüket az egész világra. XI. Ince pápa 1686 szept. 2-ára s e napon minden időkre és országokra elrendelte Sz. István ünnepét Buda csodás visszafoglalásának örömére.

IV. Miklós pápa búcsút engedélyezett 1290-ben azoknak, kik Rómában Sz. István király egyházát a vértanú és a király ünnepének nyolcada alatt ájtatosan meglátogatják. Zsigmond király-császár 1433-ban a székesfehérvári bazilika számára búcsújogot eszközölt ki a Sz. István és Imre ereklyéinek felmutatása ünnepein ott ájtatoskodók javára. A zágrábi székes-egyház 1344-ben kapott egy évi s 40 napi búcsút Sz. István ünnepére, s 1345-től az esztergomi johanniták hét évi s hétszer 40 napi búcsút hirdettek Sz. István-egyházukban a főbb ünnepeken. Terebes 1347-ben egy évi és 40 napi búcsút nyert három szent magyar király (Istv., Imr., Lászl.) ünnepére. A búcsú-engedélyek főleg a XVIII. század óta szaporodtak meg, s némely falusi plébániai egyházban is lehetett nyerni teljes búcsút Sz. István ünnepén.

A fehérvári Szent István-sírhoz aug. 20-ra összesereglett az ország színe-java és népe. Aranybullái engedély nem erre *kellott*, hanem a királyi páncélosok panaszkodó gyűlésére, amelyből 1222—1279 közt kifejlődött a rendi magyar országgyűlés. De már 1137-ből is van szép adatunk arra, hogy a cseh hercegné, a magyar Adelheid kifejezte nagy óhaját, hogy jelen lehessen Sz. István király ünnepén; kilenc évvel utóbb a salzburgi érsek készült Magyarországra e nagy ünnepre, 1349-ben pedig Nagy Lajos anyjáról maradt ily hírünk oklevélben, sőt I. Miksa császár is megjelent 1490-ben a fehérvári Sz. István ünnepén s volt annyira vallásos, hogy ne pusztá politikát lássunk zárandoklatában. — Zárandoklatok jártak Szentjobjbra, Pannonhalmára, Pécsre, Zágrábba stb. Szent István ünnepén. S megható Kársai adata, hogy a nép Sz. István napján fölkeresi rég elpusztult Sz. István egyházát a régi búcsú emlékére. Pannonhalma a sok búcsús miatt e napra vásárjogot kapott a XVI. század elején. Zárandokok mentek Magyarországból a Szent Istvántól megszentelt helyekre Konstantinápolyon át Jeruzsálembé, Ravennán át Rómába, továbbá Raguzába és Aachenbe.

Szent István-mise legkorábban belekerült a Pray-codexbe, melynek legrégebb szövege Pannonhalmán volt s onnan került később lemásolva a boldvai bencésekhez Sz. István-kori jegyzetekkel. Jelenlegi harmadszor másolt alakjában a Pray codex írása a XII. század végére vall. Itt a szentéavató év, 1083 után, négy Szent István-mise van, illetőleg mise-részek aug. 15., 19., 20., okt. 11-re (az aug. 20-iki pirosbetűkkel jelezve a naptárban); máj. 30-ra még nincs mise. A zágrábi érseki könyvtár MR. 126. sz. codexe Sacramentarium, állítólag 1083-ból vagy a XII. sz. elejéről való. Ha ez igaz, s ezt bizonyított-nak elfogadjuk, akkor az a Sacramentarium nem készült a hahóti Szent Margit bencéseinél vagy ezek számára, mert Hahót falunak az a Hohold lovag adott létet és nevet, aki Grác vidékéről 1164 táján jött Magyarországra, s akinek fia volt Búzád és ennek fia Arnold, aki megalapította az 1234-ben föl-szentelt hahóti monostort.⁶⁴ A név máris tévedésbe vitte eddigi emlegetőit. Ezen Sacramentarium a Mindszent Iitániájában már megnevezi Sz. Istvánt, Sz. Henriket (Imre) és Andrást (Zoerárd), a misei részben pedig feltünteti Sz. István, Imre és Gellért miséjének három-három imádságát. III. Ince pápa 1201-ben megengedte, hogy Sz. István legendáját miséje és zsolozsmája alatt felolvassák, csak azt kell kihagyni, ami az egyházak mindkét jog szerint való rendezésére jogosítja Szent Istvánt. A pozsonyi káptalan XIII. századi misekönyvében is van Sz. István-mise, a Nádasdyak betléri XIV. századi misekönyvében szintén. Egy XV. századi misekönyvben együttes miséje van Szent Kálmánnak, Szent Istvánnak, Imrének és Lászlónak. Pázmány buzgalmából elkészültek a magyar szentek miséi és zsolozsmái s 1631-ben pápai jóváhagyást nyertek. Ezt Zágráb csak sok huzódozás után fogadta el 1690-ben a saját régi szerkönyve helyébe.

A magyar cisztercita rend első idejéből való, 1140 tájáról az Ernst-codex, amelyből Varjú Elemér két gyönyörű legendát adott ki (Sz. Istv. kir. legendái Bp. 1928). Ezen évszázad végéről maradt a négy kötetes heiligen-kreuzi cisztercita Passiónak, a szentek legendái egyházi időrendben, s tartalmazza Sz. István kis és nagy legendáját. A citeauxi cistercita

⁶⁴ Erdélyi L. Magy. tört. I. 210, 211. 1.

nagy káptalan 1222-ben engedi meg, hogy Sz. István ünnepét a magyar ciszterciák a kóruson és oltárnál megülhessék. A zágrábi XIII—XIV. századi breviáriumban megvan Szent István és Imre ismert élettörténete és teljes zsolozsmája. Domonkos fehérvári prépost XV. századi remek szép breviáriumban három zsolozsmája van Sz. Istvánnak (júl. 30. Inventio dextere B. regis Steph., aug. 3. Inventio corporis S. Steph. atig. 20. S. Steph. regis — pirossal írva, az előbbieket feketével).

A pannonhalmi főkönyvtárban 6 kéziratos énekes könyv van s itt 7 ismeretlen magyar Sz. István-ének. Készült sok régi kép, szobor, dombormű, érem, iskoladráma, dicsőítőbeszéd Szent István tiszteletére.

A magyar nép minden rétege foglalkozott mindig Szent Istvánnal. Ennek részletes feldolgozását Karsai későbbre halasztja, mint több mást. Természetesen sokat foglalkozott szent őseivel a magyar királyi ház is hagyományaiban. Ebből meríti íiartvik azt, hogy angyal jelentette a pápának Isten akaratát a korona magyar részre való megítélésében. Mondák, legendák keletkeztek Szent Istvánról Bamberg és Scheyern népénél. A horvátok, szlovének szintén nagy kegyelettel foglalkoztak Szent István emlékével. A Szentföldre Magyarországon átmenő zarándokok híreket vittek szét a magyarok szent királyáról, hol a nép sokat mesélt róla.

A legősibb monostorok, templomok, községek tőle származtatták magukat. Az ilyen mondák száma eléri a százat. Valamint Veszprém és Kercsetiget a naiv népetimológia szerint „Vessz prém!“ és „Se kert, se liget“, úgy lett Tata abból, hogy keresztatyját Sz. István így becézte és Tatát ez a keresztapa, Deodatus sanseverinoi gróf alapította, mint ezt IV. Béla 1263. évi oklevele IV. Lászlótól és IX. Bonifác pápától átírva elbeszéli és megerősíti. (Az átiratlánc gyanús). Pigafetti olasz katonatiszt Verancsics követségében 1561-ben részt vett s a bécsi-belgrádi úton hallotta, hogy Baranyavárt Sz. István építtette, ki szerette a kéttornyú templomokat, azért Magyarország címerében is az van(?); azt is hallotta, hogy Baranyánál egy mocsárban harang van elrejtve, melyről csodás hírek keringenek. Az egri székesegyház építését Sz. István a retemvár-halomról nézte, azért ezt Királyszeknek nevezik. Laskai Osvát híres ferences szónok 1500 körül prédikációjába szötte,

hogy mint nyúzatta meg Sz. István egyik udvarbíráját igazságtalan ítéletéért. Ez megvan a Gesta Romanorum c. középkori mesekönyvben és II. Mohammed szultánról is meséltek ilyesmit. Csallóköz 13, más hír szerint 19 templomát Sz. István építtette és Vajka c róla vette nevét. Mezőtelegden a nép tőle származtatta templomát, sőt az ország határán túli haimburgi és a németóvári nép is. Halála előtt Sz. István megkérte hír szerint Szent Benedeket (éppen ötszáz évvel előbb halt meg), hogy küldjön Cassinoból szerzeteseket; ezek meg is jöttek, de akkor már a szent király nem élt, hanem Aba fogadta őket és megépíttette nekik a saját családi monostorát Sáron; vagy Péter király fogadta őket és vecsernyepaláستtal visszaküldte. Szendrey Zsigmond gyűjtötte össze e mondákat (Etnográfia 1925). Horvátok, tótok, románok, németek is tudnak híreket Sz. Istvánról, annál inkább a moldvai csángók, kik Pusztina, Gajcsána, Kickó (Steckó) falva templomában Sz. Istvánt tették meg védőszentnek. Az utóbbi helyen már a kórusra került a király képe, s a főoltárkép Szent István vértanút ábrázolja.

Ami a Szent István-énekeket illeti, első helyen tudni kell, hogy a dunántúli regösök Szent Istvánja nem a király, hanem a vértanú s ez illik bele a karácsonyi-újévi regölésekbe. A vértanúnak a szlávoknál nagy kultusza van s ebből jutott a magyar királynak is. A tótoknál ez szerepel abban a mondában, hogy Sz. István egyszer a pogányok ellen a Garamnál tótok segítségével győzött. A gyepűőr székelység kapcsolata itt onnan keletkezett, hogy a Timava pataknál Boleráz falu határjárásában a délnyugati sarkon székely szomszédokat, alsó-felső diósiakat említenek, s ezeket Tagányi kiterjesztette a Vág-Morva egész közére és azonosította a vághi székelyekkel, kik voltaképpen a baranyai Vágh, Vágy, Nagyváty faluban laktak s IV. Bélától két oklevelet kaptak.⁶⁵ A honti nagyszaltnai Szent István-kápolnát is tévesen hozták kapcsolatba az első szent királlyal, mert azt az első keresztény vértanúnak szentelték a zólyomi ispán fiai 1292 előtt. A temesi Lagerdorfon oláh népballada szól Sz. István király álmáról. Érdekes,

⁶⁵ Erdélyi L. A tizenkét legkritikusabb kérdés. Kolozsvár 1917, 121—123. 1.

hogy a másnyelvűek is aug. 20-án magyarul szeretik énekelni az „Ah hol vagy magyarok“ kezdetű Sz. István éneket.

Egyéb népi hagyományok is vannak, babonák. A zalai Bárádon Sz. István kincsét keresik az erdőben aug. 20-án. Az is jelszó a zalai faluban, hogy Sz. István-napra ne legyen szénapetrencse a réten, mert a Zala folyó ilyenkor kiárad. Mondák, legendák fűződnek egyes búcsújáró helyekhez Szent Istvánról, fia változott a falu védőszentje, a nép tovább is kimegy a régi Sz. István-templomhoz búcsúra aug. 20-án. Ennek szokásait Amerikába is magával viszi és építi a Szent István-templomokat. Megszólal a népköltészet még nyomtatásban is, pl. jászberényi Koháry Veron költségén Szegeden 1858-ban kinyomtattak „Elmélkedést Szent Istvánról“ egy imádsággal és három énekkel. — A nép szentistvános lelkületét ápolják irodalmi színvonalú népiratkák is, szentképek, érmek Sz. István tiszteletére.

Minden társadalmi osztály részt vett Sz. István tiszteletében, a királyi családtól a céhekig és lejjebb. Itt Kársai megemlíti II. Endrét, másutt Róbert Károlyt és Nagy Lajosnál Szent István legendáját, amely teljes számban felsorolta volna a szent király okleveleit és szolganépeit a kir. birtokokon. A történeti igazság kedvéért meg kell mondanunk, hogy Endre királyok és Róbert Károly nem voltak, hanem csak Andrások, kik ismertek Endréket is, egy falusi házban Andrást és Endrét együtt egyszerre, de magukat csak Andrásnak nevezték az oklevelekben s így mondták ezt mind az Árpád-kori krónikások is, Anonymus és Kézai csak az Anjoukoriai kezdték emlegetni az Endréket, mintha ez magyarabb, eredetibb lett volna. A Nagy Lajostól 1349-ben Fehérvárott keresett legenda nem volt más, mint Szent István ma is meglevő Hartvik-legendája, mely a somogyi tizedekről is szólt s erről Pannonhalma kért és kapott kivonatot, de Nagy Lajos király hiába kért ilyet a karakói kir. várnépről, mert ezekről a legenda sohasem szólt. Az a legenda tehát nem vészett el, s nem volt az a nagybecsű vagyon- és oklevéljegyzék, amilyent több tudósunk keresett benne.⁶⁶

A céhek korában a magyar szent királyok együttes

⁶⁶ U. o. 38. 39. 1.

emlegetése szokásos. A pesti főtemplomban a XV. sz. első felében Sz. István, Imre, László közös oltára volt a kovácsok és kardcsiszárok céhének oltára; s ugyanaz az oltár 1466-ban a kardcsiszároké és tímároké. Pesten, Budán a tímárok Sz. István, Imre, László ünnepein dupla gyertyával és áldozatpénzzel vesznek részt a nagymisén s oltáruknál offertóriumot végeznek. S ily formán tettek a vidéki céhek, amelyek szabályzatukat a pestiekéből írták le. Sz. István a védőszentje a szegedi tímároknak és cserzővargáknak, s az egri csizmadiáknak, a csornai szűcsöknek, a kapuvári szabóknak s a pesthidegkuti lövészeknek, kik nagymise alatt a templom előtt díszlővést adtak le aug. 20-án.

Pozsonyban a XVIII. század első felében Sz. Istvánkongregáció alakult az áttérő protestánsok segítésére országos gyűjtésből. Szabályzatuk 1749-ben kelt Bécsben. Koptik Odo dömölki bencés apát sokat fáradozott a Szent Istvánlovagrend felújításán, mert olvasta, hogy Sz. István király alapított ilyent előkelő polgári férfiak számára, kik a haza dicsőségén fáradoztak és a szent király halála, kanonizálása után őt tisztelték. A pápának és Mária Teréziának tetszett a gondolat és 1774-ben megvalósította a királynő, Sz. István Társulat, s ennek tudományos és irodalmi osztályaként Sz. István Akadémia jött létre 1848, 1886 és 1916-ban.

Szent István a védőszentje temetkező s bajtársi egyesületeknek, cserkész-csapatnak, középiskolának, szerzetes rendtartománynak, esperesi kerületnek s egyházmegyének. Utcáikat, tereket, telepeket neveznek el Sz. Istvánról. Ünnepeket rendeznek tiszteletére. Külföldi tudósok magasztalják a szent-istváni állameszmét és Intelmeit. Főleg ez alapon mondja Claudel Paul nagy francia író és diplomata, hogy nagy nemzet ez a magyar, kinek már 900 év előtt ily halhatatlan eszű királya volt; a középkornak ő a legnagyobb diplomatája, mert csak a szentistváni alapon lehet keresni gyógyulást a Duna-medencében.

41. *Ember Győző*: Sz. István a középkori magyar történetírásban. (259—277. I.). Előadását Szent László korának lendületes és választékos szavú gestaírójával kezdi. Ez valóban lendületesen és választékosan tudott írni Nagy Lajos korában a Kézait tetemesen kibővítő Acephalus és Képes-krónika

codexben (1347—1358). Hartvik 250 évvel volt közelebb Sz. Istvánhoz, mert csak száz évvel élt a szent király után, s azért a szent királyt gyászoló hangulatról csak képzelődésök legszebb szavaival írnak. Ember Győzöt is elragadja a régi írók lelkes hangulata és méltóképpen csatlakozik hozzájuk. A nagy legenda írója vashegyi, talán cseh származású öreg bencés, ki atyának tiszteli Szent Benedeket és Asrik apátot s a magyarok nyelvét nem mondja a magáénak, de megbecsüli monostorát és először állít emléket a magyar nemzet első szentté avatott királyának, kit az apostolok magyar utódaiként mutat be, ki nek Istentől való küldetését angyal jelenti előre Géza fejedelemnek. Fia nem prédikált, de segített a predikálóknak, térítőknak s híre elterjedt az egész világon, mint Jézus tizenkét tanítványáé. Sz. István a földi létet csak előkészítésnek tartotta az örök életre. A nevében kifejezett égi koronára, koszorúra vágyott. Határtalan örömmel szentelte minden erejét az evangéliumi gondolat megvalósításának. Könnyhullatások közt kérte Isten segítségét Isten embere, Krisztus katonája a szent király. A szerzetesek életét gondosan megvizsgálta. Krisztust szolgálta, mikor szegényeit istápolta. Csak végső szükségben fogott fegyvert. Törvényt hozott, hogy haragosát senki se háborgassa törvényes ítélet nélkül. Szentjeihez, Szűz Máriához, Szent Mártonhoz folyamodott, mikor népét veszedelem fenyegette. Isten meglátogatta, elvette fiait, betegséggel gyötörte, de István hite erős maradt. Isten megjutalmazta: megálmodta a besenyők betörését és csodásan visszaverte a német támadását. Ifjú korától komoly volt.

A nagy legenda vallásos céljának megfelelt, de homályban hagyta az uralkodó vonásait. Utána egy pannonthalmi bencés ragadott tollat az előbbi legendából kimaradt pannonthalmi vonatkozások és egyebek pótlására. Ez a földi események iránt fogékony. Célja nem az, hogy Sz. István életének szentségét bizonyítsa, hanem hogy ezt követendő például állítsa. Gyermekkorától gondos nevelésben részesült és elsajátította az *ars grammatica* ismereteit. Kiemeli igazságosságát és bölcsességét, s erre számos példát hoz tel. Népét szigorú törvényekkel akarta megtartani a keresztény hit útjain. Legsúlyosabb véteteknek tartja a király elleni lázadást. Ennek legyőzése után meghallgatta főemberei tanácsát és megelégedett a tized kirovásával,

amelyet minden keresztény köteles fizetni évi termeléséből. Ispánjait megtérítette s a néppel minden tíz faluban építtetett legalább egy templomot. A megtért bűnösnek megbocsájtotta de az összeesküvőkből négyet kivégeztetett.

Ehhez a képhez új vonásokat már nem, csupán új színeket vegyített Hartvik püspök, Kálmán király megbízásából egyesítve a két előbbi legendát úgy, hogy a nagyba beiktatta. a kisebb legenda önálló részeit és a saját adatait. Géza látomásán kívül elmondja felesége látomását. Az előbbi hasonló Dávid királyéhoz, mikor az Úr kijelentette neki, hogy a dicső“ jeruzsálemi templomépítést nem az ő véres kezéből akarja, hanem fiától, a béke fejedelmétől, Salamontól. Itt Géza a véres kezű s fia István a békefejedelme, a magyar keresztény egyház, felépítője. Sarolt álma az István nevet biztosítja fiának a vértanú Sz. István megjelenésével és jóslatával. Hartvik a koronakerő követség történetét a saját kora, Kálmán és VII. Gergely felfogásával összhangban gondolta el és rekonstruálta. Akkor már a lengyel királynak is volt koronája. Az egyházszervezés munkáját is vázolta, s ebben kiemeli az apostoli szék hozzájárulását. Imádságos lelkülete mellett bemutatja Sz. István szigorú igazságosságát azokon, kik a gazdag hatvan besenyő jövevény szekereit kifosztották: kivégeztette őket és az országutakra kiszögeztette. A két előző legenda háttérbe húzódott s a XVIII. század végén akadtak reájuk külföldön. Ellenben Hartvik nagyon ismeretes volt. A magyar-lengyel krónika varsói és lembergi codexei Hartvikot használták föl, valamint Tamás spalatói főesperes is.

A Szent Imre-legendában a legkeresztényebb király Isten rendeletéből népét megmenti a gonosztól. A christianissimus jelzőt azonban már Szent Mór püspök is alkalmazta István királyra szenttéavatása előtt a Szent Zoerárd-András és Benedek bencés remetéről írt legendájában. Gellért vértanú püspök legendáját Ember Győző szerint Gellért szenttéavatásakor foglalták írásba. Ez a kisebb Gellért-legendára megközelítőleg helyes, de a nagy legenda a gyakran emlegetett Chanadinus miatt csak e név híres viselője Chanadius esztergomi érsek hatása alatt készülhetett, amit más kórjegyek is igazolnak.

Szent László gestája, melyet a Képes krónika említ először és utoljára, nem egyéb, mint Szent Lászlónak 1351 körül

írt fellengzős, üres legendája, amelyből Nagy Lajos király óbudai és képes Kézai-bővítője épp úgy nem merít történetet, mint Szent Imre legendájából sem, csak hivatkozik rájuk azok számára, akik a szentek érényeit akarják tudni. Az lenne legnagyobb örömünk, ha Sz. László és II. Géza korának valóban lettek volna egykorú történetírói, mert akkor sokkal többet tudnánk Salamon, Géza, Sz. László s a további királyok történetéből s akkor nem írnának Salamon feleségéről mint Zsófia admonti apácáról, II. Béla lányáról, ki az 1125-ben alapított admonti apácamonostorban szentül halt meg. Akkor nem írnának páncélos serviensekről, bárókról, de genere jelzett XIV. századi magyar ispánok büszke nyilatkozatáról a XII. század elején stb. Mikor Szent László gestáját említi valaki, akkor mindig az 1358-iki Képes-krónikáról beszél az illető háromszáz éves kortévedésekkel. Hogy ezen kései krónikák mit írnak Szent Istvánról, azt nem szabad hiteles történettudásnak elfogadni. Legjobb bennök az, amit a legendákból merítenek. Az egykorú altachi stb. németországi krónikákkal összehasonlítva látjuk, hogy ezeket jól ismerik, de magyar nemzeti érzületből elváltoztatják. Koppány felnégyelése Sz. István idejére téve Vecelinnel együtt 1330 utáni (Zách Felicián felnégyelését ismerő) elgondolásra és családi mondára vall. Vazul neve megfelel az 1300 körüli kiírásnak és a Vászoly kiejtésnek, de ez a név még 1211-ben is eredeti alakjában Vazil, Vászily volt s ez felel meg Sz. István korának. A gesta író kortársa nem Szent László, hanem Nagy Lajos, akinek Vaszily nem nagyatyja, s ha ezt az író menti, ez nemzeti érzésből történik oly német királynéval szemben, amilyennek Gizlát elképzelték 1300 körül Bánk bán gyűlölt Gertrúd királynéjával összekeverve. Nagyon helyesen állapítja meg Ember Győző, hogy az itt kialakult Szent István — és hozzátehetjük Gizla — „kép hamis“ és sok bajt okozott költőinknek, főleg drámaíróinknak napjainkban is. mikor Szent Istvánt lehetetlen helyzetekbe sodorják és menteni iparkodnak.

Tökéletesen igaza van Ember Győzőnek, hogy Kézai munkája Szent Istvánról szárazon beszél, csak akkor élénkül meg, amikor Vazul sorsáról és Szár László fiáról beszél. A helyes megokolás nem az, hogy akkor az ősgestából merít, mert ősgestát és semmiféle régibb magyar történetet ő nem

ismert, mint előszavából világosan látható. Azért élénkül meg, mert a Oertrud-féle Gizla királynét éppen ő találta ki s a Nagy Lajos-kori író csak ezt bővítette tovább. Kézai eredeti munkája nem veszett el, megvan, ki is van adva sokszorosan. Kézai száraz királytörténete nem illett Nagy Lajos fényes lovagi udvarához, azért egy óbudai kanonok ragyogó tehetséggel szedett össze monostori jegyzeteket, híreket s ezeket remekül beledolgozta a sovány Kézai-féle keretbe, először az Acephalus-codexbe (1347), másodsor tíz év múlva a Képes krónika eredeti codexébe, mely 1374 körül kapta meg gyönyörűn miniált másfél száz képét.

A nyomtatott Budai krónika 1473-ban az Acephalus szövegét használta föl, a Dubnici a nyomtatott Budait másolta le stb. úgy, ahogy Domanovszky nyomán Ember Győző írja, s mindnyájan tudjuk a Budai és Képes krónikái rokonságot. Csak az ősgestát felejtjük el és egykorú folytatóit, akiktől, mert nem voltak, Anonymus sem vehetett át semmit, mint Kézai sem. Ranzanusnál, Bonfininnél ne keressünk semmi újat és igazat. Sz. Istvánról 1488-ban és utóbb. Ember Győző tőle telhetően szépen stilizált nehéz helyzetében.

42. *Gombos F. Albin*: „Sz. István a középkori külföldi történetírásban“ (281—324. 1.). Körülbelül ötszáz külföldi író emlékezik meg az első magyar szentkirályról. Jó híre minden országba, minden néphez eljutott Európában, századonként emelkedő arányban egyetlen bántó, kisebbitő szó nélkül. Thietmár merseburgi püspök (t 1018) a legyőzöttek iránt való kíméletét mondja példátlanul. Az utrechti Adalbold püspök azért dicséri nemes lelkületét, mert II. Henriktől bocsánatot eszközöl ki öccsének Brúnónak. Szent Odilo clunyi apát tanítványa Jotsald megfordult Sz. Istvánnál s ennek Odilohoz való barátságát, leveleit, követségeit említi föl: Adamár pedig krónikájában a zarándokok megbecsülését ismeri el. Rodolphus Glaber dijoni bencés szerint Sz. István a legalkalmasabb utat nyitotta meg a szentföldi zarándokok számára és elhalmozta őket minden jóval. Herimannus (t 1054) azt jegyezte föl, hogy a jók iránt nagyon kegyes volt, sok egyházat épített, püspökségeket alapított. Az 1064-ben szerkesztett *Fundatio ecclesie S. Albáni* szerint Sz. István megsegítette II. Vasziliosz császárt a barbárok (bolgárok) ellen vívott harcaiban s győzelem után nem

vett részt a zsákmányolásban, csak Szent György ereklyéit hozta el és tisztelte. Wolfherius, a hildesheimi Szent Gotthard püspök tanítványa, a külföldiek iránt való bőkezűségéről írt. ii. Konrád császár történetírója Wipo szerint Szent István, az igazságtalanul sértett király, a császár betörésekor egész országában imádságot, böjtöt rendelt el és győzött; s az Úr végzése volt ez, kit megcsalni nem lehet. A halálra szánt angol királyfiak Edmund és Eduárd megmentését és fölnevelését Szent Olaf svéd király Sz. Istvánnál látta biztosítottnak.

Sz. Istvánnál és országában sok nevezetes külföldi fordult meg: Wolfgang regensburgi püspök (972), s ettől 993-ig Prunwart püspök, 973-ban Szent Bruno werdeni püspök, kétszer querfurti Bruno, a pogányok érseke (974, 1006), Vladimír orosz király orvosa, poloveci Smera János (990—1000), Szent Adalbert prágai püspök (993/4), Szent Romuald tanítványai, Bruno augsburgi püspök (1004), Arnulf gróf, a regensburgi Sz. Emmeram prépostja (1008), egy gróf s egy fűrst három apáttal (1026, az egyik verduni apát), a következő évben Poppo trieri érsek, majd Henrik herceg, a császár fia (1031), egy trieri s egy viriduni apát (1035) s a köv. évben Jotsaldus és Hugó clunyi apát Richárd püspökkel.

Szent Istvánt oly királynak ismerik a külföldiek, akinek halála után, vagy még életében ily jelzőket adnak: vallásos, kiváló, jámbor emlékü, szent, isteni, jó emlékü, isteni (divus) és kiváló erényű, nagy szívű, legkeresztényibb király, Isten szeretetétől lángoló, szent cselekedetekkel és erényekkel híres, a legszentebb ember. Amit egykorúan nem írtak le, szájhagyományként élt s néha versekben sarjadzott ki. Ami haragot, keserűséget a honfoglalók, kalandozók felidéztek, Sz. István szeretetre változtatta. A vele való rokoni kapcsolatot megkülönböztetett nagyrabecsülésnek tartják. A legendák és mondák népszerűbb *egy-esy* alakját bevonják rokonsága körébe, pl. hogy .az 1009—1106 közt élő Sz. Eberhard gróf édesanyja Hedvig Sz. István leánya volt; hogy Sz. Günther volt thüringiai fejedelem, majd cseh-bajor erdei remete, 1083 után írt legendája szerint Sz. István rokona, ki meglátogatta a magyar királyt és bakonybéli remeteségét apátsággá fejlesztette. — Sz. István rokonának mondták Sz. Ivánt is, ki száz évvel élt a magyar király előtt cseh remeteként. — A középkor legmeg-

rázóbb szép históriája Szent Albán legendája szerint Albán mint Sz. István fogadott fia szerepel. Német Lajos is száz évvel előzi meg Sz. Istvánt s mégis annak leányát Szent Veronát eljegyezte a monda a magyar király egyetlen fiával. Egy portugál monda szerint Portugallia első királya a magyar király Imre nevű fia volt. Gizla első magyar királynét egy monda megtette magyar származásúnak úgy, hogy Arnulf császár két fia a magyar király két leányát vette el (Zsoltáét?), s az idősebb Arnulf leánya hozzáment bajor Henrikhez, Gizla atyjához. Támadtak mondák, hogy Nagy Károly császár is magyar anyának szülöttje s I. Ottó felesége Szent Adelheid szintén magyar királyleány, s Habsburgi Rudolf Ágnes nevű felesége is az. Angliában és Hollandiában számos ősi család Sz. István-kori magyar ősökre viszi vissza eredetét.

A XIII. század végén vagy utóbb szerkesztett lengyel krónika szerint Attila Róma ellen indult s álmában megjelent az angyal és elmondta neki egyenes leszármazottjának, István királynak eljövételét és fölmagasztaltatását. Guerfurti Sz. Bruno Gézát 1004-ben írt Szent Adalbert-legendájában erélytelen uralkodónak tünteti fel szép, erélyes feleségével szemben és Thietmár indulatosnak, erőszakosnak, feleségét pedig mulatósnak és hirtelen haragúnak, ki férfi módra ült a lovon s egy férfit hirtelen leszúrt. Szent István nőtestvérei Gizella, a velencei dogé felesége és Judit, Boleszló lengyel király neje, akinek, fia Thietmár szerint Besprim, aki egy ideig Sz. István udvarában volt. A francia Gaufredus de Bruil és Ademar Cabanensis úgy tudják, hogy Géza fejedelmet querfurti Szent Brunokeresztelte meg Sz. István első vértanú napján, azért Istvánnak nevezte Gézát is, keresztatyja pedig III. Ottó volt, ki igen nagybecsű ereklyével és uralkodói méltóságot jelképező lándzsával ajándékozta meg. Thietmár szerint Géza keményen bánt a kereszténység akadályozóival, de ő maga tovább is áldozott a régi isteneknek, s mikor főpapja intette, azt felelte, hogy eléggé gazdag ő ahhoz, hogy ezt megtehesse. Pruwarti püspök a nevirr kívül teljesen ismeretlen. Tudja egy külföldi író, hogy Sz. István az országot tíz püspökségre osztotta, s az esztergomi érseki rangra emelte (Aventinus: *Annales Roiorum...* Aschericus, qui et Anastasius oly tévedés, mely kétséssé teszi a XVI. századi Turmaier-Aventinus forrásainak hitelét). Damiani Péter

Ostia bíboros püspöke Szent Romualdnak 1040-ben szerkesztett életiratában azt mondja, hogy Boleszláv Chrabry 1001 körül Sz. Romualdnak Lengyelországba küldött szerzetestársai útján igyekezett a pápától koronát kapni, de ebben a császár akadályozta, ami a lengyel krónikákban úgy alakult, hogy I. Miciszlav vagy Mescho, Mesko lengyel fejedelem Lambert krakói érseket küldte Rómába, hogy a pápától koronát kérjen. Miciszlav helyét más lengyel forrásban az 1000-ik évben Boieszláv foglalja el, s még később Lambert krakói érsek kimarad a hírekből.

Dicsérik a külföldiek Sz. István békeszeretét. A monda szerint Henrik herceg szembeszállt bátyjával, II. Konrád császárral, de menekülni kényszerül Sz. Istvánhoz. Ez böjti napon pecsenyét adatott vendégének, ki megdöbbenve tekintett a királyra, ki aztán szelíden kifejezte, hogy nagyobb bűn urát és testvérét haddal támadni, mint böjti napon húst enni. Henrik herceg erre kibékítette a császárt. Sz. István nagylekűsége kellő eréllyel egyesült, írja Ademár Cabannensis. Gyula erdélyi vajdát leverte és foglyul ejtette. II. Konrád császárt úgy kiverte országából, hogy az sereg nélkül tért haza és terület enged át Magyarországnak. Szerencsésen harcolt a lengyel Vitéz Boleszló ellen is, aztán úgy kibékült vele, hogy haddal segítette Kievnél. A görög császárt is segítette. S a külföldi írások, hírek elkísérik Sz. Istvánt sírjáig, szenttéavatásáig, s emléke áldott a későbbi időkben is.

Gombos Albin ezen és egyéb írásait a külföldi évkönyvek és krónikák adatai szinte szétfeszítik, s ez adatok olykor valóban értékesek. A legjavát ide kiszedtük. Becsesek Gombos közlései azért, mert figyelme a tétel határain belül mindenre kiterjed, s a külföldi források idevágó szövegrészeit a lapok alján aprószedésben csaknem mind bemutatja és sok utánjárástól kíméli meg a kritikus olvasót.

XVIII. Költészet és codex-irodalom.

43. *Alszeghy Zsolt*: „Sz. István a magyar egyházi költészetben“ (327—344, 1.). A löweni Mária-siralom bizonyítja, hogy az Árpádkirály-korban is volt magyar egyházi népének és verses ima. Szent István közbenjárását kérő ének vagy vers azonban csak a XVII. századból maradt reánk: A Keszthelyi-codex és Érdy-codex XV. századvégi latin himnuszból egy-egy részletet adnak prózai magyar fordításban. Az idézést bevezető állítmány „éneköl“ nem azt jelenti, hogy azt a nép énekelte, hanem Pelbárt latin „canitur“ szavait fordítja le, amely latin breviáriumi énekről szól (in eius officio canitur). A magyar fordítás ritmusa megérzik a magyar prózai fordításon, de ezt nem lehet énekelni a latin vers dallamára, mely Szent Istvánban a kereszténység átültetőjét ünnepli. A latin himnusz a Szent István-legenda adatait mondja el születésétől halála utáni megdicsőüléséig. Az Érdy-codex legendája Pelbárt alapján azt hangoztatja, hogy Sz. Istvánnal ellentétben a mostani jobbágyurak és nemesek égetnek, pusztítanak és foglalnak, elrekkentik az egyházi vagyont és házsártra, torkosságra, drága ruházatokra vesztegetik a szent alamizsnát, amelyet Sz. István nem adott hamisan keresetből, de tulajdon igaz jószágából.

Az első magyar himnusz Szent Istvánról 1651-ből való a „Cantus Catholici“ gyűjteményében. Ez a himnusz arra figyelmezteti a magyarokat, hogy Szent István király testamentumban hagyta Boldog Asszony tiszteletét, akinek oltalmába ajánlotta országát. A szentistváni igazabb magyarság a Szűz Máriát tisztelő katolikus magyarság. S még határozottabban hangoztatja ezt a Szegedi Lénárd Cantus Catholici-jában 1674-ben közölt ének. Ennek átköltése a Cationale Hungaricum egyik himnusza. A XVII. századnak itt kifejezett

hitvédő szándéka határozott figyelmeztetést ad Kájoni János ajkára. Szorosabban ragaszkodik a legenda versbefoglalásához Náray György éneke a *Lyra Coelistis*ben (Égi Lant 1695), mely ének új motívuma a Szentjobb. Az 1700-ban megjelent *Lelki Paradicsom* himnusza a kath. hithez való ragaszkodást emeli ki, ami már 1631-ben megvolt Kopcsányi Márton „A Bódog Szűz Mária élete“ c. elmékedései között, melyben a kath. magyar szoros összefüggésben látja nemzete sorsát a Szent Istvántól örökségül hagyott Mária-tisztelettel. A XVII. század magyarjának szellemi fegyvertárában Sz. István emléke a fegyver a régi *magyar* erkölcs és keresztény hit megvédésére. Szent István alakja a példa s ez kötelező, tehát tisztelni kell Szűz Máriát, kihez kötve van a magyar nemzet emelkedése.

A Szent István-tiszteletnek ez a kihangsúlyozása a protestánsok térítésére megmarad a XVIII. században is két új mozzanattal: a Szentjobb hazajövelele s a felvilágosodás halálos veszedelme. A kor vallási s erkölcsi bajait a jezsuita Szabó István Szent István beszéde érezteti (1751) s a ferences Kosa Benedek (1767). Akadtak protestánsok, akik szerint Sz. István közelebb áll a református, mint a katolikus egyházhoz (ezt említi Máriafi Szaitz Leó röpirata és Bielek László beszéde 1795-ben). Ezek a beszédek adják az apologetikus irányt a XVIII. század énekeihez is. A Szentjobb visszahozatala alkalmával két egyházi ének keletkezett: Faludi Ferencé, a jezsuitáé, finom hódolattal foglalva össze az égi és földi királynő dicsőítését; a második szerzőjéül is felvetődött Faludi neve, Oh dicsőséges Szent Jobb Kéz az ének kezdete, mely a Szentjobb 1771. évi hazajöveleleire röplapon jelent meg és Szentmihályi Mihály Egyházi Énekes Könyvében (1797). A 22 versszak nem ősi versszaknak kései továbbköltése és Faludi műve. A Szentjobb rothadatlanágát emeli ki Szentmihályi könyvének más kisebb himnusza is. Régi magyar énekek motívumai ismétlődtek itt és új a Szentjobb-ünnepségek visszhangja. Náray himnuszához kapcsolódik javított alakban ugyanott az „Esztergom várában“ kezdetű ének s hasonló jellegű Bozóky Mihály Katolikus karbeli kótás énekeskönyvében a „Szent István Gejza Hertzegnek“ kezdetű ének (1797).

Egy éneket Ányos Pál tett közzé 1785-ben „Énekek könyvében“. Formai fejlettsége és líraibb tartalma hivatott költőre

vall, de nincs igazi áhítata, azért a nép ajkán nem ez élt tovább, hanem az „Ah hol vagy magyarok...” kezdetű ének, mely egy időben 1797-ben került ki a nyomda alól Bozóky és Szentmihályi énekeskönyvében, de eltérő szöveggel, 8 és 12 versszakban. Valószínűleg régibb éneket vett át a két kiadó, de egyik sem megy vissza XVIII. századnál régibb eredetre. Alszeghy a két szöveget párhuzamosan közli s nem meri megállapítani, hogy melyik régibb. Az eretnokség ily panaszolása gyakoribb a XVII. század énekeiben s talán ott keletkezett. Régi énekeink közt csak ez hirdeti ma is Szent István emlékét, a többit nem éneklük.

A XVIII. század termése a magyar Officium Rákótzianum „Üdvözlégység Szent Léleknek” kezdetű éneke. Motívumai a XVII. és XVIII. század énekeiből valók, s egy-egy versszaka átírja a régibb egy-egy részét. Csak összefoglaló értéke van.

A XIX. század Szent Jobb-énekeit Verseghy Ferenc kezdi. Ő a harmadik, ki elsősorban a Szentjobbot ünnepli. A húszas években készült s ez is kísérletet tesz az egyházi magyar népének nemesítésére. De hosszadalmas, azért nem terjed el. Kezdeté: „Óh szent jobb kéz!” Költői lendületű túlzások nélkül Kemenes Ferenc „Üdvözlünk Szent István király” kezdetű éneke. Nem válhatott népénekké az sem, amelyet Zsasskovszky énekeskönyvei közöltek először 1864-től így kezdve: „Ajkainkról zengjen ének.” Csak Mindszenty Gedeon 1858. évi Szent István-himnusza maradt meg templomi népéneknek „István első szent királyunk” kezdettel az „Ah hol vagy” mellett.

Kritikus szóval csak dicsérhetem e költészettani becses tanulmányt s itt magam számára jegyeztem ki a főntebbi megállapításokat. De talán másnak is jól fog esni elolvasása az eredeti mellett.

44. *Pintér Jenő*: „Szent István a magyar világi költészetben” (347—354. 1.). Szent István alakja a régibb időkben kevésbé ragadta meg a szépírók érdeklődését. Az ok bizonyára az első szent király glóriás fensége. Legelső, ki a többi magyar király közt Szent Istvánt is említi, *Farkas András* protestáns prédikátor „Az zsidó és magyar nemzetről” szóló verses munkájában (1538). A régi királyokat tiszteletben tartó magyar ember kegyeletével szól Szent Istvánról, Imréről és Lászlóról. *Listius* László gróf „A magyar királyokról” írt verseket (1653)

s rövid költeményben dicsőíti Sz. István ismert erényeit és *tetteit*. Bertalanfi Pál jezsuita verses életrajzot írt „Dicsőséges Szent István magyar királynak élete“ címmel (1751). Ez sem költői mű, csak verses krónika, úttörés a későbbi költők számára.

Garay János „Az Árpádok“ c. kötetben (1847) egymásik király emlékét két-három verses elbeszélésben is tollára vette. „A szent korona“ átnyújtásakor Szilveszter pápa kimondhatatlan boldogsággal öleli magához Asztrik érseket; s megmondja neki, hogy a magyar fejedelem méltóbban viseli az apostol címet, mint ő, a pápa. „Az apostol“-ban az élet-szentségével tündöklő királyt énekli meg a költő, azt, hogy mint térítő járja be az országot és imádást hirdet Isten iránt, s irgalmasságot gyakorol az éhezők, szenvedők, szegények megsegítésére. „A beteg király“-ban az orgyilkos merénylettel, Vazul felbéreltjével s a kis András és Béla pártütökhöz való csatlakozásával döbbsenti halálra az ősz királyt beteggyáiban. Hogy megátkozta volna a hercegifjakat, ez nem illik a keresztény szent végső tusájába.

Előbb, a XVII., XVIII. században szerzetesi *iskolák latin drámáiban* kedvelt hős volt az első szentkirály a jezsuitáknál és piaristáknál mint keresztény példakép az ifjúság számára. Aztán világi német színpadra viszi *Girzik* Ferenc pesti színész 1792-ben. Ezt a drámát később Katona József pesti egyetemi hallgató magyarra fordította. Az első eredeti magyar dráma Szent István koráról „Vazul“ címen jelent meg 1838-ban *Szigligeti* Edétől. Három felvonása Fehérvárott játszik, a negyedik Nyitrán. István király utolsó éve van. Nőtestvére Gizella a fiának Péternek akarja a koronát s megvesztegettet néhány magyar urat. Vazul szerencsétlenül viselkedik s a cselszövők Vazult Nyitrán megvakítják, megsüketítik. István király tiszteletreméltó, de elgyengült aggastyán. Neje nem avatkozik a drámába, hanem a másik Gizella. Vazul vásott, tudatlan, ingatag szerelmes. Néhány jelenet hatásos, de Vazul a nemzeti ügynek méltatlan, hatástalan képviselője. *Dobsa* Lajos „Első István király“-ja (1861) jambusos tragédia. Szent Imre még él és szűz nejével mély együttérzést visz a drámába, amelyben Imrét Péter megmérgezi. Az idegenek Vazult is tönkreteszik. A király látja a nyomorékot, az idegen ármány

diadalát, de látomása van, megjelenik előtte a nemzet jövője s megnyugodva hal meg. A pogányok főhőse Vata, Vazul őrzőgő, a királyné magyarelles. Aba és Szent Gellert is szerepel. A hősök nem reálisak, sok a merész túlzás, gyöngye a korfestés. Mégis egészben véve figyelmet érdemel e történeti tragédia.

Szász Károly „István vezér“ c. drámájában (1893) Koppány bukásával oldódik meg a kereszténység előtt álló nemzet életkérdése. Nyelv, verselés különb az előzőkénél, mindenütt költőiség, emelkedett szellem vonul át, s a szerelem motívuma Koppány vonzalma István anyja iránt. — *Kállay* Miklós „A lilimos királyfit“ viszi a legelőkelőbb Nemzeti Színházba. (1930) finom ízléssel, a vallásos megvilágítás fénykörében, a nemzeti kilencszázados emlékévé ünnepeihez méltóan.

Legmélyebb drámái elgondolással *Sík* Sándor oldotta meg a Szent István tragédia nagy problémáit. „István király“ (1933) a keresztény-pogány ellentét küzdelmét méltó hősökkel vívatja meg igazán szép költői nyelven és élénk színpadi mozgékonyssággal, szenvedélyig fokozott drámái összeütközések érdekesítő hatásával. E dráma prózában beszél, három felvonásban. Szintér a székesfehérvári királyi palota. Vazul botrányos életű, a nyitrai börtönből elhozva sem hajlandó megesküdni, hogy igaz keresztény király lesz. Pedig István király kijelenti, hogy felségárulást, országrontást, istenkáromlást nem tűr és megtorol, mert ezt parancsolja a népe, lelkiismerete és erős Istene. A pogány párt álláspontját Vazul felesége Gyöngy kiáltja oda Gizella királynénak: sajnálsz Vazult, az országot nem sajnálsz? rátelepedtél svábjaid éhes hadával, te ragadtad el tőlünk egyetlen istápunkat, azt a csodálatos embert, a királyt! Pedig a király és neje nem tehetnek arról, hogy Vazult megvakítják, a herceg maga rohan a vesztibe. Orgyilkost küldött a király megölésére és a palotaórség parancsnoka Péter képtelenné nyomorítja őt az uralkodásra. Az emelkedett szellemű darab erkölcsi és lélektani igazolása a főhős sokat vitatott historiai magatartásának élete alkonyán.

Harsányi Lajos „A nem porladókezü király“ életregényét írta meg (1933). *Kós* Károly „Az országépítő“ címmel (1934) a nemzet apostolát szerelmi kalandba bonyolítja, máskülönben valóban művészi regényt alkotott. Néhány alakjának ember-

ábrázolása bensőségesen reális. Véres harc nyomán kialakul az egységes Magyarország. A legendák szentje itt csak halványan lép elő.

Szent István alakja a népköltészetben is felbukkan az utolsó két században följegyzett regős énekekben, hol a király s az első keresztény vértanú azonos neve összekeveredik a téli napfordulat ősi hangulatával s a modern regősök jó kívánságaival.

45. *Vargha Dámján*: „Sz. István király a magyar kódexirodalomban“ címmel az Érdy-codexben fennmaradt legrégebb magyar nyelvű, Szent Istvánról szóló egyházi beszédet értelmezi (357—421. 1.). Az a feltevése, hogy e codexet a veszprémmegyei Lövöid (Városlőd) monostor kartauzi szerzetese írta 1529 nov. 23-ig papiros 675 nagy negyedréttű, kétoszlopos, végig magyar szövegű oldalon. Alig egy évvel előbb kezdte meg az írást: egész egyházi évre szóló prédikációkat s 90-nél több szentlegendát. Pedig szerzete nagyon lefoglalja s nincs elég ideje az írásra; mégis hallgat és apáca nőtestvére és latinul nem tudó szerzetestársai meg „sok ájojtatus híveknek kérelmesökre“ elvégzi a nagy munkát. Horváth János szerint e legendákban történetírásunk legelső magyar nyelvű termékeit kell üdvözölnünk, a magyar történeti stílus első zsengejét.

Szent Istvánnak Úristen kódexírónk szerint „nemes, tisztóletes ajándékokat adott... (őt magát) királyi méltóságul és apostol gyanánt adá. Míg ez világon lén, nagy irgalmasságban, igazságban és kegyelmességben éle ez szegény új keresztényen nép között... elragadtaték néha lelkében, néha test szerint is felemeltetött az féld színről... Mikoron ... felserdült ember korában jutott volna, gyoropodik vala... jámborságban, szent malasztban, isteni félelemben és szeretetben és mindennek utána szentséges életben. Ez világi testi életét szent bejttel, vigyázassal és zarándokjárással (gyakorolta) ... meene zent Mártonban az Jámbor apátwrakhoz... elv zerelmes ifyawal zent Ymrohel... Mindent azonképen megapolgata (megcsókolt)... Es fráter Maurust azonnal pechy pyspekee tewee.“ Ezt a részt Sz. Imre legendájából merítette, az előbbieket Hartvikból, Sz. István nagy legendájából.

Az Acephalus-Budai krónikából való az, hogy Keán erdélyi legyőzése után „az nagy nyereségből nagy sok egy-

házakat és klastromokat rakattata ... minden esztendőben eljárják vala ez országot nézőgetvén minden szentegyházakat... Kesla királyné-asszony... egyházi ruhákat... megujogat vala... vygyaz az zeegeen nepön“ ... Szentmártonból az Apátur szerzetből „yztragomy ersekée valazta eegy zent eeletw frátert kynek Sebestyen vala newe, Calachay ersekée fráter Astrikosth“ ... Szent István ... királyi aranyas erszénye mindenkor teljes volt arany-forinttal és pénzzel... egy „zakcho“ pénzzel a szegények számára.

Elhatározta, hogy „az ő szerelmes fiának adná a szent koronát mind az ország gondjával... (de az ő halála miatt) siralom támada mind az egész országban. „ez orzagh bely nep kedeeh felette faytalan vala es haylando minden gonos-sagra... behivatá az egyházi fejedelmeket és ... paraszt urakat (a parasztok urait)... olyat tenneenek kyrallá ky eleegh volna reea ... az angyali szent koronát az Egek királynéjának ajánlja fel... zentsseegot veen hozyaa es meg keneteek ... ezek boldogságra vitetek... az koporsóról az márványkövet felemel-ték ... az zent kyralnak yogát (jobbját)... nem lelték ...

Az Érdy-codexben Szent István-ünnepi beszéd is van talán Pelbárt nyomán. Az alapige mindkettőben ez: irgalmas-saag es ygassaagh meg orzyk az kyralt... A tárgyalás anyaga két részre oszlik. Az aránylag rövidebb szövegű prédikáció után következik a legenda. Életében kimutatható dicséretes méltóságokat sorol fel a prédikációban Pelbárt I. Sz. István-beszéde nyomán. Első méltósága Sz. Istvánnak az angyali izenet, megjelentette az ő születését. Másod méltósága, hogy az Úristen előre megnevezte őt hivataljával. Harmadik méltósága (Pelbártnál privilégium), hogy az Úristen biztosítá örök boldogságát. Negyedik méltósága, hogy az Úristen őt „sokképen való méltósággal szerété“ (sublimavit in magnas dignitates), t. i. királyi, apostoli és doctori méltósággal ötödik méltósága nagy tökéletes és érdemes életnek malasztossága. Heted méltósága az ő szent halálának csoda képpen való ismereti.

Kódex írónk ez után Legenda címen áttér Szent István családfájának ismertetésére s három hadviselésére. Vargha Dámján a főntebbi vázlat minden részét bőséges magyarázatokkal kíséri Szent István ünnepi kilencszázados évének méltó tiszteletére 64 nagy oldalon.

XIX. A korona, kard, jogar, életmód régészeti megvilágítása.

46. *Moravcsik Gyula*: „A magyar szentkorona a filológiai és történeti kutatások megvilágításában (425—472. 1.). Révay Péter koronaőr, a szentkorona első ismertetője, vette észre először, hogy itt görög betűk is vannak, s azt vélte, hogy ezt a koronát Nagy Konstantin császár adta I. Szilveszter pápának. Schwartz Gottfried arra a gondolatra jött, hátha Bulcsú és Gyula konstantinápolyi keresztelkedésével került ide a korona. Mikor II. József halálakor a szentkorona 1790 febr. 21-én hazakerült, Budán kitették közszemlére, akkor történt meg először, hogy többen alaposan szemügyre vették és lerajzolták, feliratait is lejegyezték. Egész sereg munka foglalkozott a koronával. Horányi Elek piarista úgy vélte (1790), hogy Konstantinos Porphyrogenneta (VII) ajándékozta e koronát Géza fejedelemnek, kinek fia elküldte II. Szilveszter pápához, ki megáldotta és keresztpántot tett rá apostolképekkel. Ebből szenvedélyes vitatkozások támadtak a bizánci eredet miatt. Két év múlva Ferenc király koronázásakor megint közszemlére tették a koronát s tudósok vizsgálták három napig és megállapították, hogy itt görög és latin korona van egyesítve. Majd jóval később Bock Ferenc kölni érseki múzeum-őr kapott legfelsőbb engedélyt a korona megvizsgálására (1857), s neki köszönhetjük az első archaeologiai tanulmányt és az első jó felvételeket. Aztán a Magy. Tud. Akadémia bizottsága vizsgálta meg a szentkoronát két napon át és rajzokat, fényképeket tett közzé (1886) Ipolyi legrészletesebb monográfiájában. A millenniumi kiállításkor Czobor Béla tanulmányozta a koronát (1896) s még jobb képeket adott ki. IV. Károly király koro-

mázasakor a Magy. Nemz. Múzeum vizsgálta meg s az eredményt Varjú Elemér ismertette az Akadémia előtt (1917 elején).

Most Moravcsik ad a szentkorona minden részéről alapos, leírást. A homlokon van a bizánci Pantokrator zománcos képe, a trónuson ülő világbíró Krisztus baljában az Élet könyvével. Mellette Mihály és Gábor főangyal hírnöki pálcával szokásos, bizánci ábrázolásban. Ezeken túl Szent György és Demeter harcosharcos szentek lándzsával, a barbár szomszédok elleni harcokban az égi segítség képviselői; még tovább következik két orvos szent, Kozma és Dámján, kik pénz nélkül gyógyítottak s a képen jobbjukban orvosszert tartanak. Hátról a közepén van Mihály, a rómaiak Krisztusban hívő basileusa, a Dukas, ki jobbujában labarumot tart és 1071- -79-ben uralkodott. A császár képe alatt balra van „Konstantin, a romiak császára, a bíborban született“, ki 1071 tavaszán jött a világra és négy éves korában már basileus címet kapott. Nagyon szép szőke fiú volt, de a zománc képen haja fekete. A magyar koronán Konstantin trónörökös basileus címmel van megnevezve, ez a korona tehát 1074 augusztusa után készült. A császár képe alatt jobbra van „Geovitzas Turkia hívő kralja“. A görög nominativus as végződését elhagyva, az akkori középgörög~kiejtés szerint a türk kral neve Jeovicsa alakban olvasandó, mi megfelel a X—XI. századi forrásokban előforduló Deuux, pénzen Gevca, pápai oklevélben Geusa alakú írás Gyeucsa. kiejtésének, a Gyevicsának (Gyécsa). A Turkia név mint magyar Ungria neve először 950 táján fordul elő Konstantinos Prophyrogenetosnál, utoljára korábbi forrásból merítő XIII. századi krónika kéziratából ismeretes. A kralés cím a veszprémvölgyi görög oklevélben merül föl először, s helyébe a XII. századvégi Kinnamos használja először a rex címet a magyar királyra. Dukas Mihály császár 1073-ban fölajánlotta VII. Gergely pápának az egyházi uniót, ha megsegíti a bolgárok, besenyők lázadása, szeldsuk törökök támadásai ellen s a pápa adott is ki felhívást a keresztény birodalom védelmére. Az investitúra-harc miatt Dukas a délitáliei normann herceggel is szövetséget, rokonságot keres. Ezek és a magyar viszonyok fejtegetése után Skylitzes történeti munkájától irányítva Moravcsik úgy véli, hogy Dukas Mihály császár a bizánci koro-

nát akkor ajándékozta Géza királynak, mikor vele szövetséget kötött és utóda aztán, Nikephoros Botoneiates (1078—81) nőül adta neki unokahúgát, Synadenét, Theodulos Synadenos leányát.

Konstantinos, az író császár, fiához intézett, intelmeiben kifejezi, hogy a khazarok, turkok (magyarok), oroszok és más északi és skytha népek gyakran kérnek szolgálataik fejében császári ruhákat és koronákat. Az orosz cári hagyomány Bizáncból származtatta uralkodó jelvényeit. A bizánci udvar koronát ritkán adott, de mindig politikai érdekből. A császár alatt Géza király képe, kifejezi, hogy a császár méltósága nagyobb, de nem fejez ki a türk kralra nézve függő helyzetet. A császár neve pirosbetűs, mint az okiratokon. Gézát a zománc kép uralkodónak ábrázolja koronával, a császárhoz hasonlóan bal kezét kard markolatán tartva s jobbáiban kettős kereszttel; ez pedig a bizánci császár jelvénye a pénzeken. Komnen Anna szerint a császári korona (stemma) félgömbszerűen veszi körül a fejet, gyöngyökkel és drágakövekkel ékesítve s mindkét oldalán drágaköves, gyöngyös láncok lógnak le, míg a stephanosban csak elvétve vannak gyöngyök és drágakövek, s hiányzik a kigömbölyödés. De hozzá kell tenni Komnen Anna 1148-iki szavaihoz, hogy Komnen Elek császár (1081—1118) ábrázolásain a félgömb még hiányzik, csak azután lép föl az a félgömbös zárt forma. A stemma homlokán sokszor kereszt van, Kondakov szerint eleinte a korona peremén, később, amidőn a korona karimáját felülről összekötötték két arany ívvel, a kereszt a két pánt kereszteződésének pontjára került (! ilyen a III. Bélától átalakított, egyesített kettős korona, a mai szent korona). A XII. század elejéig a bizánci császárok nyílt koronát viseltek, míg Nyugaton a római sisakból fejlődött zárt korona már a korai középkorban feltűnik, s ez hatott a bizánci zárt korona kialakítására I. Alexios után az I. kereszties hadjárattal. Annyi bizonyos, hogy a Géza királynak küldött korona lényegében hasonló a bizánci császári stemmához. Lényeges különbség mégis az, hogy a bizánci stemrnákon az abroncs pereme fölé nem emelkednek félkör és háromszög alakú oromdíszek, mint a bizánci magyar koronán kettő-kettő félkörös és kettő-kettő csúcsos a homlokképtől jobbra-balra kisebbedő formában. Ily oromdíszes koronákat Bizáncban a császárnők

viseltek. Dukas császár a magyar királynak császári koronához hasonló koronát küldött, hogy Salamonnal s német hűbériségével szemben Gézát királynak elismerje és szuverenitását támogassa, mégis úgy, hogy a császár magasabb rangját is kifejezze. Moravcsik szerint ezzel történt Géza 1075. évi koronázása (s az ú. n. ősgesta ezt nem tudta). Konstantinos Monomachos császár is küldött bizánci koronát valószínűleg I. András magyar királynak. Moravcsik ebből azt látja, hogy az akkori magyarság a német veszéllyel szemben ismételtén Bizáncre támaszkodott.

A bizánci korona oromdíszei mögül széles négy aranypánt nyúlik föl s egyedül egy Krisztus képben, amelybe belevan csavarva a gömbös végű arany kereszt. A négy pánt mindegyikén két-két apostolkép van zománcozva. Thietmár püspök szerint „a császár (III. Ottó) kegyelméből és biztatására Henrik bajor herceg veje Waic országában püspöki székeket csinálván koronát és áldást kapott“. Czobor Béla úgy vélte, hogy a Szilveszter adta korona nyílt korona volt, apostolképekből alakított homlokabroncs, közepén Krisztus képpel. Bock szerint a korona felső része Szent István korából való s oly alakú volt, mint a mostani, csakhogy erről levágták az alsó fejabroncsot négy apostolképpel. Karácsonyi szerint Sz. Istvánnal eltemették a szentkoronát s a Czobor-féle apostolos abroncs négy apostolképe Szent István feje alatt összezúzódott. A világháború alatt két külföldi tudós, Rosenberg és Frankhauser vizsgálatot sürgetnek az iránt, hogy a korona felső része valóban Sz. István koronája-e. A bizánci korona Megváltójához hasonló a felső Megváltó-kép, vajjon ez nem másolata-e amannak? Az 1916-iki vizsgálat megállapította, hogy a pántokba foglalt zománc képek gyengén hajlítva kizárják az eredeti nyílt abroncs-korona föltevését, mert az apostolképek zománca nem maradt volna összetörtlen későbbi hajlítás esetén. Ez azonban oly technikai kérdés, amelyre a III. Béla kori ötvös művészet talán más feleletet adna, mint az 1916. évi bizottság tagjai, Fejérpataky, Gerevich és Varjú vagy ötvös-szakértőjük. E bizottság szerint a pántok le vannak vágva, tehát igaz Bock véleménye, hogy a hiányzó négy apostolkép a mai pántok végén foglalt helyet. Darkó Jenő 1930-ban a Czobor-elgondolás mellé állt, aztán megint elhagyta. Falke

az 1929-iki Archaeologiai Értesítőben megállapítja, hogy a mai korona felső részét II. Szilveszter készítette milanói zománcművészekkel.

A két korona egyesítése legvalószínűbben III. Béla király idejében történt (1172—96). Hóman helyesen állapította meg, hogy ez a Béla király tette a kettős keresztet bizánci hatás alatt a magyar királyi hatalom jelvényévé, mi által ezt a hatalmat a bizánci császári hatalom mellé állította. A bizánci zárt császári korona mintájára tette a Dukasz-koronát a Szilveszter korona ráillesztésével szintén zárt koronává. Csakis III. Béla értette meg a bizánci minta jelentőségét, de az átalakítást aligha végeztethette el mindjárt első koronázása előtt.

47. *Fettich Nándor*: „A prágai Szent István-kard régészeti megvilágításban“ (475—516. 1.). A prágai Szent Vid székesegyház kincstárában őrzik Szent István kardját. Fettich ott a helyszínén a Kondakov-Intézet szakemberével Dr. Toll N.~nél tüzetesen megvizsgálta és lefényképezte. A székesegyház 1354. évi leltára még nem említi e kardot, az 1368. és 1387. évi már úgy veszi föl, hogy „Sz. István magyar király kardja elefántcsont markolattal“. Nagy Lajos 1353-ban adott IV. Károly császárnak Szent István-ereklyéket s adhatott 1354 után is. Nagy Géza szerint ez a kard azon királyi kincsekhez tartozhatott, amelyeket Anna mácsói özvegy hercegné, IV. Béla leánya vitt magával vejéhez, II. Ottokár cseh királyhoz. E kincsek közt kardot is említ az 1271. évi békeoklevél. Bock 1864. évvel kezdődő régészeti s műtörténeti vizsgálódásai után vita-irodalom indult meg, amelynek eredménye Matejcek szerint az, hogy Sz. István kardja viking kard, mely kiváló művészetel készült. Bársonyhuzatos, ezüstveretes fahüvelyére ezt a feliratot vésték: „S. Stephani Reg. Ungar. renov. ann. 1791“. Ez évben javították. A vércsatorna felső részében mindkét oldalon lekopott felirat van, melyből föl lehet ismerni az Ulfberht neve. E név lekoptatásával egyidejűleg a sok tisztogatással a penge alsó része keskenyebb és rövidebb lett. Olyan volt, mint a rokon viking kardok, kétélű pengével. A markolatgomb és ellenőrző elefántcsont, mert finom vésetei vannak, de nagyon megkopva a sok használatból, főleg felül a rajta pihenő kezektől. A koronázó ünnepélyes alkalmak nem okoztak volna ennyi kopást. Sz. Istvánnal és utódaival kapcsolatban

1290-ig nem említenek kardot, tehát csak Szent István használati kardjára lehet gondolni. A kard hossza 75 cm., pengehossza 60 cm.

Művészettörténeti szempontból a markolatgomb díszítése egy központi csomóból legező-szerűen kiinduló palmetta-kompozíció, melyből bordás állati test nyúlik ki, sőt profilban ábrázolt szimmetrikus állatpár. Ez az észak-germán állatornamentika jellegzetes stilizálása szalagfonadékkal. Bock ezt koraromán lombdíszítésnek vélte. Matejcsek szerint itt két sárkánytest látszik fonadékos félpalmettákkal. Paulsen madárfejeket is vesz észre s a Sz. István kardot a bambergi és cammini szekrényekkel együtt a jütlandi művészeti központok 1000 körüli stílusához számítja.

A 800 körüli idő művészeti szempontból is fordulópontot jelent. Az avar birodalom összeomlása után viking-normann mozgalmak támadtak az északi és déli szlávok körében, mint Oroszországban. A IX. században az Elba, Odera, Visztula mentén érkeztek a normann csoportok és Krakó vidékén szilárdabb központot alkottak. A X. században inkább a Vereckei-szoros az útja a Kievetől jövő keleti és normann forgalomnak. E korban forogtak mindenütt, amerre magyarok jártak, a levédiai eredetű öv- és ruhadíszítmények, ezüst- és aranyveretes tarsolyok, fegyverek, lószerszámok stb. A normannok főleg Levédián át találták meg az utat a virágzó arab birodalom országai felé. Azért skandináv területeken 800 utáni évtizedekben egyszerre új művészeti irány lép fel. Az újabb viking stílus irányzatok s a bambergi és cammini szekrények faragott csontlapjai és fémszegélyei zsúfolva vannak állati, növényi és geometrikus motívumokkal. Feltűnik a négylábú ragadozó állat visszafordított fejjel, az avar fegyverművesség gyakori motívuma kampós csőrrel is, az állatküzdelem, a szimmetrikus állatpár, szalagfonat a négylábú állat nyakán, madármotívum, a perzsa szárnyas és szárnyatlan griff, a palmetta. A fej nélküli kompozícióra is van példa. A legjellegzetesebb lelőhely a jütlandi Jellinge. Az itt levő híres faragott követ — mint felirata mondja — Harald, a Kékfogú, emeltette 980 körül s ez korhatározó, mert a stílus itt már teljesen kifejlett, a kezdete tehát régebb 920 körül. A Nagy Károly kardjának vélt bécsi szablya hasonló motívumokkal díszítve abban

tér el, hogy háttérben sűrű pontocskák vannak. S ez a szablya levediai magyar eredetű, a kievi állam keleti részén készült a IX. század végén előkelő magyar urnák. Rokona a híres kievi normann kard tarsolylemezek palmettaival díszítve. Fettich Nándor a rokon leletek egész sorával bizonyítja, hogy a Szent István-kardon a honfoglaló magyarság művészetében uralkodó perzsa eredetű palmetta hatása érvényesül. Az elnövény3nesítés még hiányzik róla, ezért nem lehet a XI. század elejéről való, hanem néhány évtizeddel korábbi, nem díszkard, hanem előkelő használati fegyver. A levediai idők óta a pusztai lovasnomád fegyverrel, a könnyű pengéjű, egyélű szablyával szemben a magyarságnál ez a kétélű nehéz normann kard újszerű taktikát jelentett a harcban a németországi kalandozó kudarcok után. A viking kardokból Fettich legutóbb 21 normann kardot gyűjtött össze Magyarországon. A prágai Sz. István kard magyarországi rokonai egyre szaporodnak s róluk Fettich a Szent István könyvben gazdag leltárt mutat be.

A Szent István-kard pengéje nem Ulfberht-gyártotta eredeti penge, hanem jóminőségű későbbi utánzat. A híres mesterek nevével kétszáz éven is ellátták a jó pengéket. A csontszerelés eredeti mestermű, az északeurópai művészeti központok valamelyikéből. Szent István érmei jelzik az északi forgalom keleti határait a Visztula középső nagy kanyarulatánál. Meglepő, hogy az északeurópai fémművesség hatása a Morva torkolatától délre, az északdalmáciai kulturvidéken erősebb volt, mint Magyarországon.

48. *László Gyula*: Adatok a koronázási jogar régészeti megvilágításához (519—558. 1.). Bock, Ipolyi foglalkoztak vele részletesen (1863, 1886) s velők Nagy Géza arra az eredményre jutnak, hogy királyi jelvényeink közt a jogar legrégebb. László “Gyula a jogart eredetiben nem tanulmányozhatta, készülése idejét és helyét, művészet- és művelődéstörténeti értékét pontosan nem állapíthatta meg. De bemutatja részletesen régészeti párhuzamait, a tagancsai leletet majdnem húsz nagy oldalon, aztán a székesfehérvári leleteket, végül a koronázási jogar kristálygömbjének művészeti körét.

Tagancsa falu a kievi kormányzóságban 1894-ben arról lett nevezetes, hogy parasztember nagy régészeti leletre bukkant. Éhben legjelentősebb a 150 cm. hosszú, ezüstlemezekkel be-

vont nyélre erősített gömb. Sűrű zöld patina borította, az ezüstbe tehát sok rezet vegyítettek. Volt mellette türk jellegű szablya, mely 110 c. hosszú, továbbá mellpáncél, nyílcsúcs. tegezmaradványok, vaszabla, vaskengyel, sisak, ezüstkehely, két ezüst gomb, növénymintákkal díszített csat, nyakperec, Megváltó domborművű képével ékesített ezüst korong, bronzcsüngő, öt négyszögletes aranylemez, bronz edény és urna (30 cm. magas, 35 cm. széles, meg 9 vastag). A csontváz fakoporsóban feküdt egy kurgán közepén lócsontvázsal. Az orosz tudós szláv fejedelmi sírt lát itt, egy német tudós türk eredetű sisakot ismer föl benne, egy másik német keleteurópai-ázsiai nomád sisakot. A sír nomád fejedelem sírja volt normann, szláv, bizánci közelségben. Az ezüst többszörös használata s a vörösréz arab eredetűnek látszik. A fémművességi kultúrák utolsó nagy virágzásukat és összefoglalásukat a jelzett területen a magyarság levediai korszakában érik meg. A tagancsai fejedelmet végig bíbor palást borította, nomád szabású kaftán, míg a szlávok kaftánja rövid volt. Hiányzanak e sírből a pénzek, de van benne keresztény kegytárgy. Hiányzik belőle *-i* honfoglaló s későbbi magyarságra jellemző fegyveröv, s előtérbe lép a szláv elem. A lelet korát László Gyula a XI. századra teszi. Népi elem dolgában csak magyarról és besenyőről lehet szó, kun pogányról nem. A fejedelem keresztény volta ellen szól a lovastemetkezés és a sarlóval való eltemetés, de kereszt és lovas temetkezés együttléte kimutatható az ozorai avar fejedelmi kettős sírban is. A sarlóval való temetkezést az avarok és honfoglaló magyarok ismerték. A baskírok mai napig sarlót vagy más éles vastárgyat tesznek a halott hasára, mint a székelyek udvarhelyi Száldoboson s a Balkánon is, ami a rontó varázslat elleni ősi védekezés csökevénye. Fakoporsó az avaroknál gyakori, magyar honfoglalóknál ritka. A levediai magyarság keresztény kapcsolataira bizonyíték a bezdédi tarsoly kereszt-díszítése. A délorosz régészetben erősödik a meggyőződés, hogy a kievi államalakulásban az ott maradt magyarságnak is volt része a normannok mellett.

A magyar koronázó jogart eredet-kérdésében nagy fontosságú, hogy a XI. században besenyő vagy magyar, jellegzetesen nomád fejedelem sírjában méltóság-jelvényül szablyát, jogart, nyakperecet találtak. A jogart a görögök, rómaiak

keletről ismertek meg, a babiloni s asszir isten- és király-ábrázolásokon, a hatalom átadás jelvényéül. A görög, római világban a jogart felül rózsa, liliom vagy sas díszítette. Az istenjogarak hosszúak, mindkét végükön gömbbel. A koronázott jogar Krisztus monogrammal díszítve is előfordul a pénzeken. És keletről jött a fejnél kisebb karika rátevése a fejre, ami más, mint a koszorúzás. A rövid buzogány-formájú jogar a perzsa királyok pénzein királyi jelvény. Nyugaton ez a buzogányos jogar a történeti korokban ismeretlen. Néhol nyugaton is feltűnik bizánci vagy közvetlen keleti hatásokkal együtt. Keleti elterjedésének határa Irán. A germán és hún emléksanyagban nem találunk jogarokat, a korai avar fejedelmi sírokban sem, de a késői avarságnál megjelenik a rövid gömbös vagy buzogányos jogar. Ezek az avar csontgömbök a szasszanida jogart utánozzák.

A magyar koronázási jogar formájánál fogva elszigetelten áll az európai királyi jelvények közt. Az aranykarika szintén keleti, szasszanida királyjelvény. A keleti gótok alán közvetítéssel innen vették át, de még a bizánciak is párhuzamosan a labarum átkölcsönzésével. A IV. század végén jelenik meg az aranykarika bizánci pénzeken.

A székesfehérvári leletek a bazilika területén kerültek elő különböző alkalmakkor. Ezek közt van a magyar koronázási jogar kristálygömb foglalat díszítéséhez hasonló filigrán díszítés és hengeres botot borító aranylemez kisebb darabokban. A székesfehérvári sírba egy keleti formájú jogart temettek el a csontváz mellé, amely jogar a tagancsai jogar formájához áll közel. A magyar koronázási jogart a filigrán díszek s a nyél sávokra osztott díszítés-rendszere fűzi a székesfehérvári jogarhoz, amelyet László Gyula Kálmán királyénak tart — feltételesen.

A magyar koronázási jogart egy 7 cm. átmérőjű hegyi kristálygömb koronázza, amelyet három vésett oroslán díszít, s a hátsó lábain ülő oroslán sörényét és hátsó combját palmetta levelek, farkát is levél-díszek ékesítik. A gömb felerősítése a rokon leleteknél kétféle: egy csoportnál a gömböt csupán a beledugott nyél és erre erősített fedőlemez tartotta, a másikonál gömböt övező szalagok is biztosították. Ez utóbbi csoportba tartozik a magyar koronázó jogar s a berlini kris-

tály, az előbbihez a székesfehérvári jogar. A koronázó jogar kristálygömbje teljesen a szasszanida művészet hatása alatt áll. De a szasszanida fémművesség kedvelt anyaga az ezüst, kevéssé az arany, a fatimida művéségben a hegyikristály, amelynek metszését Perzsiától örökölték és magas fokú művészetre emelték. A magyar koronázó jogar kristálygömbjének díszítése X. századvégi munka. A magyar totemizmus állítólagos adatai nagyon késeiek. Szent Istvánnál 200—300 évvei később is csak erőltetve fedezhetők fel Emese álmában, de László Gyula elfogadja a turul totemizmust, az oroszánt azonban nem. Az Imre király arany bulláján szereplő oroszánok Spanyolország felé vezetnek s az oroszántotem-elmélet koronázó jogarhoz fűzött következtetéseit egyersmindenkorra elvetendőnek tartja. Az oroszán nem volt az Árpádok családi jelvénye, de hogy oroszános gömböt illesztettek a jogar fejébe, ennek a törököknél az oroszán mint királyi állat, a perzsáknál mint a hősi dicsőség jelképe adná okát, s ezt a jelentését az Árpádok is ismerhették. A gömb övezete nyugati eredetű és csupán díszítő jellegű, mágikus vonatkozás nélkül.

A jogar kristálygömbje mily módon került az Árpádház tulajdonába? II. Henrik császár ajándékozott ilyeneket német székesegyházaknak fatimida faragással. A nyugati uralkodók gyakran ajándékoztak egymásnak drágaságokat, faragott hegyikristályokat is. így jutott ilyenekhez II. Szent Henrik s ő ajándékozott egyet sógorának Szent Istvánnak. A másik lehetőség, hogy keletről vették meg a fejedelmi család részére arab kereskedelem révén.

Az uralkodó jelvények részben már a királyság előtt megvoltak a magyaroknál s hasonlók voltak a nyugati királyi jelvényekhez, ami könnyebbítette a nyugati királyfogalomba való beleilleszkedést.

49. *Balogh Albin*: Mindennapi élet Sz. István korában (561—594. 1.). Attila király fapalotája halmon állott. Árpád elfoglalta a régi pannóniai és szláv zsupáni, általában a fejedelmi birtokokat, frank-bajor civitasokat (burg), curtisokat, ezek falvait és a szláv grádokat falvaikkal; a többi területen minden honfoglaló vezér és vitéz a családjával bőven talált elfoglalni, megszállni való falvakat, házakat, akiknek lakóitól a szükséges terményeket bekövetelte, egyébként hagyta őket

élni régibb szokásuk szerint. Törzsek szerint való országosztás nem történt, mert Árpád vagy utódai, ha csak törzsfők, nemzetségfők, Géza, Sz. István magánbirtok nélkül tehetetlenek lettek volna és egy se foglalhatta volna el a nyolc törzs összes birtokait úgy, hogy az egész ország területén 72 királyi vár és várfalvak legyenek királyi birtokban, amint voltak, mihelyt oklevelekben megismerkedünk a valódi helyzettel. A törzs-birtok-rendszer csak képzelődés. Sz. István Intelmei és törvényei a saját comeseivel egyenlő rangú szabad földesurakról, seniorokról szól, de törzsekről soha sincs szó, nemzetségekről pedig csak 1200 tájától. Fejedelem és seniorok tetszésök szerint szállhattak meg régi pannóniai és szláv zsupáni épületekben, vagy ezek romjaiból építhettek házakat. Freisingi Ottó is látott kőházakat ritkán, s természetesen látott sokkal több fa és nád házat, mint ahogy most is látunk ilyen fedeleket. Árpád és vezérei, tisztjei, katonái láttak már elég kőházat, palotát s olyant választottak vagy építettek, aminőt akartak, hogy ne nézzék őket pannóniai és tiszai, erdélyi alattvalóik és külföldről érkező előkelő s nem előkelő vendégeik. Valami nagy primitívséget nem szabad feltételeznünk a honfoglaló magyaroknál és uraiknál, az ungroknál. A sátorozás sem volt primitívség, mert a mai vikendező urak is örülnének, ha szép nagy sátorban nyaralhatnának állatbőrökön heverészve. Ez úri passzió volt régen is, természetesen vizek közelében. A Szent Gellért legendára ne hivatkozzunk Szent István korában, mert ez a legenda Chanadinus esztergomi érsek korában készült 1350 körül. Hogy Sz. István fal hasadékan át nézte fia imádkozását, abból nem következik, hogy palotája fából volt, hanem csak az, hogy választó falak voltak művészi faragású és díszítésű fából, amitől a rabitz-falak kortársai sincsenek messze.

Balogh Albin nagyon gondos munkával szedegette és raskogatta össze a történeti adatokat, hogy megrajzolja a Szent István-kori lakás és mindennapi, családi és keresztényi életmód képét. Ezt mind utána vázolni fölösleges, mert az egész érdekes olvasmány és kivonata csak hiányossá tenné a képet. De itt-ott teszünk észrevételeket az olvasókedv fokozására.. Az esztergomi várhegyen Lepold különbséget tett Géza fejedelem palotája és Sz. István király palotája közt; amaz a régi

székesegyháztól északra feküdt, ez pedig délre és egyik palota sem volt annyira primitív, hogy ne lett volna méltó külföldi előkelő, fejedelmi s főpapi vendégek fogadására. Primitívsegek akadtak, mint ma is akadnak, de ezeket általánosítani nem szabad. Ez Balog Albin előadásában, sok adatából is elegendőképpen kitűnik. Az emeletes palota is ezt árulja el. Ajtony udvartartását Sz. István korából nem ismerjük, csak Nagy Lajoskori visszaképzelésből s jobb nemlétében ezt is tudomásul vesszük. A *curtis* nem vitéznek az udvarháza, hanem a királyé, még pedig uradalmi központ ez, aminőket a frankok alakítottak a római császárkor *castellumaiból*, a segédcohor-sok *kis castrumaiból* (*cohortis, curtis*) s aminőket Pannoniában is találtak és építettek Nagy Károly frankjai. „Városról alig beszélhetünk“, írja Balogh nagyon helyesen, sőt úgymint írhatta volna, hogy városról egyáltalán nem beszélhetünk Ili. Béla koráig, amikor a *civitas* = vár jelentése véget ér és kezdődik a *castrum*=vár és *civitas* = város megkülönböztetése, mint Anonymusnál is.

Balogh a régi magyar bútorok, edények stb. leírásában a muzeumok s régészeti művek gazdag anyagával rendelkezik bátran vállalt szentistváni rekonstrukciója számára. Nagyon helyes az az észrevétele, hogy a magyar lovasok feltört hátú lovukat nyereg alá tett nyershússal gyógyították, de ezt a húst nem ették meg, mert maguk számára húspor-konzervet használtak még Nagy Lajos korában is. A gulyáslevest marhapásztorok, gulyások készítették maguknak és váratlan vendégeiknek. A kocsi használatára Balogh Sz. Gellért legendáját idézi. Az első hiteles adat a kocsi nevű érdekes magyar találmányról 1433-ban fordul elő. Ez száz évvel előbb is meglehetett; de az, hogy négyszáz évvel előbb is meglett volna és senkinek sem tűnt fel, senki nem említette, ez érdemes a megfontolásra és óvatosságra. Koppány vérfertőző házassági szándékát az 1347, évi óbudai Kézai-bővítő kanonok gondolta el legkorábban, nem Szent István korában gondoltak erre.

Mikor a Szent István Emlékkönyv végén a régészeti cikkek után Balogh Albin értekezését vettem elő, azt vártam a sok régészeti kép láttára, hogy tisztára archaeologiai kísérletet fogok olvasni. De hamar meggyőződtem, hogy adatait többnyire írott forrásokból szedi össze; itt azonban éppen a bencés

nagy rendtörténeti kötetekre nincs hivatkozása. A Magyar ország társadalma XI. századi törvényeiben“ c munka szá“ negyven oldalára csak egy idézet utal; az 1936. évi Magyar tört. I. kötetében az első öt keresztény századi művelődéstörténet ötven tömör oldalára, mely nagyon rokon, egyszer sem. Ezek figyelembevételével a különben terjedelmes dolgozat még gazdagabb lehetett volna és némely részeiben tökéletesebb.

Végszó.

Mikor Serédi bíbornok Úr Ő Eminenciája mint a Szent-István Emlékkönyv főszerkesztője a munkatársak egy részét magához hívta tanácskozásra a nagy munka megkezdése előtt, akkor arra kért bennünket, hogy legyünk rajta buzgó közreműködésünkkel, hogy a Magyar Tudományos Akadémia nagy áldozatkészségéből Szent István királyunk emlékére készülő nagy „ércnél maradandóbb“ tudományos irodalmi mű minden kifogáson felül álló lehessen.

Meghatottan hallottuk akkor e nagyon érthető felhívást, buzdítást s én lelkesen fölajánlottam közreműködésemet abban a munkában, mely harmóniát teremt a fél száz munkatárs művei között és segít észrevenni és megelőzni, minden fölmerülhető véleményeltérést. Nem is sejtettem akkor, hogy a Szent István Emlékkönyv milyen óriási méretűre nő. Ennek kéziratait mind előre elolvasni nem lehetett. A szerkesztői tapintat is félt volna ettől, de nekem sem lett volna akkor időm erre a munkára, mikor egy nagy munkám befejezésével voltam elfoglalva.

Most azonban, két évvel a Szent István-émlékév után, egész lelkesedéssel és teljes érdeklődéssel, igaz tudomány-szeretettel tanulmányoztam át az ugyanakkor befejezett monumentális magyar történeti forráskiadás bevezető tudós értekezéseivel együtt hetvenkét nagy munkálatra, majdnem ugyanannyi rendes kis kötetre terjedő szentistváni emlékműveket.

Szekfű Gyula III. kötetű vezércikkében örömet fejezi ki azon, hogy a legújabb magyar történetírás immár elérkezett oly nagy egyetértésre és összhangra az alapvető nagy kérdésekben, aminő azelőtt nem volt meg. Igaza van. Nagyot haladtunk a milleniumi Pauler Gyula klasszikus Árpád-

királyai óta. S az újításokban sok és gazdag az anyag és összhang. Most, ötven évvel Pauler kora után a Szent István Emlékkönyv rendezett nagy, szép kiállítást a legújabb magyar történetírás alapvető remekeiből s ezek magas színvonaláról, tudományos mélységéről, s mindenre kiterjedő alaposságáról, gazdag felszereléséről.

Én megtaláltam az aranykulcsot ezen kincstárhoz, végig élveztem minden egyes műdarabját s most kalauzul kínálok éppen ötvenéves hozzáértéssel és tárgyszeretettel. Nem kifogásokat keresek e kincstárban, hanem harmóniát; marandó értékek nagy megbecsülését akarom felajánlani azoknak, ki velem s utánam újra végig járják a nem is egy, hanem két kincstárat. A Magyar Történelmi Társulatnak és a Magyar Tudományos Akadémiának soha nem voltak előbb ily szép, nagy, ily módszeresen tudományos történeti kiadványai, mint a két szentistváni nagy gyűjteményes munka.

Éppen ötvenéves történettudományi munkásságom és doktori esküm, meg a harminc éve letett egyetemi tanári esküm köteleznek szaktudományom művelésére. Ennek bőséges és kikristályosodott tapasztalatai készítettek és képesítettek arra, hogy a magyar történetírás modern tetőpontján bemutatója legyek a szentistváni történeti emlékkiállításnak, s elvégezzem itt az összehangolást, amelyet Serédi bíbornok óhajtott és Szekfü már előre megérezett.

TARTALOM.

Előszó	Lap 3
I. Mikor kezdődött a magyar krónikaírás ?.....	5
1. <i>Deér József</i> : Melyik volt a középkori magyar gesták és krónikák XI. századi, utóbb elveszett forrása?	
2. <i>Madzsar Imre</i> : A pozsonyi évjegyzetek vagy évkönyv.	
3. <i>Domanovszky Sándor</i> : Kézai Simon „Magyarok gestái.”	
4. <i>Szentpétery Imre</i> : A zágrábi krónika összevetve a váradival.	
5. <i>Domanovszky Sándor</i> : A magyar krónika XIV. századi összeszerkesztése.	
II. Melyik Béla király jegyzője volt Anonymus?	19
6. <i>Jakubovich Emil</i> : Az Anonymusnak mondott P. mester „Magyarok gestái” c. munkája Pais Dezső magyarázó jegyzeteivel.	
III. Kisebb magyar krónikák kiadása — — — — —	23
7. <i>Domanovszky Sándor</i> : A pozsonyi krónika.	
8. <i>Domanovszky Sándor</i> : A müncheni krónika.	
9. <i>Travnik Jenő</i> : Mügelni Henrik németül írt krónikája.	
10. <i>Domanovszky Sándor</i> : Mügelni Henrik rimes krónikája.	
11. <i>Pukánszky Béla</i> : A szepesszombati (szentgyörgy-hegyi) krónika.	
12. <i>Deér József</i> : A magyar-lengyel krónika.	
13. <i>Bartonek Emma</i> : A Knauz-krónika s a többi kisebb krónikák.	
IV. Magyar szentek legendái Szent Lászlóig	26
14. <i>Madzsar Imre</i> : Szent Zoerard és Benedek legendája.	
15. <i>Bartonek Emma</i> : Szent István király nagy és kis legendája s Hartvik püspöktől írt legendája.	
16. <i>Bartonek Emma</i> : Szent Imre herceg legendája.	
17. <i>Madzsar Imre</i> : Szent Gellért püspök legendája.	
18. <i>Bartonek Emma</i> : Szent László király legendája.	
V. Kisebb emlékek a nagy forráskiadás végén.....	40
19. <i>Deér József</i> : Ricardus domonkos jelentése Ungaria Magnáról.	
20. <i>Juhász László</i> : Rogerius „Carmen Miserabile”-je.	
21. <i>Juhász László</i> : A magyarországi tatárdúlás siratása.	
22. <i>Kós Miklós</i> : A sittichi rimes magyar krónika.	
23. <i>Balogh József</i> : Szent István király Intelmei fához.	
Függelék. Szilágyi Lóránd : Anonymus kora és személye.....	43
VI. Szent István Emlékkönyv. I. Két vezércikk és a Sz. István előtti kereszténység.....	45
1. <i>Serédi Jusztinián</i> : Szent István élete.	
2. <i>Komis Gyula</i> : Sz. István nevelő hatása.	

3.	<i>Nagy Lajos</i> : Pannónia Sacra.	
4.	<i>Alföldi András</i> : Népvándorlaskori keresztény nyomok Pannóniában.	
5.	<i>Moravcsik Gyula</i> : A honfoglalás előtti magyarság és a kereszténység.	
6.	<i>Vávzy Péter</i> : Magyarország kereszténysége a honfoglalás korában.	
7.	<i>Csóka Lajos</i> : A magyarok és a kereszténység Géza fejedelem korában.	
VII. Sz. István püspökségei és monostorai.....		54
8.	<i>Gella Ferenc</i> : Sz. István apostoli tevékenysége és e téren ismertebb munkatársai.	
9.	<i>Balanyi György</i> : Sz. István mint a magy. keresztény egyház megalapítója és szervezője.	
10.	<i>Mihályi Ernő</i> : Sz. István monostorai.	
11.	<i>Moravcsik Gyula</i> : Görög nyelvű monostorok.	
VIII. Sz. István külföldi kapcsolatai.....		64
12.	<i>Luttor Ferenc</i> : Sz. István egyházi kapcsolatai Rómával, Montecassinóval, Ravennával, Velencével, Jeruzsálemmel és Bizánccal.	
13.	<i>Balogh Albin</i> : Sz. István egyházi kapcsolatai Cseh-, Német-, Franciaországgal és Belgiummal.	
14.	<i>Divéky Adorján</i> : Magyar-lengyel egyházi kapcsolatok Sz. István korában.	
IX. Sz. Istvánkori gazdálkodás, teológia, kultusz és alkotmány....		69
15.	<i>Erdélyi László</i> : Sz. István-kori bencések hatása a föld- és kertművelésre meg az iparra.	
16.	<i>Ibrányi Ferenc</i> : Szent Gellért teológiája.	
17.	<i>Erdélyi László</i> : I. István magyar király, Imre herceg és Gellért püspök szenttéavatása.	
18.	<i>Belitzky János</i> : A törzsfői hatalom elsorvadása és a fejedelmi hatalom kialakulása.	
X. Sz. István Emlékkönyv. II. Vezércikk, belügyi közigazgatás, hadügy.....		78
19.	<i>Hóman Bálint</i> : Sz. István király.	
20.	<i>Váczy Péter</i> : A királyság központi szervezete Sz. István korában.	
21.	<i>Holub József</i> : A királyi vármegye eredete.	
22.	<i>Gombos Albin</i> : Sz. István háborúja II. Konrád római-német császárral.	
XI. A pannonhalmi alapítólevél hitelessége.....		91
23.	<i>Szentpétery Imre</i> : Sz. István oklevelei.	
XII. Törvények. Szentkorona eszméje		106
24.	<i>Madzsar Imre</i> : Sz. István törvényei és az ú. n. symmachusi hamisítványok.	

25.	<i>Balogh József</i> : Sz. István Intelmeinek forrásai.	
26.	<i>Nagy Miklós</i> : A szent korona eszméje.	
XIII. Gazdaság, Magyarország népei, határai		122
27.	<i>Domanovszky Sándor</i> : A mezőgazdaság Sz. István korában.	
28.	<i>Huszár Lajos</i> : Sz. István pénzei.	
29.	<i>Kniezsa István</i> : Magyarország népei a XI. sz.-ban.	
30.	<i>Kring Miklós</i> : Magyarország határai Sz. István korában.	
XIV. Sz. István születéshelye és rokonsága		145
31.	<i>Lepold Antal</i> : Sz. István király születéshelye.	
32.	<i>Fest Sándor</i> : Eadmund Ironside angolszász király fiai Szent István király udvarában. Skóciai Sz. Margit.	
33.	<i>Dőry Ferenc</i> : Sz. István családi története.	
XV. A szentkirály-kor magyar nyelve és szláv emléke.....		158
34.	<i>Losonczy Zoltán</i> : Milyen lehetett a magyar köznyelv szó-készletében és nyevtanában Sz. István trónraléptekor?	
35.	<i>Pais Dezső</i> : A veszprémvölgyi apácák görög oklevele mint nyelvi emlék.	
36.	<i>Hodinka Antal</i> : Sz. István emlékezete és királtságának eszméje a szlávoknál.	
XVI. Sz. István Emlékkönyv. III. Vezércikk, művészet.....		168
37.	<i>Szekfű Gyula</i> : Sz. István a magy. történet századaiban.	
38.	<i>Grevich Tibor</i> : Magyarországi művészet Sz. István korában.	
39.	<i>Lepold Antal</i> : Sz. István király ikonográfiája.	
XVII. Sz. István tisztelete s a történetírás.....		188
40.	<i>Kársai Géza</i> : Sz. István király tisztelete.	
41.	<i>Ember Győző</i> : Sz. István a középkori magyar történet-írásban.	
42.	<i>Gombos F. Albin</i> : Sz. István a középkori külföldi történet-írásban.	
XVIII. Költészet és codex-irodalom		204
43.	<i>Alszegehy Zsolt</i> : Sz. István a magyar egyházi költészetben.	
44.	<i>Pintér Jenő</i> : Sz. István a magyar világi költészetben.	
45.	<i>Vargha Dámján</i> : Sz. István király a magyar kódex-irodalomban.	
XIX. A korona, kard, jogar, életmód régészeti megvilágítása.....		211
46.	<i>Moravcsik Gyula</i> : A magy. szentkorona a filológiai és történeti kutatások megvilágításában.	
47.	<i>Fettich Nándor</i> : A prágai Sz. István-kard régészeti megvilágításban.	
48.	<i>László Gyula</i> : Adatok a koronázási jogar régészeti megvilágításához.	
49.	<i>Balogh Albin</i> : Mindennapi élet Sz. István korában.	
	Végszó.....	225

DR ERDÉLYI LÁSZLÓ MUNKÁI.

- Szeretni György emlékirata.* Bpest. 1892, 135 1.
- Após végrendelete.* Századok 1899, 933—934. 1.
- A pannonhalmi Sz. Benedek-rend története.* I—V. VII—XI. köt. szerkesztése. A pannonhalmi I. s a tihanyi I. kötet megírása. 1901, 1909. 800—1000 1. 4° III. kötetben a főapátság megalapítása. 74—139. 1.
- A zalavári apátság legrégebb oklevelei.* U. o. VII. köt. 451—508. 1.
- A bakonybéli apátság Árpádkori oklevelei.* VIII. köt. 219—266. 1.
- A tihanyi apátság népeinek 1211. évi összeírása.* Nyelvtud. Közlemények 1904. dec. 29 1
- Pisky István tihanyi várkapitány számadáskönyve.* Magy. Gazdaságtört. Szemle 1905. szept.
- A tihanyi apátság kritikus oklevelei.* Akadémiai székfoglaló értekezés. Bp. Akad. 1906. jún.
- “Egyházi földesúr és szolgálói a középkorban.* A Szent István Társulat Tud. és irod. osztályában felolvasott székfoglaló értekezés. 1906. okt.
- Magyarország társadalma XI. századi törvényeiben.* Bpest, 1907, 144 1. Szent István Társ. Ára 1 P.
- Szent István király címe és Anonymus nevének kezdőbetűje.* Turul 1907, 149—151. 1.
- Nóvák Krizosztom jogi és diplomatikai műve.* Pannonh. Rendtört. V. kötetében. 1907.
- Átmeneti alakok a magyar vezetékeknek keletkezése idejéből.* Magyar Nyelv: 1908. márc.
- Társadalomtört. cikkek.* Religio 1909—1910.
- Győr vármegye és város első szabadságlevelei.* Összetartás. Győr. 1911. ápril. 29—máj. 13.
- Jobbágyság szerepe a középkori magy. társadalomban.* Pannonhalm. Főisk. Évkönyve 1911, 188—216. 1.
- Az első állami egyenes adó elmélete.* Kolozsvár 1912. 65 1. Szent István Társ. 0.80 P. Kötve 1.20
- Az aradi véres országgyűlés helyéről.* Századok 1912, 777—779. 1.
- Az egyházi vagyon eredete és jellege Magyarországon.* Magy. Kultúra 1913 56 1. (Különlenyomat.)
- Anonymus korának társadalmi viszonyai.* Tört. Szemle 1914.
- Árpádkori társadalomtörténetünk legkritikusabb kérdései.* Tört. Szemle. 1914—15. Különlenyomat 170 1. Szent István Társ. 3 P.
- Fejlődés a legrégebb magyar társadalomban.* 1916. Szent István Társ. 0.60 P.
- A tizenkét legkritikusabb kérdés.* Kolozsvár 1917, 3—170. 1. Szent István Társ. 2 P.
- Az Aranybulla társadalma.* Fejérpataky Emlékkönyv. 1917, 82—108. 1.
- Magyar művelődéstörténet.* I. köt 1000-ig. Kolozsvár 1913. II. köt. 1000—1301. 1918, 560 1. A kolozsvári egyetem oláh megszállása miatt félbeszakadt a hadügynél. Rövid befejezése megvan az Árpádkor c. könyvben. Szent István Társ. 4 P. (I. köt. elfogyott.)
- A székeleyk eredete.* Kolozsvár 1918. 53 1. Szent István Társ. 0.80 P.

- A székelyek története.* Az 1921. évi Erdélyi Naptárban 24—26. 1. Különlenyomat. Brassó. 43 1.
- A székelyeredetkérdés megoldásának sarkpontjai.* Akadémiai Értesítő. 1922.
- A legszebb tudomány.* Szeged 1922, 98 1. II. kiadás 1924, 100 1. Valláskritika a történeti tanulmányokhoz. Szent István Társ. 1.70 P.
- Árpádkor.* Budapest. Pallas kiadása 1922, 349 1.
- A legrégebb magy. nemzetségek.* Új élet, Szeged 1922. okt. 15.
- Róbert Károly igazi neve*[^] Magy. Kultúra 1923. jún.
- Egyházi vagyon.* Kath. Ébredés, Szeged 1924. dec. 25. 8 1. 4°.
- Báró Eötvös József és a liberalizmus.* U. o. 1925. okt. 11.
- Mit tudunk a magyarok eredetéről.* Az Est Hármaskönyve 1925. 8 1.
- Bajtársi egyesületek a magy. lovagkorban.* Klebelsberg Emlékkönyv. Bpest 1926. 10. 1.
- Képek a magy. lovagkorból.* Csengeri Emlékkönyv. Szeged. 1926. 9 1.
- Zur herkunft der Siebenbürger Szekler.* Ungarische Jahrbücher, Berlin 1926, 335—337. 1.
- Az ezeréves magyar elnyomás.* Nemzeti Újság 1927. aug. Trianontól Rothermereig. Emlékkönyv. 1928. 35—37. 1. 4°.
- A Szentkorona állama és az egyházi vagyon.* Prohászka Emlékalbum 1927, 67—74. 1. 4°.
- Volt-e szabad királyválasztás Magyarországon.* Szeged. 1928.
- A jubiláló legrégebb szerzet.* (A bencésrend története.) Kath. Almanach 1929, 266—277. 1.
- Szeged „szab. kir. város“ jogainak kezdete.* Szegedi Szemle 1929. Húsvét.
- Szent Imre élete és kora.* Budapest. Athenaeum. 1930.
- Szent Imre legendájához magyarázat.* Bpest. Athenaeum 1930.
- A királyellenes népizgatás történeti tévedései.* Szeged 1931.
- Az ezeréves magyar alkotmány.* (Az Eckhart vitához.) Szeged, 1931. Városi nyomda. 28 1. 2 P.
- Magyar történelem új rendszerben.* Bpest. Franklin-társ. 1931. 198 1.
- Praktikus magyar történelem.* Szeged. Prometheus. 1931, 160 1.
- Igaz történetet tanítsunk.* Szeged. Prometheus. 1932, 80 1.
- A magyar lovagkor társadalma és művelődése.* Bpest. Athenaeum. 1932, 152 1. Ara 4 P.
- A magyar lovagkor nemzetségei.* Bpest. Szent István Társ. 1932.
- ösfoglaló-e a székely.* Erdélyi Tudósító. Cluj 1932, 732—42. 1.
- Anonymus III. Béla jegyzője.* Szeged 1933, 16 1. Szent István Társ.
- Művelődéstörténeti rendszerem és a szellemtörténet.* Az Erdélyi Tudósi* ó Almanachja. Cluj 1933, 134—138. 1.
- Krónikáink atyja Kézai.* Szeged 1933, 48 1. Szent István Társ.
- Néhány észrevétel Anjou-kori királyaink reformja és a nápolyi viszonyok dolgában.* Századok 1933, 357—58. 1.
- Tihany története.* Balatoni Társaság Könyvtára. 1. sz. Budapest. Athenaeum 1935, 55—146. 1.
- Magyar történelem. Művelődés és államtörténet.* I. köt. Magyar Középkor Budapest 1936, 470 1. II. köt. Magyar Újkor u. o. 384 1. Athenaeum kiadása.
- A huszárság eredete.* Szeged. Délmagyarország 1936. dec. 25.
- Szerzetesek hatása a föld- és kertművelésben, meg az iparban.* Sz. István Emlékkönyv. 1938.
- Szent István, Imre és Gellért szentéavatása.* 11. o.
- A magyar Szentkorona jelentősége.* Esztergom Évlapjai 1938, 43—50. 1.
- A székely eredetkérdés lényege.* Szeged. Hargitaváralja. 1941, 67—69. 1.
- Ötven historikus szentistváni emlékművei.* Eggenberger—Szeged 1941. 229 I.
- Szerémi György: A mohácsi vész kora.* Fordította E. L. Eggenberger—Szeged, 1941. 310 1.
- A mohácsi vész nemzedéke.* Eggenberger—Szeged. 1941. 582 1.